

**Міністерство освіти і науки України
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка**

**А.І. Ткачук, С.М. Богомаз-Назарова
С.О. Кононенко**

ОХОРОНА ПРАЦІ В ГАЛУЗІ

КУРС ЛЕКЦІЙ

**навчальний посібник для студентів
вищих педагогічних навчальних закладів
всіх спеціальностей за освітнім рівнем "магістр"**

Кропивницький — 2018

ББК 65.247я73
Т-48
УДК 331.45(075.8)

Охорона праці в галузі. Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів всіх спеціальностей за освітнім рівнем "магістр" / А.І. Ткачук, С.М. Богомаз-Назарова, С.О. Кононенко. – Перевидання, доповнене та перероблене. – Кропивницький: ПП "Центр оперативної поліграфії "Авангард". – 2018. – 128 с.

Навчальний посібник містить курс лекцій, теми рефератів та питання, що виносяться на практичні заняття з дисципліни "Охорона праці в галузі" для студентів вищих педагогічних навчальних закладів всіх спеціальностей за освітнім рівнем "магістр".

Рецензенти: Лещенко Г.А. — доктор педагогічних наук, доцент
завідувач кафедри пошуку, рятування,
авіаційної безпеки та спеціальної підготовки
Льотної академії Національного авіаційного
університету.

Павленко І.І. — доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри технології
машинобудування Центральноукраїнського
національного технічного університету.

Друкується за рішенням Вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, протокол № 13 від 25 червня 2018 р.

ВСТУП

Охорона праці в галузі — це дисципліна, яка вивчається з метою формування у майбутніх фахівців із вищою освітою необхідного в їхній подальшій професійній діяльності рівня знань та умінь із правових та організаційних питань охорони праці в галузі, безпеки процесів праці, визначеного відповідними державними стандартами освіти, а також активної позиції щодо практичної реалізації принципу пріоритетності охорони життя та здоров'я працівників щодо результатів виробничої діяльності. **Мета вивчення дисципліни** полягає у формуванні у майбутніх фахівців (магістрів) умінь та компетенцій для забезпечення ефективного управління охороною праці та поліпшення умов праці з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу та міжнародного досвіду, а також в усвідомленні нерозривної єдності успішної професійної діяльності з обов'язковим дотриманням усіх вимог безпеки праці у конкретній галузі. **Завдання вивчення дисципліни** передбачає забезпечення гарантії збереження здоров'я і працездатності працівників у виробничих умовах конкретних галузей господарювання через ефективне управління охороною праці та формування відповідальності у посадових осіб і фахівців за колективну та власну безпеку. Засвоївши програму навчальної дисципліни "Охорона праці в галузі" магістри мають бути здатними вирішувати професійні завдання з урахуванням вимог охорони праці та володіти такими **основними професійними компетенціями з охорони праці:**

у науково-дослідній діяльності:

- готовність застосовувати сучасні методи дослідження і аналізу ризиків, загроз і небезпек на робочих місцях та виробничих об'єктах;
- здатність поставити завдання та організувати наукові дослідження з визначення професійних, виробничих ризиків, загроз на робочих місцях.

у технологічній діяльності:

- обґрунтування і розробка безпечних технологій (в галузі діяльності);
- участь у проведенні розслідування нещасних випадків, аварій та професійних захворювань;
- розробка та проведення заходів щодо усунення причин нещасних випадків, з ліквідації наслідків аварій на виробництві.

в організаційно-управлінській діяльності:

- впровадження організаційних і технічних заходів з метою поліпшення безпеки праці;
- здатність та готовність до врахування положень законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці при виконанні виробничих та управлінських функцій;
- здатність до організації діяльності виробничого колективу з обов'язковим урахуванням вимог охорони праці;
- управління діями щодо запобігання виникненню нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві;
- впровадження ефективного розподілу функцій, обов'язків і повноважень з охорони праці у виробничому колективі.

у проектній діяльності:

- розробка і впровадження безпечних технологій, вибір оптимальних умов і режимів праці, проектування зразків техніки і робочих місць на основі сучасних технологічних та наукових досягнень в галузі охорони праці.

у педагогічній діяльності:

- розробка методичного забезпечення і проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці.

у консультативній діяльності:

- надання допомоги та консультації працівників з практичних питань безпеки праці;
- готовність контролювати виконання вимог охорони праці в організації.

Лекція № 1

Тема: "Система управління охороною праці в галузі освіти"

ПЛАН

- 1.1. Основні вимоги до побудови і функціонування системи управління охороною праці в галузі освіти.
- 1.2. Організація роботи з охорони праці в системі Міністерства освіти і науки України.

1.1. Основні вимоги до побудови і функціонування системи управління охороною праці в галузі освіти

Охорона праці в галузі – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності працівника у процесі трудової діяльності в даній галузі.

Управління охороною праці в галузі – це підготовка, прийняття та реалізація рішень по здійсненню організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення здоров'я та працездатності працівника у процесі трудової діяльності в даній галузі.

Відповідно до **Закону України "Про охорону праці"** (ст. 31), **державне управління охороною праці в Україні здійснюють**: 1) Кабінет Міністрів України (КМУ); 2) Державна служба України з питань праці (Держпраці); 3) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; 4) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. **Система управління охороною праці в галузі (СУОПвГ)** – це сукупність органів управління підприємством галузі, які на підставі комплексу нормативної документації проводять цілеспрямовану, планомірну діяльність щодо здійснення завдань і функцій управління з метою забезпечення здорових, безпечних і високопродуктивних умов праці, запобігання травматизму та профзахворювань, а також додержання прав працівників, гарантованих законодавством про охорону праці. СУОПвГ є складовою частиною загальної системи керування підприємством, установою. **Управління охороною праці підприємства або установи в цілому здійснює роботодавець, а в підрозділах (цехах, відділах, службах) керівники або головні фахівці.** Координує всю цю діяльність **служба охорони праці (СОП)**.

Основні складові СУОПвГ підприємства: 1) **зовнішні органи управління охороною праці** (КМУ, міністерства та відомства, Держпраці, виконавча дирекція Фонду соціального страхування України, місцева держадміністрація, профспілки) видають для підприємства законодавчі і нормативно-правові акти, розпорядження й ін. документи, та одержують від підприємства звітну документацію; 2) **суб'єкт управління охороною праці на підприємстві** (роботодавець, СОП, керівники структурних підрозділів та допоміжних служб, комісія з питань охорони праці) одержує інформацію про стан охорони праці щодо **об'єкту управління** (виробнича діяльність працівників, технологічні процеси, виробниче устаткування, будівлі та споруди) та розробляє й впроваджує заходи і засоби охорони праці на підприємстві (організаційні, технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, соціально-економічні, метрологічні, нормативно-методичні, інформаційні, навчальні).

До **основних функцій управління охороною праці в галузі** належать: 1) прогнозування і планування робіт з охорони праці, їх фінансування; 2) організація та координація робіт з охорони праці; 3) облік показників, аналіз та оцінка стану умов і безпеки праці; 4) контроль за станом охорони праці та функціонуванням СУОПвГ; 5) стимулювання роботи по вдосконаленню охорони праці.

Основні завдання управління охороною праці в галузі: 1) навчання працівників безпечним методам праці та пропаганда питань охорони праці; 2) забезпечення безпечності технологічних процесів, виробничого устаткування, будівель і споруд; 3) нормалізація санітарно-гігієнічних умов праці; 4) за-

безпечення працівників засобами індивідуального захисту; 5) забезпечення оптимальних режимів праці та відпочинку працівників; 6) організація лікувально-профілактичного обслуговування працівників; 7) професійний добір працівників з окремих професій; 8) удосконалення нормативної бази з питань охорони праці. **Функція СУОПвГ щодо організації та координації робіт** передбачає формування органів управління охороною праці на всіх рівнях управління і всіх стадіях виробничого процесу, визначення обов'язків, прав, відповідальності та порядку взаємодії осіб, що приймають участь у процесі управління, а також прийняття та виконання відповідних рішень.

В закладі освіти з кількістю працюючих 50 і більше осіб керівник створює службу охорони праці відповідно до Типового положення, що затверджується Державною службою України з питань праці. Якщо кількість працюючих менше 50 осіб функції служби охорони праці можуть виконувати в порядку сумісництва особи, які мають відповідну підготовку, з кількістю працюючих менше 20 осіб для виконання функцій служби охорони праці можуть залучатися сторонні спеціалісти на договірних засадах, які мають відповідну підготовку. Служба охорони праці підпорядковується безпосередньо керівникові закладу. **Служба охорони праці закладу освіти створюється для** організації виконання правових, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на запобігання нещасним випадкам, професійним захворюванням і аваріям у процесі праці. Керівник закладу освіти повинен розробити Положення про службу охорони праці, що має відповідати НПАОП 0.00-4.21-04 "Типове положення про службу охорони праці" (в редакції від 14.04.2017). Працівники служби охорони праці не можуть бути притягнуті до виконання функцій, не передбачених Законом України "Про охорону праці" та Положенням про службу з охорони праці. За своїм посадовим становищем та умовами оплати праці керівник служби охорони праці прирівнюється до керівників основних виробничо-технічних служб закладу.

У закладі освіти повинна бути нормативна, розпорядна, звітна й облікова **документація з питань охорони праці**. **Нормативна документація:** закони, норми, правила, типові положення. **Розпорядна документація:** накази, розпорядження, положення, інструкції. **Звітна документація:** форми офіційної статистичної звітності. **Облікова документація** відбиває всю діяльність по охороні праці вона включає журнали, переліки, графіки, протоколи, плани, схеми. Уся документація повинна зберігатися в службі охорони праці в належному стані, зручному для користування, при необхідності або у випадку контролю органами державного нагляду.

Служба охорони праці закладу освіти виконує такі основні функції: 1) опрацьовує ефективну цілісну систему управління охороною праці, сприяє удосконаленню діяльності у цьому напрямку кожного структурного підрозділу і кожної посадової особи; 2) складає разом зі структурними підрозділами закладу, установи, організації комплексні заходи щодо досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, а також розділ "Охорона праці" у колективному договорі; 3) проводить для працівників вступний інструктаж з питань охорони праці.

Служба охорони праці закладу освіти організовує: 1) забезпечення працюючих правилами, стандартами, нормами, положеннями, інструкціями та іншими нормативними актами з охорони праці; 2) паспортизацію робочих місць щодо відповідності їх вимогам охорони праці; 3) облік, аналіз нещасних випадків, професійних захворювань і аварій; 4) підготовку статистичних звітів закладу, установи, організації з питань охорони праці; 5) розробку перспективних та поточних планів роботи закладу щодо створення безпечних та нешкідливих умов праці; 6) пропаганду безпечних та нешкідливих умов праці; 7) підвищення кваліфікації та перевірку знань посадових осіб з питань охорони праці; 8) за-

слухування на засіданнях ради закладу, виробничих нарадах звітів керівників структурних підрозділів з питань створення здорових і безпечних умов праці і проведення навчально-виховного процесу, стану травматизму, виконання заходів колективного договору або угоди з охорони праці; 9) розслідування нещасних випадків, які сталися під час навчально-виховного процесу відповідно до Положення про порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах; 10) проведення обов'язкових медоглядів працюючих.

Служба охорони праці закладу освіти бере участь у: 1) розслідуванні нещасних випадків з працюючими; 2) формуванні фонду охорони праці закладу і розподілі його коштів; 3) роботі комісій з питань охорони праці закладу; 4) роботі комісії з введення в дію завершених будівництв, реконструкції або технічного переозброєння об'єктів, відремонтованого або модернізованого устаткування; 5) розробці положень, інструкцій, інших нормативних актів про охорону праці, що діють в межах закладу; 6) роботі постійно діючої комісії з питань атестації робочих місць за умовами праці; 7) розглядає листи, скарги, заяви працюючих з питань охорони праці; 8) надає методичну допомогу керівникам структурних підрозділів закладу в розробленні заходів з питань охорони праці; 9) розглядає факти наявності виробничих ситуацій, небезпечних для життя чи здоров'я працівників або для людей, які їх оточують, і навколишнього природного середовища.

Служба охорони праці навчального закладу контролює: 1) дотримання чинного законодавства, міжгалузевих, галузевих та інших нормативних актів, виконання працівниками посадових інструкцій з питань охорони праці; 2) виконання приписів органів державного нагляду, пропозицій та подань уповноважених трудових колективів і профспілок з питань охорони праці, використання за призначенням коштів фонду охорони праці; 3) відповідність нормативним актам про охорону праці машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, технологічних процесів, засобів протиаварійного, колективного та індивідуального захисту працюючих; 4) своєчасне проведення навчання та інструктажів працюючих, контролю та перевірки знань з питань безпеки життєдіяльності посадових осіб, які виконують роботи підвищеної небезпеки, а також дотримання вимог безпеки при виконанні цих робіт; 5) забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту, лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, миючими засобами, санітарно-побутовими приміщеннями і організацію питного режиму; 6) надання працівникам передбачених законодавством пільг і компенсацій, пов'язаних з важкими та шкідливими умовами праці; 7) використання праці неповнолітніх, жінок та інвалідів згідно з чинним законодавством; 8) виконання заходів, наказів, розпоряджень з питань охорони праці, а також заходів щодо усунення причин нещасних випадків і аварій, які визначені в актах розслідування.

Спеціалісти служби охорони праці мають право: 1) представляти заклад в державних та громадських установах при розгляді питань з охорони праці; 2) безперешкодно у будь-який час відвідувати структурні підрозділи закладу, установи, організації; 3) зупиняти роботу виробництв, дільниць, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва у разі порушень, які створюють загрозу життю або здоров'ю працюючих; 4) одержувати від посадових осіб необхідні відомості, документи і пояснення з питань охорони праці; 5) перевіряти стан безпеки, гігієни праці в структурних підрозділах і об'єктах закладу; 6) видавати керівникам перевіреного структурного підрозділу, об'єкта обов'язковий до виконання припис за формою згідно з додатком до Типового положення про службу охорони праці; 7) вимагати від посадових осіб недопущення до роботи працівників, які не пройшли медичного огляду, навчання, інструктажу, перевірки знань з охорони праці, не мають допуску до відповідних робіт або порушують нормативні акти про охорону праці; 8) порушувати кло-

потання про заохочення працівників, які беруть активну участь у підвищенні безпеки та поліпшенні умов праці. **Працівники служби охорони праці закладів, установ, організацій освіти несуть персональну відповідальність за:** 1) невідповідність прийнятих ними рішень вимогам чинного законодавства з охорони праці; 2) невиконання своїх функціональних обов'язків, передбачених Положенням про службу охорони праці та посадовими інструкціями; 3) недостовірність та несвоєчасність підготовки статистичних звітів з охорони праці; 4) низьку якість проведеного ними розслідування нещасних випадків при проведенні навчально-виховного, виробничого процесу.

1.2. Організація роботи з охорони праці в системі Міністерства освіти і науки України

Згідно **Наказу МОН України "Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти"** № 1669 від 26.12.2017, дія якого поширюється на заклади дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), позашкільної, спеціалізованої, фахової передвищої, вищої освіти та заклади післядипломної освіти, установи, що належать до сфери управління МОН України незалежно від форм власності і підпорядкування, встановлюється **єдина система організації роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу** (учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів та працівників закладів освіти), а також визначаються обов'язки керівників та посадових осіб щодо забезпечення безпечних та нешкідливих умов навчання, утримання і праці, запобігання травматизму. **Освітній процес** – система організації навчально-виховної, навчально-виробничої діяльності, визначеної навчальними, науковими, виховними планами (уроки, лекції, лабораторні заняття, час відпочинку між заняттями, навчальна практика, заняття з трудового, професійного навчання і професійної орієнтації, виробнича практика, робота у трудових об'єднаннях, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, походи, екскурсії, спортивні змагання, перевезення чи переходи до місця проведення заходів), система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей. **Організація роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності і відповідальність за загальний їх стан в закладах освіти покладається персонально на їх керівників.** Заклади освіти у своїй діяльності з організації роботи з охорони праці керуються законодавством про охорону праці, міжгалузевими і галузевими нормативно-правовими актами з охорони праці.

Загальне керівництво і відповідальність за організацію роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності в МОН України покладається на державного секретаря МОН. **Міністерство освіти і науки:** 1) забезпечує виконання покладених на нього завдань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності відповідно до Кодексу цивільного захисту України, Законів України "Про освіту", "Про охорону праці", нормативно-правових актів, координує і контролює загальний стан роботи з охорони праці в галузі, діяльність закладів освіти щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, утримання і праці; 2) проводить єдину науково-технічну політику з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, впровадження системи стандартів безпеки праці, направлених на забезпечення безпечних і нешкідливих умов освітнього процесу; 3) створює службу охорони праці МОН України відповідно до Типового положення про службу охорони праці (одночасно може створювати службу безпеки життєдіяльності, яка поєднує роботу служб пожежної, радіаційної безпеки та виконує ін. функціональні завдання з питань безпеки життєдіяльності), яка безпосередньо підпорядковується державному секретарю МОН; 4) забезпечує опрацювання, прийняття нових, перегляд і скасування нормативно-правових актів з охорони праці, видає накази, інструкції з питань охорони праці, безпеки життєдіяльнос-

ті, здійснює контроль за їх виконанням; 5) забезпечує функціонування системи управління охороною праці в закладах освіти; 6) передбачає внесення до освітніх програм та підручників питань з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 7) здійснює контроль за станом охорони праці в закладах освіти; 8) здійснює контроль за наданням установлених пільг особам, що залучаються до виконання робіт підвищеної небезпеки, забезпеченням спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту працівників закладів освіти відповідно до законодавства; 9) забезпечує навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності в закладах освіти; 10) один раз на 3 роки організовує в установленому порядку навчання і перевірку знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності керівників, спеціалістів, працівників галузі, які є членами комісії з перевірки знань у закладах освіти; 11) організовує і проводить колегії, наради, конференції, виставки, громадські огляди з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 12) здійснює постійний зв'язок з ін. органами виконавчої влади та громадськими об'єднаннями щодо запобігання травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти; 13) при настанні під час освітнього процесу нещасних випадків вживає заходів, передбачених Положенням про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах; 14) укладає угоду з ЦК Профспілки працівників освіти і науки України з включенням розділу щодо поліпшення умов і безпеки праці та навчання; 15) бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності.

Відповідальними за організацію роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності в департаментах (управліннях) освіти і науки обласних, районних, міських державних адміністрацій, управліннях освітою органів місцевого самоврядування є їх керівники. Департаменти (управління) освіти і науки обласних, районних, міських державних адміністрацій, управління освітою органів місцевого самоврядування: 1) здійснюють керівництво і контроль за організацією роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності в закладах освіти, безпосередньо їм підпорядкованих; 2) створюють службу охорони праці, одночасно можуть створювати службу безпеки життєдіяльності, яка поєднує роботу служб пожежної, радіаційної безпеки та виконує інші функціональні завдання з питань безпеки життєдіяльності; 3) забезпечують функціонування системи управління охороною праці в закладах освіти; 4) забезпечують виконання нормативно-правових актів з питань охорони праці в закладах освіти та відповідних приписів органів державного нагляду за охороною праці; 5) надають необхідну допомогу щодо створення безпечних умов проведення освітнього процесу в закладах освіти, систематично заслуховують їх керівників про стан роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 6) тимчасово призупиняють або забороняють освітній процес у закладах освіти, а також роботи в небезпечних для життя і здоров'я умовах, призначають повторну перевірку знань працівників з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 7) один раз на 3 роки здійснюють навчання та перевірку знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності керівників закладів освіти, їх заступників, фахівців відділів (управлінь) освіти, педагогічних працівників та інших працівників закладів освіти; 8) забезпечують заклади освіти нормативно-правовими актами з питань охорони праці; 9) здійснюють контроль за наданням пільг особам, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах, забезпечують їх спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту; 10) здійснюють контроль за дотриманням норм і правил з охорони праці в трудових об'єднаннях здобувачів освіти, своєчасним навчанням, проведенням інструктажів і перевіркою знань з питань охорони праці керівників цих об'єднань; 11) забезпечують проведення дозиметричного контролю в закладах освіти шляхом укладання договорів з відповідними службами згідно із законодавством; 12) не дозволяють залучення здобувачів освіти до господарсь-

ких робіт і виробничої практики без обстеження робочих місць, забороняють проведення робіт, які негативно впливають на здобувачів освіти та працівників закладів освіти і стан довкілля; 13) здійснюють постійний зв'язок з органами виконавчої влади та громадськими об'єднаннями щодо запобігання травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти; 14) перед початком навчального року, а також періодично протягом навчального року оцінюють технічний стан обладнання та устаткування навчальних приміщень закладів освіти; 15) визначають базові (опорні) заклади освіти щодо створення безпечних і нешкідливих умов навчання, утримання і праці; 16) здійснюють контроль за проведенням інструктажів з охорони праці, безпеки життєдіяльності здобувачів освіти та працівників закладів освіти; 17) здійснюють затвердження посадових інструкцій керівників закладів освіти з обов'язковим блоком питань з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 18) організовують проведення атестації робочих місць за умовами праці; 19) щороку розробляють організаційно-технічні заходи щодо поліпшення стану охорони праці, безпеки життєдіяльності в закладах освіти; 20) систематично розглядають на колегіях, засіданнях звіти керівників закладів освіти про стан охорони праці, безпеки життєдіяльності; 21) при настанні під час освітнього процесу нещасних випадків вживають заходів, передбачених Положенням про порядок розслідування нещасних випадків.

При організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти посадові особи виконують наступні обов'язки.

Керівник закладу освіти (ректор, директор, завідувач): 1) є відповідальним за створення безпечних умов освітнього процесу, не дозволяє проведення освітнього процесу за наявності шкідливих та небезпечних умов; 2) створює в закладі освіти службу охорони праці, безпеки життєдіяльності, яка безпосередньо підпорядковується йому; призначає відповідальних за організацію роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності в закладі освіти та визначає їх функціональні обов'язки, забезпечує функціонування системи управління охороною праці; 3) призначає наказом осіб, відповідальних за стан охорони праці в структурних підрозділах, навчальних кабінетах, лабораторіях, майстернях, спортзалах, тирах (стрільбищах); 4) затверджує посадові інструкції керівників структурних підрозділів, працівників з обов'язковим блоком питань з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 5) перед початком навчального року, а також періодично протягом навчального року оцінює технічний стан обладнання та устаткування навчальних приміщень закладів освіти; 6) уживає заходів щодо приведення інженерно-технічних комунікацій, устаткування, обладнання у відповідність до чинних стандартів, правил, норм з охорони праці; 7) укладає колективний договір (угоду), що містить розділ з охорони праці, безпеки життєдіяльності, та забезпечує його виконання; 8) забезпечує виконання вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці, заходів з охорони праці, безпеки життєдіяльності, передбачених колективним(ою) договором (угодою), приписів органів державного нагляду за охороною праці, пропозицій виборного органу первинної профспілкової організації (представника профспілки); 9) на засіданнях педагогічної ради закладу освіти, нарадах керівників структурних підрозділів, осіб, відповідальних за стан охорони праці, безпеку життєдіяльності, організовує звітування з питань профілактики травматизму, виконання заходів розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди), видає накази, розпорядження з цих питань; 10) організовує профілактичну роботу щодо попередження травматизму і зниження захворюваності серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти; 11) організовує роботу з розробки програми вступного інструктажу та забезпечує проведення всіх видів інструктажів з охорони праці та з безпеки життєдіяльності; 12) організовує роботу щодо розроблення та періодичного перегляду один раз на 5 років інструкцій з охорони праці для працівників та інструкцій з безпеки під час проведення навчання для

здобувачів освіти відповідно до цього Положення; 13) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 14) контролює забезпечення здобувачів освіти та працівників закладів освіти спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту; 15) здійснює контроль за підготовкою трудових студентських загонів, учнівських об'єднань щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці та відпочинку на місцях їх дислокації; 16) сприяє проведенню дозиметричного контролю відповідно до нормативно-правових актів з обов'язковою реєстрацією в спеціальному журналі; 17) забезпечує навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності здобувачів освіти та працівників закладів освіти; 18) сприяє виконанню організаційно-технічних заходів упровадження системи стандартів безпеки праці, проведенню атестації робочих місць за умовами праці; 19) організовує проведення обов'язкових попередніх та періодичних медичних оглядів працівників закладів освіти відповідно до Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій, та наказу МОЗ України від 23.07.2002 р. № 280 "Щодо організації проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів працівників окремих професій, виробництв і організацій, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення і може призвести до поширення інфекційних хвороб" (із змінами); 20) не дозволяє виконання робіт, які негативно впливають на здобувачів освіти і працівників закладів освіти та стан довкілля; 21) здійснює постійний зв'язок з органами виконавчої влади та громадськими об'єднаннями щодо запобігання травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти; 22) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає заходів, передбачених Положенням про порядок розслідування нещасних випадків (організовує розслідування нещасних випадків з учасниками освітнього процесу, затверджує акт про нещасний випадок під час освітнього процесу відповідно до чинних документів, проводить аналіз причин та розробляє заходи щодо попередження травматизму).

Організація роботи з охорони праці в закладі освіти покладається на заступника керівника (крім заступника керівника з адміністративно-господарської роботи). У закладі, де немає вказаної посади, вищезазначені обов'язки виконує керівник закладу. **Заступник керівника (проректор, заступник директора, завідувача):** 1) організовує і контролює виконання керівниками структурних підрозділів (факультетів, кафедр, кабінетів, лабораторій) заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов освітнього процесу; 2) забезпечує впровадження відповідних вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності в освітній процес; 3) контролює проведення улаштування і обладнання навчальних кабінетів, майстерень, лабораторій, спортзалів; 4) здійснює контроль за безпечним використанням навчального обладнання, приладів, хімікатів, що використовуються під час освітнього процесу, відповідно до типових переліків, затверджених наказом МОН України; 5) бере участь у підготовці студентських загонів, учнівських об'єднань щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці та відпочинку в місцях їх дислокації; 6) один раз на 3 роки організовує навчання і перевірку знань працівників закладу освіти з охорони праці, безпеки життєдіяльності, бере участь у складі комісії з перевірки знань; 7) контролює проведення інструктажів з охорони праці, безпеки життєдіяльності із здобувачами освіти, працівниками в структурних підрозділах; 8) забезпечує роботу щодо розроблення і періодичного перегляду (один раз на 5 років) інструкцій з охорони праці для працівників закладу освіти та інструкцій з безпеки під час проведення навчання для здобувачів освіти, при виконанні практичних, лабораторних робіт у навчальних кабінетах, лабораторіях, майстернях; 9) забезпечує розроблення інструкцій з охорони праці для професій або видів робіт з підвищеною небезпекою, які переглядаються один раз на 3 роки; 10) бере участь у розробленні розділу з охорони праці, без-

пеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 11) затверджує погоджені службою охорони праці, безпеки життєдіяльності добові норми зберігання і витрачання отруйних речовин, легкозаймистих рідин та ін. пожежо- і вибухонебезпечних матеріалів; 12) контролює дотримання працівниками закладу освіти посадових інструкцій у частині забезпечення охорони праці, безпеки життєдіяльності; 13) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці.

Декан факультету: 1) забезпечує створення безпечних і нешкідливих умов освітнього процесу; 2) забезпечує проведення навчальних занять, виробничої практики студентів, науково-дослідних та ін. робіт на кафедрах, у студентських наукових гуртках і наукових товариствах відповідно до вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 3) керує розробленням і періодичним переглядом інструкцій з охорони праці та інструкцій з безпеки під час проведення навчання, узгоджує їх із службою охорони праці, безпеки життєдіяльності та подає на затвердження керівнику закладу освіти; 4) організовує на факультеті проведення інструктажів для здобувачів освіти з питань безпеки життєдіяльності; 5) забезпечує навчання та перевірку знань працівників факультету з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності; 6) організовує допомогу в підготовці студентських загонів, перевіряє наявність безпечних і нешкідливих умов праці і відпочинку в місцях їх дислокації; 7) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 8) контролює внесення питань з охорони праці, безпеки життєдіяльності в підручники, навчальні і методичні посібники з дисциплін, що викладаються на кафедрах факультету; 9) забезпечує спільно з представником профспілки систематичний розгляд на засіданнях факультету стану умов праці та навчання у підрозділах, організовує вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 10) бере участь у проведенні міжкафедральних нарад, конференцій з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності; 11) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди).

Завідувач кафедри: 1) є відповідальним за створення безпечних і нешкідливих умов освітнього процесу на кафедрі; 2) вносить питання з охорони праці, безпеки життєдіяльності в освітні програми, методичні рекомендації до лабораторних робіт, курсових та дипломних робіт і проектів; 3) організовує розроблення і періодичний перегляд (1 раз на 5 років) інструкцій з охорони праці та інструкцій з безпеки під час проведення навчання, узгоджує їх із службою охорони праці закладу освіти та подає на затвердження керівнику; 4) проводить з кожним працівником кафедри інструктажі з охорони праці, оформляє у журналі відповідно до Типового положення; 5) організовує проведення із студентами інструктажів з охорони праці та безпеки життєдіяльності; 6) забезпечує навчання і перевірку знань з питань охорони праці студентів та працівників, які працюють в умовах підвищеної небезпеки; 7) складає і направляє заявки на спецодяг, спецвзуття та ін. засоби індивідуального захисту згідно з Положенням про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям; 8) забезпечує своєчасну явку на періодичний медичний огляд працівників; 9) здійснює спільно з представником профспілки контроль за станом охорони праці, безпеки життєдіяльності; 10) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 11) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає відповідних заходів (повідомляє керівника та СОП закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився під час освітнього процесу; бере участь у його розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нього).

Завідувач кабінету, лабораторії, майстерні, навчально-виробничої майстерні, старший майстер, майстер виробничого навчання: 1) є відповідаль-

ним за безпечний стан робочих місць, обладнання, приладів, інструментів, інвентарю; 2) не допускає до проведення навчальних занять або робіт здобувачів освіти та працівників закладу освіти без передбаченого спецодягу, спецвзуття та ін. засобів індивідуального захисту; 3) вимагає у встановленому порядку забезпечення спецодягом, спецвзуттям та ін. засобами індивідуального захисту здобувачів освіти та працівників закладу освіти згідно з Положенням про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям; 4) розробляє і переглядає (1 раз на 5 років) інструкції з безпеки під час проведення навчання в кабінетах, лабораторіях, навчально-виробничих майстернях, навчальних господарствах, спортивних залах; 5) дозволяє використання обладнання, встановленого в лабораторіях, кабінетах, навчальних господарствах, цехах, на дільницях, полігонах, що передбачено типовими переліками, затвердженими МОН України; 6) контролює дотримання безпечних і нешкідливих умов проведення виробничої практики здобувачів освіти на підприємствах, в установах і організаціях, не дозволяє виконання робіт, не передбачених умовами договору; 7) проводить інструктажі з охорони праці під час навчально-виробничого процесу; 8) проводить інструктажі з безпеки життєдіяльності або контролює їх проведення викладачем, учителем; 9) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 10) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає заходів, (терміново повідомляє керівника та СОП закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з учасником освітнього процесу, організує при потребі надання потерпілому першої долікарської допомоги, бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нього).

Викладач, учитель, класовод, куратор групи, класний керівник, вихователь: 1) є відповідальним за збереження життя і здоров'я здобувачів освіти під час освітнього процесу; 2) забезпечує проведення освітнього процесу, що регламентується законодавчими та нормативно-правовими актами з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності; 3) організовує вивчення здобувачами освіти правил і норм з охорони праці, безпеки життєдіяльності; 4) проводить інструктажі із здобувачами освіти: з охорони праці під час проведення трудового навчання і виробничої практики відповідно до Типового положення; з безпеки життєдіяльності під час проведення навчальних занять, позакласних, позашкільних заходів: вступний на початку навчального року – з реєстрацією вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності здобувачів освіти в журналі обліку навчальних занять на сторінці класного керівника, куратора групи; первинний, позаплановий, цільовий інструктаж – з реєстрацією в журналі реєстрації первинного, позапланового, цільового інструктажів здобувачів освіти з безпеки життєдіяльності; первинний інструктаж перед початком заняття (нової теми, лабораторної, практичної роботи) – з реєстрацією в журналах обліку навчальних занять і виробничого навчання на сторінці предмета в рядку про зміст уроку, лекції, практичної роботи; 5) здійснює контроль за виконанням здобувачами освіти правил (інструкцій) з безпеки; 6) проводить профілактичну роботу щодо запобігання травматизму серед здобувачів освіти під час освітнього процесу; 7) проводить профілактичну роботу серед здобувачів освіти щодо вимог особистої безпеки у побуті (дії у надзвичайних ситуаціях, дорожній рух, участь у масових заходах, перебування в громадських місцях, на об'єктах мережі торгівлі); 8) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає відповідних заходів (бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку).

При організації роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час проведення науково-дослідної діяльності в закладах освіти, заступник керівника (проректор) з наукової роботи: 1) організовує роботу та здійснює контроль за виконанням заходів щодо створення безпечних і нешкідливих

умов під час проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, а також у студентських наукових товариствах, конструкторських бюро; 2) організовує навчання і перевірку знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності наукових, науково-педагогічних працівників структурних підрозділів; 3) організовує роботу щодо розроблення і періодичного перегляду інструкцій з охорони праці під час виконання наукових робіт; затверджує в установленому порядку інструкції з охорони праці, що діють у науково-дослідних і дослідно-конструкторських (у тому числі студентських) підрозділах, контролює їх виконання; 4) організовує забезпечення навчальних експедицій, партій, загонів спорядженням, обладнанням, засобами індивідуального захисту, інструкціями з охорони праці, а також затверджує акти готовності виїзду навчальних експедицій, партій, загонів на науково-дослідні та експедиційні роботи; 5) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 6) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 7) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає заходів, передбачених Положенням про порядок розслідування нещасних випадків.

Начальник науково-дослідного сектору (заступник начальника науково-дослідної частини): 1) здійснює безпосереднє керівництво і є відповідальним за організацію та дотримання безпечних і нешкідливих умов проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт; 2) організовує проведення науково-дослідних робіт лише за наявності приміщень, приладів, обладнання, устаткування, що відповідають вимогам системи стандартів безпеки праці, правилам і нормам з охорони праці та прийняті до експлуатації; 3) розглядає і подає на затвердження проректору з наукової роботи договори на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи після погодження їх службою охорони праці, безпеки життєдіяльності; 4) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 5) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 6) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає заходів. **Керівник науково-дослідної роботи (теми):** 1) здійснює безпосереднє керівництво і є відповідальним за організацію і забезпечення безпечних і нешкідливих умов проведення науково-дослідної і дослідно-конструкторської роботи; 2) організовує проведення науково-дослідної роботи лише за наявності приміщень, приладів, установок, обладнання, устаткування, що відповідає вимогам стандартів безпеки праці, правилам і нормам з охорони праці; 3) відповідає за безпечну експлуатацію приладів, установок, обладнання, а також захисних, сигнальних і протипожежних пристроїв, контрольно-вимірювальних приладів, посудин, що працюють під тиском, безпечне використання, забезпечення і транспортування вибухових, отруйних, радіоактивних, легкозаймистих та ін. шкідливих для життя і здоров'я речовин; 4) проводить первинний (на робочому місці), повторний, позаплановий інструктаж з охорони праці із учасниками освітнього процесу відповідно до Типового положення, допускає до самостійної роботи; 5) розробляє інструкції щодо безпечного використання нових матеріалів, обладнання, проведення відповідних процесів; 6) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 7) бере участь у розробленні розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 8) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає відповідних заходів.

При організації роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час позакласної, позашкільної діяльності, заступник керівника закладу освіти з навчально-виховної роботи: 1) уживає необхідних заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов, виконання санітарно-гігієнічних норм і

вимог з охорони праці, безпеки життєдіяльності під час проведення позакласних і позашкільних заходів; 2) контролює і надає методичну допомогу керівникам клубів, гуртків, спортивних секцій, походів, екскурсій, трудових об'єднань, громадських робіт з питань створення безпечних і нешкідливих умов праці і відпочинку здобувачів освіти, запобігання травматизму; 3) проводить інструктажі з охорони праці, безпеки життєдіяльності класоводів, класних керівників, учителів та ін. осіб, які залучені до організації позакласної, позашкільної роботи; 4) організовує профілактичну роботу серед здобувачів освіти з охорони праці, безпеки життєдіяльності під час освітнього процесу; 5) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає заходів (повідомляє керівника та СОП закладу освіти про нещасні випадки, що сталися з учасниками освітнього процесу під час проведення позакласних, позашкільних заходів, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, бере участь у розслідуванні).

Керівник клубу, гуртка, секції, тренер: 1) забезпечує безпечний стан робочих місць, безпечну експлуатацію обладнання, приладів, інструментів, спортивного спорядження (інвентарю); 2) проводить інструктажі з охорони праці з працівниками та інструктажі з безпеки життєдіяльності із здобувачами освіти; 3) не дозволяє працювати учням, студентам, курсантам без відповідного спецодягу, спецвзуття та ін. засобів індивідуального захисту згідно з Положенням про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям; 4) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає відповідних заходів, (терміново повідомляє керівника та СОП закладу освіти про кожний нещасний випадок, що стався з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами під час проведення позакласної, позашкільної діяльності, бере участь у їх розслідуванні, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому); 5) веде профілактичну роботу з охорони праці, безпеки життєдіяльності серед здобувачів освіти.

При організації роботи з охорони праці під час адміністративно-господарської діяльності в закладах освіти, заступник керівника з адміністративно-господарської роботи, завідувач господарства, начальник господарського відділу: 1) здійснює експлуатацію та догляд будівель, споруд і територій відповідно до законодавства з охорони праці; 2) забезпечує дотримання вимог правил охорони праці під час експлуатації виробничого, енергетичного, вентиляційного обладнання, машин, механізмів, парових і водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском; 3) контролює дотримання норм переміщення вантажів, санітарно-гігієнічного стану побутових і допоміжних приміщень, територій відповідно до законодавства з охорони праці; 4) забезпечує навчальні приміщення, лабораторії, кабінети, господарські і культурно-побутові підрозділи закладу освіти обладнанням та інвентарем відповідно до законодавства з охорони праці; 5) забезпечує здобувачів освіти та працівників закладу освіти спецодягом, спецвзуттям та ін. засобами індивідуального захисту згідно з Положенням про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям, організовує періодичні випробування діелектричних засобів захисту, а також облік, зберігання, видачу, прання, сушку, дезінфекцію та ремонт спецодягу; 6) організовує проведення замірів опору ізоляції електроустановок та електропроводки, заземлювальних пристроїв, періодичні випробування і огляди вантажопідійомних машин і механізмів, парових і водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском, аналізи повітря на вміст пилу, газів і парів шкідливих речовин, вимірювання освітленості, шуму і вібрації, радіаційний контроль у приміщеннях закладу освіти відповідно до нормативно-правових актів; 7) організовує зі спеціалізованими організаціями навчання персоналу, що обслуговує котли і водонагрівачі, балони із зрідженими газами, компресори і посудини, електричні установки та інші агрегати і механізми підвищеної небезпеки; 8) організовує зберігання на складах палива, отруйних матеріалів, легко-

займистих і горючих рідин, балонів зі зрідженими газами, обладнання, сировини, матеріалів тощо відповідно до правил і норм з охорони праці та Правил пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України, затверджених наказом МОН України від 15.08.2016 р. № 974; 9) відповідно до Положення про розробку інструкцій розробляє і періодично переглядає інструкції з охорони праці під час виконання конкретних господарських робіт, узгоджує їх із службою охорони праці; 10) проводить інструктажі з охорони праці, забезпечує навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності в адміністративно-господарських підрозділах; 11) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 12) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди); 13) організовує роботу щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці на автотранспортному підприємстві, автобазі, в гаражі закладу освіти тощо відповідно до вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 14) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає відповідних заходів.

Головний інженер, енергетик, механік закладу освіти: 1) здійснює безпосереднє керівництво і є відповідальним за організацію і виконання робіт у підпорядкованих інженерно-технічних службах; 2) забезпечує експлуатацію і утримання будівель, споруд, виробничих приміщень, обладнання, машин, механізмів, електроустановок, електросилових, електроосвітлювальних, опалювальних, газових і каналізаційних мереж, систем вентиляції відповідно до правил і норм з охорони праці; 3) виявляє причини аварій з машинами, механізмами, електроустановками, обладнанням, веде облік та аналіз аварій, розробляє і вживає заходів щодо запобігання аваріям; 4) організовує відповідно до нормативно-правових актів з питань охорони праці: проведення планово-запобіжних ремонтів; профілактичні випробування обладнання, машин, механізмів, посудин і апаратів, що працюють під тиском; заміри опору ізоляції електроустановок, електропроводки, заземлювальних пристроїв; 5) розробляє і впроваджує заходи щодо механізації, автоматизації ручної праці, важких та трудомістких процесів; 6) забезпечує безпечні і нешкідливі умови праці під час монтажних, демонтажних і ремонтних робіт на підконтрольних об'єктах, обладнання робочих місць необхідним допоміжним спорядженням і огорожами, знаками безпеки, оформлення працівникам наряду-допуску на виконання робіт з підвищеною небезпекою; 7) проводить реєстрацію об'єктів закладу освіти, підконтрольних органам державного нагляду, оформляє відповідні документи; 8) розробляє інструкції з охорони праці під час експлуатації машин, механізмів, приладів, виконання конкретних робіт; 9) проводить інструктажі з охорони праці з кожним підпорядкованим йому працівником з реєстрацією в журналі; 10) бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди) відповідно до його компетенції; 11) сприяє здійсненню громадського контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів з питань охорони праці; 12) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає заходів, передбачених Положенням про порядок розслідування нещасних випадків. **Керівник виробничої дільниці (цеху), виконавець робіт в закладі освіти:** 1) здійснює необхідні заходи з охорони праці, систематичне спостереження за станом і експлуатацією робочих місць; 2) здійснює нагляд за правильним і безпечним використанням обладнання, машин, механізмів, енергетичних установок і транспортних засобів, що працюють під його наглядом; 3) розробляє інструкції з охорони праці під час експлуатації машин, механізмів, приладів, виконання конкретних робіт; 4) здійснює контроль за своєчасною видачею відповідного спецодягу, спецвзуття і засобів індивідуального захисту працівникам; 5) проводить інструктажі з охорони праці та забезпечує своєчасне навчання працівників безпечним навичкам праці; 6) оформляє допуск праців-

никам на виконання робіт у підрозділах (дільницях) цеху та документи на припинення робіт машин, механізмів; 7) організовує використання наочних засобів пропаганди охорони праці - інструкцій, пам'яток, плакатів тощо; 8) при настанні під час освітнього процесу нещасного випадку вживає відповідних заходів.

Головний бухгалтер (бухгалтер): 1) здійснює контроль за витратами коштів, що виділяються на виконання заходів розділу з охорони праці, безпеки життєдіяльності колективного договору (угоди), забезпечує виконання заходів, передбачених нормативно-правовими актами з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності; 2) веде облік коштів, що витрачаються на виконання заходів з охорони праці, готує довідку керівнику закладу освіти про фактичні витрати коштів на виконання цих робіт; 3) організовує передплату періодичних видань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності.

Начальник відділу кадрів (інспектор відділу кадрів): 1) оформляє на роботу осіб, які пройшли вступний інструктаж та інструктаж на робочому місці з охорони праці, а також переведення на іншу роботу за медичною довідкою про проходження попереднього (періодичного) медичного огляду працівника; 2) оформляє на роботу осіб після попереднього медичного огляду в закладах охорони здоров'я, а також направляє на періодичний медичний огляд осіб, які залучаються до робіт підвищеної небезпеки, зберігає їх медичні довідки; 3) оформляє направлення працівників закладу освіти, залучених до робіт підвищеної небезпеки, на спеціальне навчання і перевірку знань з охорони праці; 4) оформляє на роботу жінок і осіб віком до вісімнадцяти років з урахуванням законодавчих та нормативно-правових актів про застосування праці неповнолітніх і жінок; 5) контролює наявність посадових інструкцій з блоком питань з охорони праці, безпеки життєдіяльності.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть органи виконавчої влади, що здійснюють державне управління охороною праці, та систему управління охороною праці в галузі.
2. Охарактеризуйте основні складові СУОПВГ підприємства, основні функції та завдання управління охороною праці в галузі.
3. З'ясуйте функції служби охорони праці закладу освіти, що вона організовує?
4. В чому бере участь служба охорони праці закладу освіти, що контролює?
5. Наведіть права та персональна відповідальність працівників служби охорони праці закладів, установ, організацій освіти.
6. Охарактеризуйте організацію роботи з охорони праці в Міністерстві освіти і науки України, в департаментах (управліннях) освіти.
7. З'ясуйте обов'язки керівника (ректора, директора, завідувача) при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
8. Поясніть обов'язки заступника керівника (проректора, заступника директора, завідувача) при організації роботи з охорони праці в закладах освіти.
9. Перелічіть обов'язки декану факультету при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
10. Охарактеризуйте обов'язки завідувача кафедри при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
11. З'ясуйте обов'язки завідувача кабінетом, лабораторією, майстернею, навчально-виробничою майстернею, майстер виробничого навчання при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
12. Наведіть обов'язки викладача, учителя, класовода, куратора групи, вихователя, класного керівника при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
13. Визначте обов'язки заступника керівника закладу освіти з навчально-виховної роботи, керівника клубу, гуртка, секції, тренера при організації роботи з охорони праці під час позакласної, позашкільної діяльності.

Лекція № 2

Тема: "Травматизм та професійні захворювання в галузі освіти. Розслідування нещасних випадків"

ПЛАН

2.1. Травматизм та професійні захворювання в галузі освіти.

2.2. Розслідування нещасних випадків, що сталися під час освітнього процесу в закладах освіти.

2.1. Травматизм та професійні захворювання в галузі освіти

Виробнича травма – це порушення анатомічної цілісності організму людини або фізіологічних функцій його тканин чи органів внаслідок раптового зовнішнього впливу виробничих чинників (факторів). Причинами виробничих травм в першу чергу можуть бути порушення правил та інструкцій з безпеки, небажання виконувати вимоги безпеки, нездатність їх виконати. В основі цих причин травматизму лежать психологічні причини (критичне ставлення до технічних рекомендацій, інструкцій, небажання їх виконувати; незнання норм і способів забезпечення безпеки, правил експлуатації устаткування; невиконання правил та інструкцій з безпеки через невідповідність психофізичних можливостей людини (недостатня координація руху і швидкість рухових реакцій, поганий зір тощо) вимогам даної роботи та ін.). Як правило, виробнича травма є наслідком нещасного випадку на виробництві.

Травми залежно від характеру дії бувають: 1) **механічні** (забите місце, поріз, переломи кісток); 2) **термічні** (опіки, обмороження); 3) **хімічні** (отруєння, опіки); 4) **електричні** (електричні опіки, електричні мітки, електроофтальмія, фібриляція серця, електричний шок тощо); 5) **променеві** (внаслідок дії надмірного іонізуючого випромінювання); 6) **психічні** (переляк, шок); 7) **комбіновані**. **Виробничі травми також класифікують:** 1) **за виробничими матеріальними причинами (носіями) травми** – рухомі частини обладнання, готова продукція, відходи виробництва та ін.; 2) **за локалізацією травм** – травми очей, голови, рук, ніг, тулуба; 3) **за ступенем тяжкості пошкоджень** – легкі, тяжкі, смертельні; 4) **за технологічними операціями** – вантажно-розвантажувальні роботи, перевезення вантажів та ін. **Залежно від тяжкості наслідку втрата працездатності може бути:** 1) **тимчасова** – людина відновила працездатність після травми і повернулася на роботу; 2) **постійно-тимчасова** – людина відновила працездатність після травми і повернулася на роботу, але залишились наслідки травми (втратила палець або кульгає внаслідок перелому); 3) **постійна** – постійна втрата працездатності (інвалід I групи).

Явище, що характеризується сукупністю виробничих травм і нещасних випадків на виробництві, називається **виробничим травматизмом**. **Причини виробничого травматизму** поділяються на **організаційні, технічні і психофізіологічні**. **Організаційні причини виробничого травматизму:** 1) незадовільне функціонування, недосконалість або відсутність системи управління охороною праці; 2) недоліки під час навчання безпечним прийомом праці, у тому числі: відсутність або неякісне проведення інструктажу; допуск до роботи без навчання та перевірки знань з охорони праці; 3) неякісна розробка, недосконалість інструкцій з охорони праці або їх відсутність; 4) відсутність у посадових інструкціях функціональних обов'язків з питань охорони праці; 5) порушення режиму праці та відпочинку; 6) відсутність або неякісне проведення медичного обстеження (профвідбору); 7) невикористання засобів індивідуального захисту через незабезпеченість ними; 8) виконання робіт з відключеними, несправними засобами колективного захисту, системами сигналізації, вентиляції, освітлення; 9) залучення до роботи працівників не за спеціальністю (професією); 10) порушення вимог безпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів тощо; 11) порушення вимог безпеки під час експлуатації транспортних засобів; 12) пору-

шення правил дорожнього руху; 13) незастосування засобів індивідуального захисту (за їх наявності); 14) незастосування засобів колективного захисту (за їх наявності); 15) порушення трудової і виробничої дисципліни, у тому числі: невиконання посадових обов'язків; невиконання вимог інструкцій з охорони праці. **Технічні причини виробничого травматизму:** 1) конструкторські недоліки, недосконалість, недостатня надійність засобів виробництва; 2) конструктивні недоліки, недосконалість, недостатня надійність транспортних засобів; 3) неякісна розробка або відсутність проектної документації на будівництво, реконструкцію виробничих об'єктів, будівель, споруд, обладнання тощо; 4) неякісне виконання будівельних робіт; 5) недосконалість, невідповідність вимогам безпеки технологічного процесу; 6) незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будинків, споруд, території; засобів виробництва; транспортних засобів; 7) незадовільний стан виробничого середовища. **Психофізіологічні причини виробничого травматизму:** 1) алкогольне, наркотичне сп'яніння, токсичне отруєння; 2) низька нервово-психічна стійкість; 3) погані фізичні дані або стан здоров'я; 4) незадовільний "психологічний" клімат у колективі; 5) травмування внаслідок протиправних дій інших осіб.

В основному випадки виробничого травматизму серед дорослих у закладах освіти трапляються через організаційні причини (невиконання посадових обов'язків, порушення вимог охорони праці, виробничої дисципліни), рідше – з технічних або психофізіологічних. Серед працівників школи найчастіше травмуються прибиральники службових приміщень, оскільки їх робота передбачає виконання фізичних завдань, пересування предметів. Зазвичай травмуються працівники у віці 50-59 років. Що стосується **учнів**, то у віковому аспекті найбільш "травматичним" є вік від 6 до 14 років, що пов'язано з підвищеною емоційністю і недостатньо розвиненою здатністю до самоконтролю. Найбільша кількість травм припадає на критичні вікові періоди (3, 7, 11-12 років), коли діти стають примхливими, дратівливими, часто вступають в конфлікт з оточуючими. Разом з тим, крім віку, існує ряд особливостей, що характеризують дітей, які часто травмуються. Зазвичай це діти, які мають високу схильність до ризику, рухливі, збудливі, емоційно нестійкі, схильні до частих змін настрою, неадекватно ведуть себе в стресових ситуаціях. Як правило, такі діти переоцінюють свої здібності та можливості. У школі діти травмуються на уроках фізкультури, під час перерв, у класах, коридорах. Основними причинами шкільного травматизму є недостатня виховна робота. Окремі викладачі не твердо знають основи запобігання травм або нехтують ними, допускають перевантаження спортзалів і навчальних майстерень під час проведення занять, дозволяють учням приходити на уроки у повсякденному одязі. Саме тому виховна робота вчителя повинна бути спрямована на те, щоб учні твердо усвідомлювали, що під час виробничого навчання треба бути надзвичайно уважними, зібраними, ретельно виконувати всі постанови вчителя, строго дотримуватись техніки безпеки.

Нещасний випадок на виробництві – раптове погіршення стану здоров'я чи настання смерті працівника під час виконання ним трудових обов'язків внаслідок короткочасного (тривалістю не довше однієї робочої зміни) впливу небезпечного виробничого чинника (чинників) чи середовища. **Нещасні випадки поділяють:** 1) **за кількістю потерпілих** на такі, що сталися з одним працівником, і групові нещасні випадки, які сталися одночасно з двома і більше працівниками; 2) **за ступенем тяжкості ушкодження здоров'я** – без втрати працездатності, з втратою працездатності на 1 робочий день і більше, з тяжким наслідком, зі стійкою втратою працездатності (каліцтво) і смертельні (летальні); 3) **за зв'язком з виробництвом** – на такі, що пов'язані з виробництвом і не пов'язані з виробництвом. **Нещасний випадок під час освітнього процесу** – обмежена в часі подія, раптовий вплив небезпечного фактора чи середовища,

що сталися під час навчально-виховного процесу, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть учасника навчально-виховного процесу. Нещасний випадок, що стався з учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом навчального закладу під час проходження виробничої практики або виконання робіт на підприємстві, в установі, організації під керівництвом їх посадових осіб, розслідується і береться ними на облік. У розслідуванні такого нещасного випадку бере участь представник навчального закладу.

Згідно **Постанови КМУ "Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві"** від 30.11.2011 р. № 1232 (в редакції від 16.05.2017), яка встановлює **Порядок проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві**, під **нещасним випадком з працівниками на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності або в їх філіях, представництвах, ін. відокремлених підрозділах, розуміють** обмежену в часі подію або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких зафіксовано шкоду здоров'ю, зокрема від одержання поранення, травми, у тому числі внаслідок тілесних ушкоджень, гострого професійного захворювання і гострого професійного та інших отруєнь, одержання сонячного або теплового удару, опіку, обмороження, а також у разі утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою та іонізуючим випромінюванням, одержання інших ушкоджень внаслідок аварії, пожежі, стихійного лиха (землетрусу, зсуву, повені, урагану тощо), контакту з представниками тваринного і рослинного світу, які призвели до втрати працівником працездатності на один робочий день чи більше або до необхідності переведення його на іншу (легшу) роботу не менш як на один робочий день, зникнення, а також настання смерті працівника під час виконання ним трудових (посадових) обов'язків.

Про кожний нещасний випадок потерпілий або працівник, який його виявив, чи інша особа - свідок нещасного випадку повинні негайно повідомити керівника робіт, який безпосередньо здійснює контроль за станом охорони праці на робочому місці, чи ін. уповноважену особу підприємства і вжити заходів до надання необхідної допомоги потерпілому. **У разі настання нещасного випадку безпосередній керівник робіт зобов'язаний:** терміново організувати надання першої невідкладної допомоги потерпілому, забезпечити у разі потреби його доставку до лікувально-профілактичного закладу; негайно повідомити роботодавця про те, що сталося; зберегти до прибуття комісії з розслідування нещасного випадку обстановку на робочому місці та машини, механізми, обладнання, устаткування у такому стані, в якому вони були на момент настання нещасного випадку (якщо це не загрожує життю чи здоров'ю ін. працівників і не призведе до більш тяжких наслідків та порушення виробничих процесів), а також вжити заходів до недопущення подібних нещасних випадків.

Лікувально-профілактичний заклад повинен передати протягом доби з використанням засобів зв'язку та на паперовому носії екстрене повідомлення про звернення потерпілого з посиланням на нещасний випадок на виробництві за відповідною формою: 1) підприємству, де працює потерпілий; 2) робочому органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування за місцезнаходженням підприємства, де працює потерпілий, або за місцем настання нещасного випадку з фізичною особою - підприємцем або особою, що забезпечує себе роботою самостійно; 3) територіальному органу Держпраці за місцем настання нещасного випадку; 4) закладові, який здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством, де працює потерпілий, або такому закладові за місцем настання нещасного випадку з фізичною особою - підприємцем або особою, що забезпечує себе роботою самостійно, у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння). **Лікувально-профілактичний заклад**

обов'язково проводить у порядку, встановленому МОЗ, **необхідні дослідження і складає протокол про наявність в організмі потерпілого алкоголю (наркотичних засобів чи отруйних речовин) та визначає ступінь його сп'яніння.** Відповідний висновок чи витяг з протоколу, а також висновок про ступінь тяжкості травми (із зазначенням коду діагнозу згідно з Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я (МКХ-10) подаються на запит роботодавця, Фонду до утворення комісії з проведення розслідування нещасного випадку або голови комісії після її утворення протягом однієї доби з моменту одержання запиту. **Медичний висновок** щодо встановлення зв'язку погіршення стану здоров'я працівника з впливом на нього небезпечних, шкідливих виробничих факторів, психоемоційних причин або протипоказань за станом здоров'я виконувати роботу видається лікувально-профілактичним закладом за місцем лікування або обстеження потерпілого у формі рішення **лікарсько-експертної комісії (ЛЕК)** на запит роботодавця та/або голови комісії. У такому запиті та доданих до нього матеріалах повинні міститися необхідні відомості про обставини нещасного випадку, результати дослідження умов праці і виробничого середовища, зокрема кількісні і якісні характеристики небезпечних, шкідливих виробничих факторів та/або факторів важкості чи напруженості трудового процесу, які передували настанню нещасного випадку.

Роботодавець, одержавши повідомлення про нещасний випадок, зобов'язаний: 1) протягом однієї години передати з використанням засобів зв'язку та протягом доби на паперовому носії повідомлення про нещасний випадок: Фондові соціального страхування України за місцезнаходженням підприємства, на якому стався нещасний випадок; керівникові первинної організації профспілки незалежно від членства потерпілого в профспілці (у разі відсутності профспілки - уповноваженій найманими працівниками особі з питань охорони праці); органів державного пожежного нагляду за місцезнаходженням підприємства у разі настання нещасного випадку внаслідок пожежі; державному закладові, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством (у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння); 2) протягом доби утворити комісію у складі не менш як три особи та організувати проведення розслідування. Роботодавець зобов'язаний створити належні умови для роботи комісії, компенсувати витрати, пов'язані з її діяльністю, а також залучених до роботи експертів, інших спеціалістів та сприяти роботі комісії з метою своєчасного і об'єктивного проведення розслідування.

До складу комісії входять керівник (спеціаліст) служби охорони праці або посадова особа, на яку роботодавцем покладено виконання функцій з охорони праці (голова комісії), представник Фонду за місцезнаходженням підприємства, представник первинної профспілки, а також представник підприємства, ін. особи. До складу комісії не може входити безпосередній керівник робіт. У разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння) до складу комісії входить також представник державного закладу, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством. У разі відсутності на підприємстві, необхідної кількості осіб для утворення комісії до складу комісії входять представники роботодавця (роботодавець) та райдержадміністрації чи виконавчого органу місцевого самоврядування. **Потерпілий або уповноважена ним особа, яка представляє його інтереси, не входить до складу комісії, але має право** брати участь у її засіданнях, вносити пропозиції, подавати документи щодо нещасного випадку, давати відповідні пояснення, в тому числі викладати в усній і письмовій формі особисту думку щодо обставин і причин настання нещасного випадку та одержувати від голови комісії інформацію про хід проведення розслідування. Голова комісії зобов'язаний письмово поінформувати потерпілого або уповноважену ним особу, яка представляє його інтереси, про його або її права і з початку роботи комісії запросити до співпраці. **Члени комісії мають право**

одержувати усні чи письмові пояснення щодо нещасного випадку та проводити опитування роботодавця, посадових осіб, ін. працівників підприємства, у тому числі потерпілого, та опитати осіб - свідків нещасного випадку та причетних до нього осіб, робити необхідні запити, пов'язані з проведенням розслідування.

Комісія зобов'язана протягом трьох робочих днів з моменту її утворення: обстежити місце настання нещасного випадку, одержати письмові пояснення потерпілого, якщо це можливо, опитати осіб - свідків нещасного випадку та причетних до нього осіб; визначити відповідність умов праці та її безпеки вимогам законодавства про охорону праці; з'ясувати обставини і причини настання нещасного випадку; вивчити первинну медичну документацію (журнал реєстрації травматологічного пункту лікувально-профілактичного закладу, звернення потерпілого до медичного пункту або медико-санітарної частини підприємства, амбулаторну картку та історію хвороби потерпілого, документацію відділу кадрів, відділу (служби) охорони праці тощо); визначити, пов'язаний чи не пов'язаний нещасний випадок з виробництвом; установити осіб, які допустили порушення вимог законодавства про охорону праці, а також розробити план заходів щодо запобігання подібним нещасним випадкам; скласти у п'яти примірниках **акт проведення розслідування нещасного випадку за формою Н-5 та акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1** (у разі, коли нещасний випадок визнано таким, що пов'язаний з виробництвом) і передати їх роботодавцеві для затвердження; скласти у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння), пов'язаного з виробництвом, крім актів за формою Н-5 і Н-1, у шістьох примірниках **картку обліку професійного захворювання (отруєння) за формою П-5**. Акти за формою Н-5 і Н-1 підписуються головою та всіма членами комісії. У разі незгоди із змістом акта член комісії підписує його з відміткою про наявність окремої думки, яку викладає письмово і додає до акта за формою Н-5 як його невід'ємну частину. Після закінчення періоду тимчасової непрацездатності або у разі смерті потерпілого внаслідок травми, одержаної під час нещасного випадку, роботодавець, який бере на облік нещасний випадок, складає **повідомлення про наслідки нещасного випадку за формою Н-2** і надсилає його в 10-денний строк організаціям і особам, яким надсилалися акти за формою Н-5 і Н-1, а у разі смерті потерпілого внаслідок раніше отриманих травм або ін. ушкоджень терміново подає письмове повідомлення про нещасний випадок установам, організаціям, яким надсилалися акти за формою Н-5 і Н-1. Повідомлення за формою Н-2 обов'язково додається до акта за формою Н-1 і зберігається разом з ним.

Обставинами, за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, і складається акт за формою Н-1, є: 1) виконання потерпілим трудових (посадових) обов'язків за режимом роботи підприємства, у тому числі у відрядженні; 2) перебування на робочому місці, на території підприємства або в іншому місці для виконання потерпілим трудових (посадових) обов'язків чи завдань роботодавця з моменту прибуття потерпілого на підприємство до його відбуття, що фіксується відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства, в тому числі протягом робочого та надурочного часу; 3) підготовка до роботи та приведення в порядок після закінчення роботи знарядь виробництва, засобів захисту, одягу, а також здійснення заходів щодо особистої гігієни, пересування по території підприємства перед початком роботи і після її закінчення; 4) виконання завдань відповідно до розпорядження роботодавця в неробочий час, під час відпустки, у вихідні, святкові та неробочі дні; 5) проїзд на роботу чи з роботи на транспортному засобі, що належить підприємству, або іншому транспортному засобі, наданому роботодавцем відповідно до укладеного договору; 6) використання власного транспортного засобу в інтересах підприємства з дозволу або за письмовим дорученням роботодавця чи безпосереднього керівника робіт; 7) виконання дій в інтересах підприємства, на

якому працює потерпілий, тобто дій, які не належать до його посадових обов'язків, зокрема із запобігання виникненню аварій або рятування людей та майна підприємства, будь-які дії за дорученням роботодавця; участь у спортивних змаганнях, інших масових заходах та акціях, які проводяться підприємством самостійно або за рішенням органів управління за наявності відповідного розпорядження роботодавця; 8) ліквідація наслідків аварії, надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру на виробничих об'єктах і транспортних засобах, що використовуються підприємством; 9) надання підприємством шефської (благодійної) допомоги іншим підприємствам, установам, організаціям за наявності відповідного рішення роботодавця; 10) перебування потерпілого у транспортному засобі або на його стоянці, на території вахтового селища, у тому числі під час змінного відпочинку, якщо настання нещасного випадку пов'язане з виконанням потерпілим трудових (посадових) обов'язків або з впливом на нього небезпечних чи шкідливих виробничих факторів чи середовища; 11) прямування потерпілого до об'єкта (між об'єктами) обслуговування за затвердженим маршрутом або до будь-якого об'єкта за дорученням роботодавця; 12) прямування потерпілого до місця чи з місця відрядження згідно з установленим завданням, у тому числі на транспортному засобі будь-якого виду та форми власності; 13) раптова серцева смерть потерпілого внаслідок гострої серцево-судинної недостатності під час перебування на підземних роботах (видобування корисних копалин, будівництво, реконструкція, технічне переоснащення і капітальний ремонт шахт, рудників, копалень, метрополітенів, підземних каналів, тунелів та інших підземних споруд, проведення геологорозвідувальних робіт під землею) або після підйому потерпілого на поверхню з даною ознакою, що підтверджено медичним висновком; 14) скоєння самогубства працівником плавскладу на суднах морського, річкового та рибпромислового флоту в разі перевищення обумовленого колективним договором строку перебування у рейсі або його смерті під час перебування у рейсі внаслідок впливу психофізіологічних, небезпечних чи шкідливих виробничих факторів; 15) оголошення потерпілого померлим унаслідок його зникнення, пов'язаного з нещасним випадком під час виконання ним трудових (посадових) обов'язків; 16) заподіяння тілесних ушкоджень іншою особою або вбивство потерпілого під час виконання чи у зв'язку з виконанням ним трудових (посадових) обов'язків або дій в інтересах підприємства незалежно від початку досудового розслідування, крім випадків з'ясування потерпілим та іншою особою особистих стосунків невиробничого характеру, що підтверджено висновком компетентних органів; 17) одержання потерпілим травми або ін. ушкоджень внаслідок погіршення стану його здоров'я, яке сталося під впливом небезпечного виробничого фактора чи середовища у процесі виконання ним трудових (посадових) обов'язків, що підтверджено медичним висновком; 18) раптове погіршення стану здоров'я потерпілого або його смерті під час виконання трудових (посадових) обов'язків внаслідок впливу небезпечних чи шкідливих виробничих факторів та/або факторів важкості чи напруженості трудового процесу, що підтверджено медичним висновком, або якщо потерпілий не пройшов обов'язкового медичного огляду відповідно до законодавства, а робота, що виконувалася, протипоказана потерпілому відповідно до медичного висновку; 19) перебування потерпілого на території підприємства або в іншому місці роботи під час перерви для відпочинку та харчування, яка встановлюється згідно з правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, технологічної перерви, а також під час перебування на території підприємства у зв'язку з проведенням виробничої наради, одержанням заробітної плати, проходженням обов'язкового медичного огляду тощо або проведенням з дозволу чи за ініціативою роботодавця професійних та кваліфікаційних конкурсів, спортивних змагань та тренувань чи заходів, передбачених колективним договором, якщо настання нещасного випадку пов'язано з впливом небезпечних

чи шкідливих виробничих факторів, що підтверджено медичним висновком. Під **територією підприємства** розуміють земельну ділянку, яка надана йому у користування, а також ділянка, яка віднесена до території підприємства згідно з рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради. Якщо організація орендує певні приміщення підприємства, нещасні випадки на території підприємства з працівниками такої організації розслідуються і беруться на облік.

Обставинами, за яких нещасні випадки не визнаються такими, що пов'язані з виробництвом, є: 1) перебування за місцем постійного проживання на території польових і вахтових селищ; 2) використання в особистих цілях без відома роботодавця транспортних засобів, устаткування, інструментів, матеріалів, які належать або використовуються підприємством (крім випадків, що сталися внаслідок їх несправності, що підтверджено відповідними висновками); 3) погіршення стану здоров'я внаслідок отруєння алкоголем, наркотичними засобами, токсичними чи отруйними речовинами, а також їх дії (асфіксія, інсульт, зупинка серця), що підтверджено відповідним медичним висновком, якщо це не пов'язано із застосуванням таких речовин у виробничому процесі чи порушенням вимог щодо їх зберігання і транспортування, або якщо потерпілий, який перебував у стані алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння, до настання нещасного випадку був відсторонений від роботи відповідно до вимог правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства або колективного договору; 4) алкогольне, токсичне чи наркотичне сп'яніння, не зумовлене виробничим процесом, що стало основною причиною нещасного випадку за відсутності технічних та організаційних причин його настання, що підтверджено відповідним медичним висновком; 5) вчинення кримінального правопорушення, що встановлено обвинувальним вироком суду або постановою (ухвалою) про закриття кримінального провадження за nereабілітуючими підставами; 6) природна смерть, смерть від загального захворювання або самогубство (крім випадків зазначених у підп. 14), що підтверджено висновками судово-медичної експертизи та/або відповідною постановою про закриття кримінального провадження.

Спеціальному розслідуванню нещасних випадків підлягають: нещасні випадки із смертельними наслідками; групові нещасні випадки, які сталися одночасно з двома і більше працівниками, незалежно від ступеня тяжкості отриманих ними травм; випадки смерті працівників на підприємстві; випадки зникнення працівників під час виконання трудових (посадових) обов'язків; нещасні випадки, що спричинили тяжкі наслідки, у тому числі з можливою інвалідністю потерпілого. Спеціальне розслідування нещасних випадків, що спричинили тяжкі наслідки, у тому числі з можливою інвалідністю потерпілого, проводиться за рішенням Держпраці або його територіальних органів залежно від характеру і ступеня тяжкості травми. Віднесення нещасних випадків до таких, що спричинили тяжкі наслідки, у тому числі з можливою інвалідністю потерпілого, здійснюється відповідно до Класифікатора розподілу травм за ступенем тяжкості, затвердженого МОЗ. Про груповий нещасний випадок, нещасний випадок із смертельним наслідком, нещасний випадок, що спричинив тяжкі наслідки, випадок смерті або зникнення працівника під час виконання трудових (посадових) обов'язків **роботодавець зобов'язаний** протягом однієї години повідомити з використанням засобів зв'язку та протягом трьох годин подати на паперовому носії повідомлення: територіальному органу Держпраці за місцезнаходженням підприємства; органу прокуратури за місцем настання нещасного випадку; Фондові за місцезнаходженням підприємства; органу управління підприємства (у разі його відсутності - місцевій держадміністрації); закладові, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством (у разі виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь); первинній організації профспілки незалежно від членства потерпілого в профспілці (у разі відсутності профспілки - уповноваженій найманими працівниками особі з питань охорони пра-

ці); органі в галузевій профспілки вищого рівня, а у разі його відсутності - територіальному профоб'єднанню за місцем настання нещасного випадку; органі з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій за місцем настання нещасного випадку (у разі необхідності).

Спеціальне розслідування нещасного проводиться комісією із спеціального розслідування нещасного випадку, утвореною територіальним органом Держпраці за місцезнаходженням підприємства або за місцем настання нещасного випадку. До складу спеціальної комісії входять: посадова особа територіального органу Держпраці (голова комісії); представник Фонду за місцезнаходженням підприємства або за місцем настання нещасного випадку в разі, коли нещасний випадок стався з фізичною особою - підприємцем чи особою, що забезпечує себе роботою самостійно, або внаслідок дорожньо-транспортної пригоди; представник органу управління підприємства або місцевої держадміністрації у разі, коли зазначений орган відсутній або нещасний випадок стався з фізичною особою - підприємцем чи особою, що забезпечує себе роботою самостійно, або внаслідок дорожньо-транспортної пригоди; представник роботодавця або роботодавець (у виняткових випадках); представник первинної організації профспілки незалежно від членства потерпілого в профспілці (а у разі відсутності профспілки - уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці); представник профспілкового органу вищого рівня або територіального профоб'єднання за місцем настання нещасного випадку; представник закладу, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством, у разі розслідування випадку гострого професійного захворювання (отруєння).

Спеціальне розслідування групового нещасного випадку, під час якого загинуло від 2 до 4 осіб, проводиться спеціальною комісією, яка утворюється Держпраці або за дорученням його територіальним органом. Спеціальне розслідування групового нещасного випадку, під час якого загинуло 5 і більше осіб або травмовано 10 і більше осіб, проводиться спеціальною комісією, яка утворюється Держпраці. До складу такої комісії входять керівники Держпраці, органу управління підприємства, місцевого органу виконавчої влади, виконавчої дирекції Фонду, галузевого або територіального об'єднання профспілок, представники роботодавця, відповідних первинних організацій профспілок, уповноважені найманими працівниками особи з питань охорони праці (у разі відсутності на підприємстві профспілки), а також представники відповідного органу з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, закладів та установ охорони здоров'я та інших органів (у разі необхідності).

Спеціальне розслідування нещасного випадку проводиться протягом 10 робочих днів. У разі потреби зазначений строк може бути продовжений органом, який утворив спеціальну комісію. Спеціальна комісія зобов'язана: 1) обстежити місце, де стався нещасний випадок, одержати письмові чи усні пояснення від роботодавця і його представників, посадових осіб, працівників підприємства, потерпілого (якщо це можливо), опитати осіб - свідків нещасного випадку та осіб, причетних до нещасного випадку; 2) визначити відповідність умов праці та її безпеки вимогам законодавства про охорону праці; 3) визначити необхідність проведення лабораторних досліджень, випробувань, технічних розрахунків, експертизи для встановлення причини нещасного випадку і розроблення плану заходів щодо запобігання подібним нещасним випадкам; 4) вивчити первинну медичну документацію (журнал реєстрації травматологічного пункту лікувально-профілактичного закладу, звернення потерпілого до медичного пункту або медико-санітарної частини підприємства, амбулаторну картку та історію хвороби, документацію відділу кадрів, відділу (служби) охорони праці); 5) з'ясувати обставини і причини настання нещасного випадку; 6) визначити, пов'язаний чи не пов'язаний нещасний випадок з виробництвом; 7) установити осіб, які допустили порушення вимог законодавства про охорону праці,

а також розробити план заходів щодо запобігання подібним нещасним випадкам; 8) зустрітися з потерпілим (якщо це можливо) або членами його сім'ї чи уповноваженою особою, яка представляє його інтереси, щодо роз'яснення їх прав у зв'язку з настанням нещасного випадку. **Роботодавець**, працівником якого є потерпілий, **компенсує витрати, пов'язані з діяльністю спеціальної комісії та залучених до її роботи експертів, ін. спеціалістів**. За результатами спеціального розслідування складаються акти за формою Н-5 і Н-1 (у разі, коли нещасний випадок визнано таким, що пов'язаний з виробництвом), картка за формою П-5 (у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння) стосовно кожного потерпілого). **Роботодавець зобов'язаний у п'ятиденний строк після затвердження акта за формою Н-5** видати наказ про вжиття запропонованих спеціальною комісією заходів та запобігання виникненню подібних нещасних випадків, який обов'язково додається до матеріалів спеціального розслідування, а також притягти згідно із законодавством до відповідальності працівників, які допустили порушення вимог законодавства про охорону праці, посадових інструкцій та ін. актів підприємств з цих питань. Про вжиття запропонованих заходів роботодавець повідомляє у письмовій формі органи, які брали участь у проведенні розслідування, у зазначені в акті за формою Н-5 строки. Роботодавець зобов'язаний провести аналіз причин настання нещасних випадків за підсумками кварталу, півріччя і року та розробити і виконати план заходів щодо запобігання подібним нещасним випадкам.

Згідно **Постанови КМУ "Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру"** від 22.03.2001 р. № 270 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 76 від 04.03.2016), яка встановлює **"Порядок розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру"**, під **нещасними випадками невиробничого характеру** слід розуміти не пов'язані з виконанням трудових обов'язків травми, у тому числі отримані внаслідок заподіяних тілесних ушкоджень іншою особою, отруєння, самогубства, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою, травми, отримані внаслідок стихійного лиха, контакту з тваринами тощо, які призвели до ушкодження здоров'я або смерті потерпілих. **До нещасних випадків невиробничого характеру, які підлягають розслідуванню, належать такі, що сталися під час:** 1) прямування на роботу чи з роботи пішки, на громадському, власному або іншому транспортному засобі, що не належить підприємству, установі або організації і не використовувався в інтересах цієї організації; 2) переміщення повітряним, залізничним, морським, внутрішнім водним, автомобільним транспортом, в електротранспорті, метрополітені, на канатній дорозі, фунікулері та на ін. видах транспортних засобів; 3) виконання громадських обов'язків (рятування людей, захист власності, правопорядку тощо, якщо це не входить до службових обов'язків); 4) виконання донорських функцій; 5) участі в громадських акціях (мітингах, демонстраціях, агітаційно-пропагандистській діяльності тощо); 6) участі у культурно-масових заходах, спортивних змаганнях; 7) проведення культурних, спортивних та оздоровчих заходів, не пов'язаних з навчально-виховним процесом у навчальних закладах; 8) використання газу у побуті; 9) вчинення протиправних дій проти особи, її майна; 10) користування або контакту із зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами; 11) виконання робіт у домашньому господарстві, використання побутової техніки; 12) стихійного лиха; 13) перебування в громадських місцях, на об'єктах торгівлі та побутового обслуговування, у закладах лікувально-оздоровчого, культурно-освітнього та спортивно-розважального призначення, в інших організаціях, а також у рекреаційних зонах; 14) контакту з тваринами (у тому числі птахами, плазунами, комахами тощо) та рослинами (у тому числі грибами, водоростями тощо), що призвело до ушкодження здоров'я або смерті потерпілих; 15) споживання (використання) нехарчової продукції. **Факт ушкодження здоров'я вна-**

слідок нещасного випадку встановлює і засвідчує лікувально-профілактичний заклад. Документом, який підтверджує ушкодження здоров'я особи, є листок непрацездатності чи довідка лікувально-профілактичного закладу. Нещасні випадки невиробничого характеру розслідуються незалежно від того, чи був потерпілий у стані психічного розладу, алкогольного або наркотичного сп'яніння. Лікувально-профілактичні заклади, до яких звернулися або були доставлені потерпілі внаслідок нещасних випадків, протягом доби надсилають письмове повідомлення про кожний нещасний випадок до районної держадміністрації; а про нещасний випадок із смертельним наслідком, пов'язаний із заподіянням тілесних ушкоджень іншою особою, а також нещасний випадок, що стався внаслідок контакту із зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами або під час дорожньо-транспортної пригоди, - прокурору та органу досудового розслідування. Лікувально-профілактичні заклади, до яких звернулися або були доставлені потерпілі, ведуть реєстрацію нещасних випадків в окремому журналі.

Розслідування нещасних випадків невиробничого характеру проводиться з метою визначення їх обставин та причин. На підставі результатів розслідування розробляються заходи щодо запобігання подібним випадкам, а також щодо вирішення питань соціального захисту потерпілих. У процесі розслідування беруться до уваги листок непрацездатності чи довідка лікувально-профілактичного закладу, а також пояснення потерпілого та свідчення очевидців, а у разі потреби - керівника органу (організації), на території чи об'єкті якого стався нещасний випадок. Районна держадміністрація протягом доби з часу надходження від лікувально-профілактичного закладу повідомлення про нещасний випадок (за винятком нещасних випадків із смертельним наслідком) приймає рішення щодо утворення **комісії з розслідування нещасного випадку** у складі не менш як трьох осіб, до роботи якої можуть залучатися представники районної держадміністрації, Фонду соціального страхування України, організації, де працюють або навчаються потерпілі, організації, на території чи об'єкті якої стався нещасний випадок, а також представники органів охорони здоров'я, освіти, захисту прав споживачів, експерти страхової компанії. До розслідування нещасних випадків, які сталися під час прямування на роботу чи з роботи, залучаються представники відповідного профспілкового органу або уповноважені трудового колективу, якщо потерпілий не є членом профспілки. Нещасні випадки (за винятком групових), які сталися з працюючими особами, розслідуються комісією, утвореною організацією, де працює потерпілий, у складі голови комісії - посадова особа, яку визначає керівник організації, і членів комісії - керівника відповідного структурного підрозділу, представника профспілкової організації, членом якої є потерпілий, або уповноваженого трудового колективу. Рішення щодо розслідування нещасного випадку приймається керівником організації на підставі звернення потерпілого або особи, яка представляє його інтереси, листка непрацездатності або довідки лікувально-профілактичного закладу. Розслідування нещасного випадку проводиться протягом 10 календарних днів після утворення комісії. **За результатами розслідування складається акт за формою НТ** (невиробничий травматизм), який затверджується керівником органу (організації), що проводив розслідування.

Захворювання – це порушення нормальної життєдіяльності організму, зумовлене функціональними та/або морфологічними змінами. **Професійне захворювання** – паталогічний стан людини, обумовлений надмірним напруженням організму або дією шкідливого виробничого чинника під час трудової діяльності. **Діагноз професійного захворювання ставиться** у кожному випадку з урахуванням характеристики умов праці, тривалості роботи працюючого за даною професією, професійного "маршруту" працівника, даних попередніх періодичних медичних оглядів, результатів клініко-лабораторних та діагностичних досліджень. Цей діагноз встановлюється лише тоді, коли саме умови праці зумо-

вили розвиток даного захворювання, тобто є його безумовною причиною. **Виробничо зумовлене захворювання** – захворювання, перебіг якого ускладнюється умовами праці, а частота якого перевищує частоту його у працівників, які не зазнають впливу певних професійних шкідливих факторів.

Професійне отруєння – професійне захворювання, що викликається вдиханням токсичних хімічних речовин, всмоктуванням їх через шкіру або попаданням в організм через шлунково-кишковий тракт.

Професійні захворювання та отруєння, що виникають протягом короткого проміжку часу (однієї зміни чи доби), називаються **гострими**, а такі, для виникнення яких потрібен довгий термін – **хронічними**. До **гострого професійного отруєння** належить захворювання, що виникло після однократного впливу на працівника шкідливої речовини. До **гострого професійного захворювання** належить захворювання, що виникло після однократного (протягом не більш як однієї робочої зміни) впливу шкідливих факторів фізичного, біологічного та хімічного характеру. Воно може бути спричинене дією хімічних речовин, іонізуючого та електромагнітного випромінювання, значним фізичним навантаженням та перенапруженням окремих органів і систем людини. Сюди можуть належати також інфекційні, паразитарні та алергійні захворювання. До **хронічного професійного захворювання** належить захворювання, що виникло внаслідок провадження професійної діяльності працівника та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, пов'язаних з роботою. До нього належить також захворювання, що виникло після багатократного та/або тривалого впливу шкідливих виробничих факторів. Хронічне професійне захворювання не завжди супроводжується втратою працездатності. Випадки професійних інфекційних захворювань та хронічних професійних інтоксикацій розслідуються як хронічні професійні захворювання.

Віднесення захворювання до професійного здійснюється відповідно до процедури встановлення зв'язку захворювання з умовами праці згідно **переліку професійних захворювань**, затвердженого постановою КМУ від 08.11.2000 р. № 1662. Перелік установ і закладів, які мають право встановлювати остаточний діагноз професійних захворювань, переглядається кожні 5 років та затверджується МОЗ. **У разі підозри на професійне захворювання лікувально-профілактичний заклад направляє працівника на консультацію до лікаря-профпатолога** області або міста з відповідними документами. Для встановлення остаточного діагнозу та зв'язку захворювання з впливом шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу лікар-профпатолог області або міста направляє хворого до **спеціалізованого профпатологічного лікувально-профілактичного закладу** з відповідними документами. Спеціалізовані профпатологічні лікувально-профілактичні заклади проводять амбулаторне та/або стаціонарне обстеження хворих і **встановлюють діагноз професійного захворювання**. Діагноз професійного захворювання може бути змінений або відмінений спеціалізованим профпатологічним лікувально-профілактичним закладом, який його встановив раніше, на підставі результатів додатково поданих відомостей або проведених досліджень та повторної експертизи. Рішення про підтвердження або відміну раніше встановленого діагнозу професійного захворювання оформляється **висновком лікарсько-експертної комісії**. За наявності ознак **стійкої втрати професійної працездатності внаслідок професійного захворювання лікувально-профілактичний заклад**, що надає медичну допомогу працівникам підприємства, на якому працює хворий, або лікувально-профілактичний заклад за місцем його проживання направляє хворого на **медико-соціальну експертну комісію** для встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності. Спеціалізованими профпатологічними лікувально-профілактичними закладами стосовно кожного хворого складається **повідомлення про професійне захворювання (отруєння) за формою П-3**, яке протягом 3 днів після встановлення діа-

гнозу надсилається керівникові підприємства, шкідливі виробничі фактори на якому призвели до виникнення професійного захворювання, закладові, який здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством, робочому органу виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням підприємства, а також профпатологу, який направив хворого до спеціалізованого лікувально-профілактичного закладу. Працівникові видається під розписку **медичний висновок лікарсько-експертної комісії спеціалізованого профпатологічного лікувально-профілактичного закладу про наявність (відсутність) у нього професійного захворювання**. Медичний висновок також надсилається профпатологу за місцем роботи працівника, який направляв його до спеціалізованого профпатологічного лікувально-профілактичного закладу.

Головний державний санітарний лікар області або міста утворює протягом 3 днів після отримання повідомлення за формою П-3 **комісію з проведення розслідування причин виникнення професійного захворювання**, до складу якої входять представник закладу, який здійснює санітарно-епідеміологічний нагляд за підприємством (голова комісії), представники лікувально-профілактичного закладу, роботодавця, первинної організації відповідної профспілки або уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці (у разі, коли профспілка на підприємстві відсутня), вищого органу профспілки, робочого органу виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням підприємства. Розслідування випадку професійного захворювання проводиться протягом 10 робочих днів після утворення комісії з розслідування. Якщо з об'єктивних причин розслідування не може бути проведене у зазначений строк, він може бути продовжений керівником закладу, що утворив комісію, але не більш як на 1 місяць. **Роботодавець зобов'язаний** в установленій для проведення розслідування строк подати комісії з розслідування: 1) відомості про професійні обов'язки працівника; 2) документи і матеріали, які характеризують умови праці на робочому місці; 3) необхідні результати експертизи, лабораторних досліджень для проведення оцінки умов праці; 4) матеріали, що підтверджують проведення інструктажів з охорони праці; 5) копії документів, що підтверджують видачу працівникові засобів індивідуального захисту; 6) приписи або інші документи, кі раніше видані закладами державного санітарно-епідеміологічного контролю і стосуються даного професійного захворювання; 7) результати медичних оглядів працівника; та забезпечити комісію з розслідування всім необхідним. **Комісія з розслідування** проводить оцінку умов праці працівника за матеріалами раніше проведеної атестації робочих місць, результатів обстежень і досліджень, проведених відповідними закладами державного санітарно-епідеміологічного контролю або санітарними лабораторіями, атестованими МОЗ, вивчає приписи органів державного нагляду за охороною праці, подання посадових осіб робочих органів виконавчої дирекції Фонду і представників профспілок, інструкції з охорони праці працівників, заключні акти періодичних медичних оглядів, накази та розпорядження адміністрації підприємства про порушення працівником вимог правил та інструкцій з охорони праці, строків проходження періодичних медичних оглядів, картки обліку індивідуальних доз опромінення на робочому місці джерелами радіаційного випромінювання, одержує письмові пояснення посадових осіб, ін. працівників з питань, пов'язаних з розслідуванням причин виникнення професійного захворювання, а у разі потреби вимагає проведення додаткових досліджень на робочому місці та бере участь у них, вивчає первинну медичну документацію щодо хворого. За результатами розслідування комісія складає **акт проведення розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання за формою П-4**, в якому зазначаються основні умови, обставини і причини виникнення професійного захворювання, заходи щодо запобігання розвитку професійного захворювання та забезпечення нормалізації умов праці, а також встановлюються особи, які не виконали відповідні

вимоги законодавства про охорону праці і про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення. Акт за формою П-4, підписаний членами комісії з розслідування, затверджується головним державним санітарним лікарем області, міста, району та завіряється печаткою. Акт за формою П-4 складається протягом 3 днів після закінчення розслідування у 6 примірниках та надсилається хворому, робочому органу виконавчої дирекції Фонду, первинній організації відповідної профспілки або уповноваженій найманими працівниками особі з питань охорони праці, вищому профспілковому органу, профпатологу, який направив хворого до спеціалізованого профпатологічного лікувально-профілактичного закладу, підприємству. **Роботодавець зобов'язаний у п'ятиденний строк після закінчення розслідування причин виникнення професійного захворювання** розглянути матеріали розслідування та видати наказ про вжиття заходів до запобігання виникненню професійних захворювань та про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні санітарних норм і правил, що призвело до виникнення професійного захворювання. Про вжиття запропонованих заходів до запобігання виникненню професійних захворювань роботодавець письмово інформує заклад, який здійснив санітарно-епідеміологічний нагляд, протягом зазначеного в акті за формою П-4 строку. Реєстрація та облік випадків професійних захворювань (отруєнь) ведеться у **журналі обліку професійних захворювань (отруєнь)**.

Широко відомо, що **вчительська професія вимагає особливого напруження емоційних і фізичних сил**. Постійна концентрація уваги, нервова напруга, необхідність говорити протягом кількох годин щодня перетворило хронічні захворювання горла і гортані та астенично-невротичні розлади практично у **професійні захворювання вчителів**. Відомо, що близько 20 % вчителів постійно хворіють гострими респіраторними захворюваннями, причому хронічно. За даними ВООЗ, до 70 % відхилень у здоров'ї людини, а вчителів особливо, є психосоматичними. Неврози різного характеру, гіпертонія, зайва вага, остеохондроз, варикозне розширення вен, що поступово може перейти у тромбофлебіт, – це професійні захворювання вчителів, причиною яких поряд із стресами є гіподинамія. Професія вчителя вимагає значного інтелектуального напруження з метою найкращого викладання освітнього матеріалу, яке у свою чергу, може спричинити стресову ситуацію. В школі багато чинників можуть викликати стрес вчителя – це неповага учнів, гомін і неслухняність, зірвані уроки, невивчений матеріал, відсутність дисципліни на уроці, іноді навіть хуліганські витівки, постійні зміни в освітньому процесі, незрозумілі вказівки керівництва закладу та багато іншого. А якщо до цього додати рівень оплати праці вчителя, можливі домашні потреби та й незадовільний рівень життя в країні, то взагалі складається велика вірогідність отримати стрес. При постійному виникненні стресових ситуацій формується синдром розумово-емоційного (нервового) перенапруження, який може перейти в хворобу. Серед основних хвороб, які пов'язують із стресом є атеросклероз, гіпертонія та різноманітні захворювання шлунково-кишкового тракту. На виникнення професійного стресу та формування синдрому емоційного вигорання, як в учителів, так і студентів, впливають такі особисті детермінанти: нейротизм, тривожність, агресивність. Для того, аби уникнути негативних наслідків стресу, слід розвинути стресостійкість, усвідомити можливі ситуації виникнення стресу та їхнє усунення. До професійних захворювань педагогів відносяться також афонія, ларингіт, фарингіт. Психогенні захворювання голосу виявляються порушенням вербальної комунікації внаслідок емоціональних конфліктів. Найскладнішим захворюванням серед них є афонія. **Психогенна афонія** проявляється повною втратою голосу при збереженні шепітливої мови. Афонія може бути також наслідком хворобливих процесів голосових зв'язок, професійного стомлення голосу. **Фарингіт** – це запалення задньої стінки горла. Він проявляється сухістю й болем у горлі та каш-

лем; як і решта захворювань, буває гострим і хронічним. Але найчастіше стикаємося з хронічним фарингітом, яким часто хворіють люди середнього віку – зазвичай незагартовані або ті, хто має якийсь зв'язок з виступами, промовами. **Ларингіт** – це запалення слизової оболонки гортані. Ларингітом хворіють люди голосових професій – співаки, актори, викладачі, диктори.

Шкільні хвороби учнів. З різних причин кількість хворих дітей у нашій державі зростає. Велике значення, звісно, відіграє несприятлива соціально-економічна та екологічна ситуація, яка призводить до того, що 10 % дітей закінчують школу умовно здоровими, інші вже в підлітковому віці мають хронічні захворювання (42 %), погіршені показники фізичного та розумового розвитку. Для всіх вікових періодів життя характерне зниження здоров'я, за статистикою МОЗ України, 50 % учнів практикують фізичну активність лише до 1 год на тиждень. Тому останнім часом дуже важливо в шкільний період своєчасно виявити дітей із відхиленнями в стані здоров'я, які ще не мають незворотного характеру, проте знижують функції і працездатність дитячого організму, затримують його оптимальний розвиток. Здоров'я молодших школярів багато в чому визначається рівнем розвитку якісних сторін їх рухової діяльності – чим стабільніші показники, тим вищий рівень розвитку рухових якостей і відповідно рівень функціонування основних систем організму. За роки навчання у дітей зростає: у 2,3 рази – частота порушень гостроти зору; у 1,4 рази – порушення постави; у 3,8 рази частіше діагностується сколіоз та майже у 3 рази більше – захворювання серцево-судинної та ендокринної систем. **Незадовільний стан здоров'я школярів зумовлений зростанням шкільних і соціальних навантажень, а також:** початком шкільних занять у 6-річному віці, коли більшість дітей не готові до навчання в наявних умовах; катастрофічним зниженням фізичних навантажень і рухової активності дітей (наприклад при рекомендованій нормі 10 тис. кроків на добу деякі діти здійснюють лише 500); нераціональним харчуванням; хронічними стресами; згубними звичками, поширеними в молодіжному середовищі. Як наслідок – кількість хронічно хворих дітей збільшується за роки навчання у школі в 2,5 рази. Особливу стурбованість викликає вкрай низька фізична активність серед дітей шкільного віку, яка не просто знижує рівень здоров'я і сприяє виникненню хронічної патології, а й формує повну невідповідність до найпростіших фізичних навантажень, що може призвести навіть до загибелі дитини. Гігієнічні норми рухової активності залежать від віку і статі дитини й у середньому становлять 3,5-5 год/добу. При цьому у половини школярів, серед яких проводилися опитування, фізична активність – 30-60 хв на день. Відсутність навантажень сприяє розвитку захворювань серцево-судинної системи, формуванню патології кістково-м'язової системи, ендокринних порушень і проблем щодо репродуктивної функції в подальшому.

2.2. Розслідування нещасних випадків, що сталися під час освітнього процесу в закладах освіти

Згідно **Наказу МОН України "Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах"** від 31.08.2001 р. № 616 (в редакції від 15.11.2013 р.), встановлюється **єдиний порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків**, що сталися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами, клінічними ординаторами, аспірантами, докторантами під час освітнього процесу, у тому числі під час трудового та професійного навчання в закладах освіти на території України. Це поширюється на дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні, вищі навчальні заклади, заклади післядипломної освіти незалежно від форм власності й підпорядкування. **Нещасні випадки, що сталися з працівниками**, які працюють на умовах трудового договору (контракту) або фактично допущені до роботи у навчальних закладах, підлягають розслідуванню і обліку відповідно до **Порядку**

проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві. Розслідуванню підлягають нещасні випадки, що трапилися з учасниками освітнього процесу під час освітнього процесу і призвели до тимчасового (більш як на один робочий (навчальний) день залежно від типу та організації роботи навчального закладу) або стійкого погіршення стану здоров'я чи їх смерті, а саме: травми через нанесення тілесних ушкоджень різного походження, у тому числі нанесених іншою особою, предметами, отруєння, теплові удари, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою та інші ушкодження, отримані внаслідок аварій, пожеж, стихійного лиха (землетруси, зсуви, повені, урагани, інші надзвичайні події), контакту з представниками тваринного та рослинного світу.

Розслідуванню підлягають нещасні випадки, що сталися: 1) під час проведення навчальних занять (лекцій, уроків, практичних, лабораторних занять, інших занять та в перервах між ними) відповідно до навчальних, виробничих і наукових планів та розкладу занять; 2) під час прямування на заняття з одного корпусу навчального закладу до іншого пішки чи на транспорті, якщо це визначено навчальними, виробничими і науковими планами та розкладом занять; 3) під час проведення позакласних, позашкільних та інших заходів у вихідні, святкові та канікулярні дні, якщо ці заходи здійснюються під безпосереднім керівництвом працівника навчального закладу (викладача, вчителя, вихователя, класного керівника, майстра виробничого навчання тощо) або іншої особи, яка призначена наказом керівника навчального закладу за його згодою; 4) під час занять з трудового і професійного навчання, проведення професійних, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, виробничої та навчальної практики, які проводяться відповідно до навчальних планів у навчальних закладах або на ділянках (територіях), що їм належать; 5) під час роботи у шкільних лісництвах, на навчально-дослідних ділянках навчального закладу; 6) під час роботи у трудових студентських загонах, учнівських об'єднаннях (таборах праці і відпочинку); 7) під час проведення спортивних змагань, тренувань, оздоровчих заходів, екскурсій, походів, експедицій, організованих навчальним закладом у встановленому порядку; 8) під час перевезень учасників навчально-виховного процесу до місця проведення навчання, ін. заходів і назад у разі організованого прямування їх на запланований захід на транспорті або пішки; 9) унаслідок вживання алкоголю, наркотичних або ін. психотропних речовин, а також унаслідок їх дії (асфіксія, інсульт, зупинка серця тощо) за наявності медичного висновку, якщо нещасні випадки сталися під час проведення занять, ін. заходів та робіт, зазначених в попередніх пунктах.

Нещасні випадки, що сталися з учасниками освітнього процесу у випадках, не зазначених вище, розслідуються і беруться на облік згідно з **Порядком розслідування та обліку нещасних випадків не виробничого характеру**. Нещасні випадки, що трапилися з учасниками освітнього процесу, які мешкають у гуртожитках навчальних закладів, і пов'язані з порушенням правил перебування у гуртожитках, затверджених в установленому порядку, також розслідуються і беруться на облік відповідно до **Порядку розслідування та обліку нещасних випадків не виробничого характеру**.

Погіршення стану здоров'я або втрату працездатності внаслідок нещасного випадку встановлює та засвідчує лікувально-профілактичний заклад. Лікувально-профілактичний заклад, куди доставлено потерпілого внаслідок нещасного випадку, що стався під час освітнього процесу, на письмовий запит керівника закладу освіти надає медичний висновок про стан потерпілого та характер ушкоджень. Нещасні випадки розслідуються незалежно від того, чи був потерпілий у стані психічного розладу, алкогольного або наркотичного сп'яніння. **Контроль за правильним і своєчасним розслідуванням і обліком нещасних випадків,** що сталися під час освітнього процесу, а також виконан-

ням заходів щодо усунення причин, що викликали нещасний випадок, здійснює відповідний орган управління освітою, засновник (власник), якому підпорядкований заклад освіти. **Громадський контроль** здійснюють професійні спілки через своїх представників у закладі освіти, а також уповноважені трудового колективу закладу освіти з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності.

2.2.1. Розслідування нещасних випадків в навчальному закладі

Про кожний нещасний випадок, що трапився під час освітнього процесу, **потерпілий або свідок нещасного випадку повинен повідомити безпосереднього керівника (вчителя, вихователя, викладача, іншу особу, яка була присутня під час проведення заходів освітнього процесу в закладі освіти чи за його межами), який зобов'язаний:** терміново організувати надання першої медичної допомоги потерпілому, у разі необхідності - його доставку до лікувально-профілактичного закладу; зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю тих, хто там перебуває, і не призведе до більш тяжких наслідків); повідомити про те, що сталося, керівника закладу освіти та особу, на яку покладено відповідальність за охорону праці в закладі освіти. Якщо нещасний випадок трапився під час походів, екскурсій або ін. заходів поза територією району (міста), де розташовано заклад освіти, особа, відповідальна за проведення заходу, негайно повідомляє також орган управління освітою за місцем події.

Керівник закладу освіти, одержавши повідомлення про нещасний випадок, зобов'язаний негайно: ужити заходів щодо усунення причин, що викликали нещасний випадок; повідомити батьків потерпілого (особу, яка представляє його інтереси); направити письмовий запит до лікувально-профілактичного закладу для отримання медичного висновку про характер і тяжкість ушкодження потерпілого; протягом доби утворити наказом комісію з розслідування нещасного випадку у складі не менше ніж 3 особи та організувати розслідування нещасного випадку. Про нещасний випадок, що стався з учасником освітнього процесу через нанесення тілесних ушкоджень внаслідок бійок, скоєння правопорушень під час освітнього процесу, керівник закладу освіти також інформує правоохоронні органи. **До складу комісії з розслідування нещасних випадків включаються:** заступник керівника закладу освіти, на якого покладено відповідальність за охорону праці закладу освіти (голова комісії) і який пройшов відповідне навчання і перевірку знань з питань охорони праці; керівник служби охорони праці закладу освіти або особа, на яку наказом керівника покладено ці обов'язки; член комітету профспілкової організації або уповноважений трудового колективу навчального закладу з питань охорони праці. Якщо чисельність працівників закладу освіти менша ніж 20 осіб (дошкільний або позашкільний заклад освіти), комісію з розслідування нещасного випадку утворює орган управління освітою, засновник (власник), якому підпорядкований заклад освіти. До складу комісії не включається працівник закладу освіти, який безпосередньо відповідає за стан охорони праці у структурному підрозділі закладу освіти (лабораторія, кабінет, майстерня тощо), де стався нещасний випадок.

Потерпілий, його батьки, особи, які представляють інтереси потерпілого, мають право брати участь у роботі комісії, надавати свої пояснення та пропозиції, додавати до матеріалів розслідування документи, що пояснюють причини та обставини нещасного випадку, викладати в письмовій чи усній формі свою особисту думку щодо нещасного випадку та отримувати від комісії інформацію про хід проведення розслідування. Потерпілий, його батьки або особи, які представляють інтереси потерпілого, можуть звернутися до керівника закладу з письмовою заявою про нерозголошення інформації про наслідки нещасного випадку, якщо така інформація може завдати моральної шкоди.

Комісія з розслідування нещасного випадку зобов'язана протягом 3 робочих днів з дати її утворення провести розслідування нещасного випадку. У разі

необхідності проведення експертиз, лабораторних досліджень, випробувань, надання ін. документів для встановлення обставин та причин нещасного випадку строк розслідування може бути продовжено за погодженням з органом управління освітою вищого рівня, але не більше ніж на місяць. Рішення про таке продовження приймає комісія з розслідування нещасного випадку, наказ про продовження строку розслідування видає керівник закладу освіти, який затвердив склад комісії. **Під час проведення розслідування нещасного випадку комісія повинна:** з'ясувати обставини і причини нещасного випадку; отримати пояснення у потерпілого; виявити і опитати свідків та осіб, які допустили порушення нормативно-правових актів з охорони праці; розробити заходи щодо усунення причин нещасного випадку, визначити відповідальних за це осіб; **скласти акт про нещасний випадок за формою Н-Н у 5 примірниках, який затверджується керівником навчального закладу.** До акта Н-Н додаються пояснення свідків, потерпілого та ін. документи щодо обставин нещасного випадку, наявності шкідливих і небезпечних факторів та медичний висновок про стан здоров'я потерпілого в результаті нещасного випадку. Акт Н-Н підписують голова та всі члени комісії з розслідування нещасного випадку. У разі незгоди зі змістом зазначеного акта член комісії письмово викладає свою думку, яка додається до акта і є його невід'ємною частиною, про що робиться запис в акті Н-Н. **Керівник закладу освіти відповідає** за правильне і своєчасне розслідування та облік нещасних випадків, складання акта Н-Н, розроблення і виконання заходів щодо усунення причин нещасного випадку. Він протягом одного робочого дня після одержання матеріалів, підготовлених комісією з розслідування за підсумками її роботи, повинен розглянути і затвердити акт Н-Н. Примірники затвердженого акта Н-Н протягом 3 робочих днів надсилаються керівником навчального закладу: потерпілому, батькам або особі, яка представляє інтереси потерпілого; керівнику структурного підрозділу закладу освіти, де стався нещасний випадок; начальнику служби охорони праці закладу освіти або особі, на яку покладено ці обов'язки (відповідальному); органу управління освітою за місцезнаходженням закладу освіти, засновнику (власнику) закладу освіти; архіву закладу освіти. **У випадках відмови керівника закладу освіти від утворення комісії з розслідування нещасного випадку і складання акта Н-Н,** а також у разі незгоди потерпілого, його батьків або особи, яка представляє інтереси потерпілого, зі змістом або висновками акта Н-Н питання щодо розслідування нещасного випадку розглядають орган управління освітою вищого рівня, засновник (власник) закладу освіти у строк не більше 10 робочих днів з дня подання до них письмової заяви потерпілого, його батьків або особи, яка представляє інтереси потерпілого. Один примірник акта Н-Н разом з матеріалами розслідування зберігається в архіві закладу освіти, органу управління освітою протягом 60 років.

Нещасний випадок, про який потерпілий не повідомив керівника закладу освіти протягом робочого (навчального) дня, коли трапився нещасний випадок, або наслідки якого проявилися не відразу і засвідчені лікувально-профілактичним закладом, розслідується протягом календарного місяця з дня одержання письмової заяви потерпілого (його батьків або особи, яка представляє інтереси потерпілого). У цьому разі питання про складання акта Н-Н вирішується комісією з розслідування закладу освіти, яка утворюється наказом керівника закладу освіти, після всебічної перевірки заяви про нещасний випадок з урахуванням усіх обставин, медичного висновку про характер травми, можливої причини її походження, свідчень учасників та ін. доказів. Одержання медичного висновку покладається на керівника закладу освіти. Якщо погіршення стану здоров'я потерпілого сталося внаслідок загального захворювання, хвороби, що підтверджено відповідним медичним висновком лікувально-профілактичного закладу за місцем проживання потерпілого, нещасний випадок розслідується за первинним діагнозом, при цьому наслідок погіршення стану здоров'я не враховується.

Нещасні випадки, що сталися з учасниками освітнього процесу закладів освіти під час проходження ними виробничого навчання, практики або виконання робіт на підприємстві під керівництвом його посадових осіб, розслідуються і беруться на облік підприємством згідно з **Порядком розслідування нещасних випадків на виробництві**. У розслідуванні бере участь представник навчального закладу. Нещасні випадки, що сталися на підприємстві з учасниками освітнього процесу закладів освіти, які проходять виробниче навчання, практику або виконують роботу під керівництвом учителя, викладача, майстра виробничого навчання навчального закладу на дільниці, виділеній підприємством для цієї мети, розслідуються органом управління освітою за місцезнаходженням закладу або керівником закладу освіти спільно з представником підприємства, оформляються актом про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1, беруться на облік органом управління освітою, закладом освіти та підприємством. Один примірник затвердженого акта про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1 надсилається керівнику закладу за місцем навчання потерпілого, другий - до органу управління освітою, засновнику (власнику), якому підпорядкований заклад освіти.

Нещасний випадок, що стався під час проведення походів, екскурсій, експедицій з навчальною метою поза територією району (міста), де розташовано заклад освіти, розслідується комісією органу управління освітою, на території якого стався нещасний випадок. У разі неможливості прибути для участі у розслідуванні представника закладу освіти, з учасником освітнього процесу якого стався нещасний випадок, до складу комісії включається представник такого самого за типом закладу освіти. Матеріали розслідування, у тому числі акти Н-Н, надсилаються до органу управління освітою за місцезнаходженням закладу освіти та керівнику закладу освіти.

Після закінчення лікування або у разі смерті потерпілого від нещасного випадку відповідно до довідки лікувально-профілактичної закладу керівник закладу освіти складає та надсилає в десятиденний строк до органу управління освітою та всім особам і організаціям, яким надсилалися акти Н-Н, повідомлення про наслідки нещасного випадку.

Усі нещасні випадки, оформлені актами Н-Н, беруться на облік і **реєструються** навчальним закладом, органом управління освітою **у журналі реєстрації нещасних випадків, що сталися з учасниками освітнього процесу**. **Нещасні випадки, що трапилися з учасниками освітнього процесу і не спричинили втрату здоров'я**, наслідком яких є мікротравми, засвідчуються і **реєструються** медичним працівником закладу освіти **в окремому журналі реєстрації мікротравм**, що сталися з учасниками освітнього процесу. Такі нещасні випадки не беруться на облік закладом освіти. У разі настання через деякий час у постраждалого від мікротравм ушкодження здоров'я проводиться розслідування нещасного випадку. **У разі самогубства учасників освітнього процесу під час освітнього процесу** проводиться розслідування, складається акт Н-Н і такий нещасний випадок береться на облік. **Нещасні випадки, що сталися з учасниками освітнього процесу в транспортних засобах** (автомобільному, залізничному, міському електротранспорті тощо), розслідуються з урахуванням матеріалів розслідування, що проводять уповноважені на це органи у встановленому порядку. Для отримання результатів розслідування уповноважених органів керівник закладу освіти надсилає до них письмовий запит.

2.2.2. Спеціальне розслідування нещасних випадків в закладі освіти

Спеціальному розслідуванню підлягають нещасні випадки: групові, що трапилися одночасно з двома і більше потерпілими, незалежно від тяжкості тілесних ушкоджень; що спричинили тяжкі наслідки (у тому числі інвалідність потерпілого); із смертельним наслідком; випадки смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу. Про груповий нещасний випадок, нещас-

ний випадок, що спричинив тяжкі наслідки, нещасний випадок із смертельним наслідком та у випадку смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу **керівник закладу освіти зобов'язаний негайно повідомити**: батьків потерпілого або особу, яка представляє його інтереси; лікувально-профілактичний заклад за місцем, де стався нещасний випадок (у разі виявлення отруєнь - відповідний територіальний орган державної санітарно-епідеміологічного контролю); орган управління освітою, інший центральний орган виконавчої влади, засновника (власника), якому підпорядкований заклад освіти; органи прокуратури та внутрішніх справ за місцем, де стався нещасний випадок. Повідомлення про нещасний випадок (груповий / із смертельним наслідком) надсилається за допомогою засобів оперативного зв'язку (телефон, телеграф, факс тощо). Про кожний груповий нещасний випадок, нещасний випадок, що спричинив тяжкі наслідки, нещасний випадок із смертельним наслідком та випадок смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу **орган управління освітою за місцезнаходженням закладу освіти протягом доби повідомляє МОН України**, надсилає матеріали спеціального розслідування в триденний строк після закінчення розслідування. Такі самі повідомлення надсилаються, якщо смерть потерпілого настала внаслідок нещасного випадку через деякий час, під час тимчасового звільнення від занять у закладі освіти. У таких випадках спеціальне розслідування здійснюється з використанням матеріалів раніше проведеного розслідування нещасного випадку, у тому числі акта Н-Н.

Спеціальне розслідування нещасного випадку, під час якого загинуло від 1 до 4 осіб або травмовано до 10 осіб, у випадку смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу **проводиться комісією зі спеціального розслідування**, яка створюється наказом керівника органу управління освітою за місцезнаходженням закладу освіти, за участю представника МОН України. Спеціальне розслідування нещасного випадку з особливо тяжкими наслідками, під час якого загинуло 5 і більше осіб або травмовано більше 10 осіб, проводиться комісією зі спеціального розслідування, призначеною наказом МОН України. **До складу комісії зі спеціального розслідування групового нещасного випадку, нещасного випадку зі смертельним наслідком або випадку смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу входять**: 1) голова - керівник (заступник керівника) органу управління освітою за місцезнаходженням навчального закладу; 2) члени: керівник (заступник керівника) закладу освіти; керівник служби охорони праці закладу освіти або особа, на яку наказом керівника покладено ці обов'язки; член комітету профспілкової організації або уповноважений трудового колективу закладу освіти з питань охорони праці; представник МОН України (крім випадків смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу). Залежно від конкретних умов (кількості загиблих, причин і можливих наслідків нещасного випадку тощо) до складу комісії можуть бути включені представники правоохоронних органів, Держпраці, ДСНС, МОЗ України, інших органів (за згодою).

Комісія зі спеціального розслідування зобов'язана: з'ясувати обставини і причини нещасних випадків, отримати пояснення у потерпілого (потерпілих); виявити і опитати свідків та осіб, які допустили порушення нормативно-правових актів з охорони праці та безпеки життєдіяльності; розробити заходи щодо усунення причин нещасного випадку, визначити відповідальних за це осіб. Члени комісії зі спеціального розслідування повинні зустрітися з потерпілими або членами їх сімей, розглянути і вирішити на місці соціальні питання або внести пропозиції про їх вирішення відповідним органам, а також дати роз'яснення потерпілим (сім'ям) щодо їх прав відповідно до законодавства України. **Комісія зі спеціального розслідування** протягом 10 робочих днів з дня її утворення розслідує нещасний випадок і **складає акт спеціального розслідування групового нещасного випадку** (нещасного випадку із смертельним наслідком), оформляє

ін. необхідні документи і матеріали. За потреби встановлений строк розслідування може бути продовжений органом управління освітою, який утворив комісію зі спеціального розслідування, але не більш як на 30 календарних днів. Акт спеціального розслідування затверджується органом управління освітою, який призначив комісію зі спеціального розслідування нещасного випадку. Копії актів спеціального розслідування і акта Н-Н (на кожного потерпілого окремо) та наказ керівника закладу за освіти результатами розслідування нещасного випадку надсилаються до органу управління освітою, який зобов'язаний надіслати по одному примірнику до МОН України, ін. центрального органу виконавчої влади, якому підпорядкований заклад освіти, засновнику (власнику) закладу освіти. За результатами спеціального розслідування не складаються акти за формою Н-Н і не беруться на облік випадки смерті учасників освітнього процесу під час освітнього процесу від загального захворювання, хвороби за наявності медичного висновку лікувально-профілактичного закладу за місцезнаходженням закладу освіти. **До матеріалів спеціального розслідування належать:** копія наказу про утворення комісії із спеціального розслідування; акт спеціального розслідування; копія акта Н-Н на кожного потерпілого окремо; плани, схеми і фотознімки місця події; протоколи опитувань, пояснення свідків нещасного випадку та ін. причетних осіб, а також посадових осіб, відповідальних за дотримання вимог норм і правил з охорони праці; витяг з журналу реєстрації інструктажів з охорони праці, безпеки життєдіяльності з потерпілим, у тому числі копія сторінки журналу обліку навчальних занять про реєстрацію інструктажу з безпеки життєдіяльності з потерпілим; витяг з журналу реєстрації інструктажів з охорони праці, безпеки життєдіяльності з педагогічними працівниками, якщо потерпілий - вихованець дошкільного закладу освіти; копії документів про проходження навчання і перевірки знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності безпосередніх керівників (учителів, вихователів, викладачів, майстрів трудового навчання) під час освітнього процесу; медичний висновок про характер і тяжкість ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або причини його смерті; висновок експертної комісії (якщо така була створена) про причини нещасного випадку, результати лабораторних та ін. досліджень, експериментів, аналізів. **На вимогу комісії зі спеціального розслідування керівник закладу освіти зобов'язаний:** запросити для участі в розслідуванні нещасного випадку спеціалістів-експертів, які можуть утворювати експертну комісію; організувати фотознімки пошкодженого об'єкта, місця нещасного випадку та надати ін. необхідні документи; організувати проведення лабораторних досліджень, випробувань та ін. робіт; надати транспортні засоби та засоби зв'язку, необхідні для роботи комісії з розслідування нещасного випадку; забезпечити друкування, розмноження у необхідній кількості матеріалів спеціального розслідування. Експертна комісія утворюється за рішенням комісії зі спеціального розслідування, у якому визначаються питання, які вимагають експертного висновку. Письмовий висновок експертної комісії надсилається до голови комісії зі спеціального розслідування. **Заклад освіти, де стався нещасний випадок, компенсує витрати, пов'язані з діяльністю комісії зі спеціального розслідування та залученням до її роботи спеціалістів.** Відшкодування витрат на відрядження працівників, які є членами комісії або залучені до її роботи, навчальний заклад здійснює відповідно до законодавства.

Орган управління освітою, який утворив комісію зі спеціального розслідування, протягом 5 робочих днів після закінчення спеціального розслідування направляє матеріали до органів прокуратури за місцем настання групового нещасного випадку або випадку із смертельним наслідком. **Керівник закладу освіти, органу управління освітою** за місцезнаходженням навчального закладу зобов'язаний протягом 5 робочих днів розглянути матеріали спеціального розслідування нещасного випадку і видати наказ про вжиття запропонованих комі-

сією зі спеціального розслідування заходів щодо запобігання подібним випадкам, а також розглянути пропозиції комісії зі спеціального розслідування щодо притягнення осіб, які допустили порушення нормативно-правових актів про охорону праці, вимог безпеки проведення навчально-виховного процесу, до відповідальності згідно із законодавством України. Про виконання зазначених заходів керівник закладу освіти письмово повідомляє орган управління освітою за місцезнаходженням. МОН України після одержання матеріалів спеціального розслідування розглядає обставини і причини групового нещасного випадку (нешасного випадку із смертельним наслідком) і за результатами розгляду вживає відповідних заходів щодо запобігання нещасним випадкам.

2.2.3. Звітність про нещасні випадки в закладі освіти

Заклад освіти на підставі актів Н-Н подає адміністративні дані - звіт про травматизм під час освітнього процесу в закладі освіти за підсумками року за формою НВ органу управління освітою за місцезнаходженням. Органи управління освітою на місцях складають зведений звіт про травматизм під час освітнього процесу в закладах освіти за формою НВ, який надсилають органам управління освітою вищого рівня. Керівник закладу освіти відповідає за достовірність зазначених у звіті відомостей згідно із законодавством України. Якщо у звітному періоді настала смерть потерпілого внаслідок нещасного випадку, що стався минулого року, і у звіті за минулий період цей випадок зарахований до загальної кількості потерпілих, у звітному періоді цей нещасний випадок зараховується тільки до потерпілих із смертельним наслідком. Заклад освіти, органи управління освітою за місцезнаходженням закладів освіти, МОН України заслуховують на засіданнях педагогічних рад, колегій, на нарадах стан травматизму серед учасників освітнього процесу, проводять аналіз причин нещасних випадків, що трапились, розробляють заходи щодо їх запобігання.

Контроль за правильним і своєчасним розслідуванням та обліком нещасних випадків, що трапились з учасниками освітнього процесу під час освітнього процесу, а також за виконанням заходів щодо усунення причин нещасних випадків здійснюють МОН України, органи управління освітою за місцезнаходженням закладів освіти. МОН України здійснює оперативний облік загальної кількості потерпілих, у тому числі в групових нещасних випадках та нещасних випадках із смертельним наслідком.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте поняття виробничої травми. Класифікації виробничих травм.
2. Охарактеризуйте виробничий травматизм та його причини (організаційні, технічні і психофізіологічні).
3. Поясніть основні випадки виробничого травматизму у закладах освіти.
4. З'ясуйте обов'язки потерпілого, працівників, безпосереднього керівника робіт у разі настання нещасного випадку.
5. Визначте обов'язки роботодавця при отриманні повідомлення про нещасний випадок.
6. Наведіть обставини, за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, і складається акт за формою Н-1.
7. Визначте обставини, за яких нещасні випадки не визнаються такими, що пов'язані з виробництвом.
8. Охарактеризуйте спеціальне розслідування нещасних випадків.
9. Поясніть процедуру розслідування нещасних випадків невикористаного характеру.
10. З'ясуйте процедуру віднесення захворювання до професійного.
11. Проаналізуйте професійні захворювання вчителів та шкільні хвороби учнів.
12. Охарактеризуйте розслідування нещасних випадків в закладі освіти.
13. Опишіть спеціальне розслідування нещасних випадків в закладі освіти.

Лекція № 3

Тема: "Загальнообов'язкове державне соціальне страхування" ПЛАН

- 3.1. Принципи та види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
- 3.2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку та професійного захворювання на виробництві, втрати працездатності.
- 3.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.
- 3.4. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

3.1. Принципи та види загальнообов'язкового державного соціального страхування

Згідно *Закону України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування"* від 14.01.1998 № 16/98-ВР (в редакції від 20.01.2018), *загальнообов'язкове державне соціальне страхування* – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в ін. випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (роботодавцем), а також бюджетних та ін. джерел, передбачених законом. ***Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням мають застраховані*** громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні. **Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян України:** 1) законодавче визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування; 2) обов'язковість страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та ін. підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян - суб'єктів підприємницької діяльності; 3) надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо; 4) обов'язковість фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 5) солідарність та субсидування; 6) державна гарантія реалізації застрахованими громадянами своїх прав; 7) забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, ін. видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування; 8) цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування; 9) паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Види загальнообов'язкового державного соціального страхування з наданням відповідних ***соціальних послуг*** та ***матеріального забезпечення***:

1) пенсійне страхування: пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсії у зв'язку з втратою годувальника; медичні профілактично-реабілітаційні заходи; допомога на поховання пенсіонерів; пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

2) медичне страхування: діагностика та амбулаторне лікування; стаціонарне лікування; надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення; профілактичні та освітні заходи; забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання;

3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності: допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків; допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

5) страхування на випадок безробіття: допомога по безробіттю; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце; допомога на поховання безробітного; профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та ін. особи, **страхувальники** і **страховики**. **Застрахована особа** – фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування, – яка сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний соціальний внесок. **Страхувальники** – роботодавці (власники підприємств, установ, організацій або уповноважений ними орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання і фізичні особи, які використовують найману працю) та ін. особи, які зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок. **Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок** (подія), із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг. **До страхових випадків належать:** тимчасова непрацездатність; вагітність та пологи; інвалідність; хвороба; досягнення пенсійного віку; смерть годувальника; безробіття; соціальні послуги та ін. матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання. **Страховий ризик** – обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. **Призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг** здійснюються на підставі відомостей, що містяться в системі персоналізованого обліку відомостей про застрахованих осіб **Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування** (складається з **реєстру страхувальників** (веде Державна фіскальна служба (ДФС) України) та **реєстру застрахованих осіб** (веде Пенсійний фонд України)). **Виплати та надання соціальних послуг**, на які має право застрахована особа за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, **може бути припинено:** 1) якщо виплати призначено на підставі документів, що містять неправдиві відомості; 2) якщо страховий випадок стався внаслідок дії особи, за яку настає кри-

мінальна відповідальність; 3) якщо страховий випадок стався внаслідок умисної дії особи; 4) внаслідок невиконання застрахованою особою своїх обов'язків щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають: 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту): а) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їх форм власності та господарювання; б) у фізичних осіб; 2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни - суб'єкти підприємницької діяльності. Громадяни України, які працюють за межами території України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні за умови сплати страхових внесків. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують **свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності. Посвідчення застрахованої особи має номер, що відповідає номеру облікової картки застрахованої особи в **Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування** і не змінюється протягом усього життя застрахованої особи.

Страховиками є цільові страхові фонди з: пенсійного страхування (**Пенсійний фонд України**); страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування (**Фонд соціального страхування України**); страхування на випадок безробіття (**Державна служба зайнятості – виконавча дирекція Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття**). Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків. **Страхові фонди є органами**, які здійснюють керівництво та управління за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами. Взяття на облік страхувальників, забезпечення збору та обліку страхових коштів, контроль за повнотою та своєчасністю їх сплати, ведення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб, здійснюють Державна фіскальна служба України та Пенсійний фонд України. Усі застраховані громадяни є членами відповідних страхових фондів залежно від виду соціального страхування. **Страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями**, що діють на підставі статуту, який затверджується їх правлінням; це юридичні особи, що мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, символіку, яка затверджується їх правлінням. Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України та використовуються тільки за цільовим призначенням. Бюджет Фондів затверджує КМУ.

Управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюють правління та виконавчі дирекції страхових фондів, які забезпечують визначені законами конкретні види соціального страхування. **Правління страхового фонду:** затверджує документи, що регламентують внутрішню діяльність фонду, в тому числі виконавчої дирекції; подає у встановленому порядку пропозиції щодо визначення розмірів загальнообов'язкових внесків для забезпечення відповідного виду соціального страхування (за винятком страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання); схвалює проекти річних бюджетів фонду та подає в установленому

ному порядку центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, для внесення на затвердження КМУ звіти про їх виконання, порядок використання коштів з окремих видатків бюджету фонду; створює резерви коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; призначає та звільняє директора виконавчої дирекції фонду, погоджує кандидатури його заступників; спрямовує та контролює діяльність виконавчої дирекції страхового фонду та її робочих органів. **Виконавча дирекція страхового фонду** є виконавчим органом правління фонду, який забезпечує виконання рішень правління. Вона є підзвітною правлінню фонду та здійснює діяльність від імені страхового фонду в межах та порядку, що визначаються його статутом та положенням про виконавчу дирекцію, яке затверджується правлінням страхового фонду. Керівник виконавчої дирекції входить до складу правління страхового фонду з правом дорадчого голосу. Робочими органами виконавчої дирекції є її управління, відділення, страхові каси. **Нагляд за діяльністю цільових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснює Наглядова рада** (контроль за виконанням статутних завдань та цільовим використанням коштів). З цією метою до складу Наглядової ради входять у рівній кількості представники від застрахованих громадян, роботодавців та держави.

Згідно **Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування"** від 08.07.2010 №2464-VI (в редакції від 19.04.2018), **єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування** – це консолідований страховий внесок на пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Платниками єдиного внеску є: 1) роботодавці: а) підприємства, установи та організації, ін. юридичні особи, утворені відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, чи за цивільно-правовими договорами (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою - підприємцем, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), у тому числі філії, представництва, відділення та ін. відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ і організацій, ін. юридичних осіб, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами; **б)** фізичні особи – підприємці, зокрема ті, які використовують працю ін. осіб на умовах трудового договору (контракту) або на ін. умовах, передбачених законодавством про працю, чи за цивільно-правовим договором (крім цивільно-правового договору, укладеного з фізичною особою – підприємцем, якщо виконувані роботи (надавані послуги) відповідають видам діяльності відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців); **в)** фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи, які використовують працю ін. осіб на умовах трудового договору (контракту); **г)** підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, військові частини та органи, які виплачують грошове забезпечення, допомогу по тимчасовій непраце-

здатності, допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства для таких осіб: військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби), поліцейських, осіб рядового і начальницького складу, у тому числі тих, які проходять військову службу під час особливого періоду; патронатних вихователів, батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу, прийомних батьків, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства; осіб, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами; осіб, які проходять строкову військову службу в ЗСУ, ін. утворених відповідно до закону військових формуваннях, СБУ та службу в органах і підрозділах цивільного захисту; осіб, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, усиновленні дитини; одного з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, а також непрацюючих працездатних осіб, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства; **4) фізичні особи – підприємці**, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування; **5) особи, які провадять незалежну професійну діяльність**, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності; **15) особи, які беруть добровільну участь** у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Платник єдиного внеску зобов'язаний: 1) своєчасно та в повному обсязі нараховувати, обчислювати і сплачувати єдиний внесок; 2) вести облік виплат (доходу) застрахованої особи та нарахування єдиного внеску за кожним календарним місяцем і календарним роком, зберігати такі відомості в порядку, передбаченому законодавством; 3) допускати посадових осіб ДФС України до проведення перевірки правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску, а до проведення перевірки щодо достовірності відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, та для призначення пенсій – посадових осіб органів Пенсійного фонду за наявності направлення та/або наказу про перевірку та посвідчення осіб, надавати їм передбачені законодавством документи та пояснення з питань, що виникають у процесі перевірки; 4) подавати звітність та сплачувати до ДФС України за основним місцем обліку платника єдиного внеску; 5) надавати безоплатно застрахованій особі та на вимогу членів сім'ї померлої застрахованої особи відомості про заробітну плату (дохід), суму сплаченого єдиного внеску та інші відомості про застраховану особу, що подаються до ДФС України; 6) пред'являти на вимогу застрахованої особи, на користь якої він сплачує єдиний внесок, повідомлення про взяття на облік як платника єдиного внеску та надавати інформацію про сплату єдиного внеску, в тому числі у письмовій формі; 7) перевіряти під час прийняття на роботу наявність у фізичної особи посвідчення застрахованої особи; 8) повідомляти у складі звітності про прийняття на роботу фізичної особи, відомості про яку відсутні в Державному реєстрі або яка не пред'явила на вимогу платника єдиного внеску посвідчення застрахованої особи, та подавати необхідні відомості і документи для взяття на облік зазначеної особи; 9) отримувати в територіальному органі Пенсійного фонду посвідчення застрахованої особи в порядку, встановленому Пенсійним фондом, та видавати їх застрахова-

ним особам; 10) повідомляти у складі звітності про зміну відомостей, що вносяться до Державного реєстру, про застраховану особу, на користь якої він сплачує єдиний внесок, у десятиденний строк після надходження таких відомостей; 11) стати на облік в ДФС України як платник єдиного внеску.

Єдиний внесок нараховується: на суму нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, ін. заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України "Про оплату праці", та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами; на суму грошового забезпечення кожної застрахованої особи, оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, що здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами; допомоги, надбавки або компенсації відповідно до законодавства. Для осіб, які працюють у сільському господарстві, зайняті на сезонних роботах, виконують роботи (надають послуги) за цивільно-правовими договорами, творчих працівників (архітекторів, художників, артистів, музикантів, композиторів, критиків, мистецтвознавців, письменників, кінематографістів), та ін. осіб, які отримують заробітну плату (дохід) за виконану роботу (надані послуги), строк виконання яких перевищує календарний місяць, єдиний внесок нараховується на суму, що визначається шляхом ділення заробітної плати (доходу), виплаченої за результатами роботи, на кількість місяців, за які вона нарахована. Зазначений порядок нарахування внеску поширюється також на осіб, яким після звільнення з роботи нараховано заробітну плату (дохід) за відпрацьований час або згідно з рішенням суду – середню заробітну плату за вимушений прогул. Єдиний внесок нараховується на суми, не зменшені на суму відрахувань податків, ін. обов'язкових платежів, що відповідно до закону сплачуються із зазначених сум, та на суми утримань, що здійснюються відповідно до закону або за договорами позики, придбання товарів та виплат на ін. цілі за дорученням отримувача. Єдиний внесок нараховується на суми, незалежно від джерел їх фінансування, форми, порядку, місця виплати та використання, а також від того, чи виплачені такі суми фактично після їх нарахування до сплати.

Мінімальний страховий внесок – сума єдиного внеску, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір внеску, встановлений законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід), та підлягає сплаті щомісяця. **Максимальна величина бази нарахування єдиного внеску** – максимальна сума доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок. **Єдиний соціальний внесок встановлюється у розмірі 22 % до бази нарахування єдиного внеску.** У разі якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску. При нарахуванні заробітної плати (доходів) фізичним особам з джерел не за основним місцем роботи ставка єдиного внеску застосовується до визначеної бази нарахування незалежно від її розміру. **Основне місце роботи** – місце роботи, де працівник працює на підставі укладеного трудового договору, де знаходиться (оформлена) його трудова книжка, до якої вноситься відповідний запис про роботу. **Єдиний внесок** для підприємств, установ і організацій, в яких працюють особи з інвалідністю, встановлюється у розмірі **8,41 %** до бази нарахування єдиного внеску **для працюючих осіб з інвалідністю.** Єдиний внесок сплачується шляхом перерахування платником безготівкових коштів з його банківського рахунку. Платники, які не мають банківського рахунку, сплачують

внесок шляхом готівкових розрахунків через банки чи відділення зв'язку. Платники єдиного внеску зобов'язані сплачувати єдиний внесок, нарахований за календарний місяць, не пізніше 20 числа наступного місяця. У разі несвоєчасної або не в повному обсязі сплати єдиного внеску до платника застосовуються фінансові санкції, а посадові особи, винні в порушенні законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом. **Єдиний внесок підлягає сплаті незалежно від фінансового стану платника.** За наявності у платника єдиного внеску одночасно із зобов'язаннями із сплати єдиного внеску зобов'язань із сплати податків, інших обов'язкових платежів, передбачених законом, або зобов'язань перед іншими кредиторами зобов'язання із **сплати єдиного внеску виконуються в першу чергу** і мають пріоритет перед усіма іншими зобов'язаннями, крім зобов'язань з виплати заробітної плати (доходу).

Страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та за який щомісяця сплачено (нею, роботодавцем) страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Він обчислюється в місяцях за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. **Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків менша, ніж мінімальний страховий внесок**, цей період зараховується до страхового стажу за формулою: $ТП = Св : В$, де $ТП$ – тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу (в місяцях); $Св$ – сума єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого за відповідний місяць; $В$ – мінімальний розмір страхового внеску за відповідний місяць. Період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами соціального страхування, крім пенсій усіх видів (за винятком пенсії по інвалідності), включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску.

Для того, щоб громадянин України, який не є найманим працівником, або якому потрібно докупити недостаючий страховий стаж, взяв **добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування**, йому необхідно заключити **договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування**, на строк не менший одного року (крім договорів про одноразову сплату). Для цього особа подає до ДФС України за місцем проживання відповідну **заяву про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування**, викладені відомості в якій перевіряються ДФС та в строк не пізніше ніж 30 календарних днів з дня отримання заяви укладається договір. Договором про добровільну участь може бути передбачена одноразова сплата особою єдиного внеску за попередні періоди, в яких особа не підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. При цьому **сума сплаченого єдиного внеску за кожен місяць такого періоду не може бути меншою за мінімальний страховий внесок на дату укладення договору, помножений на коефіцієнт 2**, та більшою за суму єдиного внеску, обчисленого виходячи з максимальної величини бази нарахування єдиного внеску. Одноразова сплата особою єдиного внеску за попередні періоди може бути здійснена за окремим договором.

3.2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку та професійного захворювання на виробництві, втрати працездатності

Згідно з **Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування"** від 23.09.1999 р. №1105-XIV (в редакції від 25.07.2018), **загальнообов'язкове державне соціальне страхування** – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання

соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів **Фонду соціального страхування України**. Фонд та його робочі органи відповідно до покладених на них завдань: проводять розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення, страхових виплат; здійснюють заходи з профілактики страхових випадків; забезпечують функціонування інформаційно-аналітичних систем; здійснюють контроль за використанням коштів Фонду, веденням і достовірністю обліку та звітності щодо їх надходження та використання та ін. **Страхові випадки за соціальним страхуванням від нещасних випадків** – нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання (у тому числі встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму; нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці. **Страхові випадки за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності** – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи, членів її сім'ї або іншої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг.

Фонд соціального страхування України має право: 1) користуватися в установленому порядку відомостями Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, даними електронного реєстру листків непрацездатності, необхідними для забезпечення виконання покладених на нього функцій; 2) одержувати безоплатно від державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності відомості щодо використання страхових коштів; 3) перевіряти достовірність відомостей, поданих роботодавцем для отримання коштів Фонду, дотримання порядку використання роботодавцем виділених йому коштів Фонду та зупиняти виплати з Фонду в разі відмови або перешкоджання з боку роботодавця у проведенні перевірки, виявлення фактів подання ним Фонду недостовірних відомостей або порушення порядку використання роботодавцем коштів Фонду; 4) отримувати необхідні пояснення (у тому числі в письмовій формі) з питань, що виникають під час перевірки; 5) накладати і стягувати фінансові санкції та адміністративні штрафи; 6) вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також від фізичних осіб усунення виявлених фактів порушення законодавства про соціальне страхування; 7) порушувати відповідно до законодавства питання про притягнення посадових осіб до відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального страхування, вимагати надання інформації про вжиті заходи. **Фонд зобов'язаний** забезпечувати фінансування та виплачувати відповідне матеріальне забезпечення, страхові виплати і надавати соціальні послуги; укладати угоди з лікувально-профілактичними закладами та окремими лікарями на обслуговування потерпілих на виробництві, а також угоди із санаторно-курортними закладами для обслуговування застрахованих осіб, що направляються безпосередньо із стаціонару лікувального закладу до реабілітаційних відділень та ін. **Фонд несе відповідальність за шкodu**, заподіяну з його вини застрахованим особам внаслідок несвоєчасної або неповної виплати матеріального забезпечення, страхових виплат, не надання або несвоєчасне надання соціальних послуг.

Застраховані особи мають право на: 1) безоплатне отримання інформації про порядок витрачання страхових коштів Фонду та роз'яснення з питань соціального страхування; 2) отримання у разі настання страхового випадку матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг; 3) участь у розслідуванні страхового випадку, у тому числі за участі представника профспілкового органу або своєї довіреної особи; 4) послуги медичної реабілітації; 5) послуги професійної реабілітації, включаючи збереження робочого місця, навчання або перекваліфікацію, якщо загальна тривалість професійної реабілітації не пе-

ревищує 2 роки; 6) відшкодування витрат під час проходження медичної і професійної реабілітації на проїзд до місця лікування чи навчання і назад, витрат на житло та харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує; 7) послуги соціальної реабілітації, включаючи придбання автомобіля, протезів, допомогу у веденні домашнього господарства, що надаються відповідно до законодавства; 8) оскарження дії страховика, страхувальника-роботодавця щодо надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг; 9) судовий захист своїх прав.

Застраховані особи зобов'язані: 1) надавати страхувальнику, страховику достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення та надаються соціальні послуги; 2) своєчасно повідомляти страхувальника та страховика про обставини, що впливають на умови або зміни розміру матеріального забезпечення та соціальних послуг; 3) знати та виконувати вимоги законодавчих та ін. нормативно-правових актів про охорону праці, що стосуються застрахованого, а також дотримуватися зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором, контрактом) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації; 4) у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання лікуватися в лікувально-профілактичних закладах або в медичних працівників, з якими Фонд уклав угоди на медичне обслуговування, дотримуватися правил поведінки та режиму лікування, визначених лікарями, які його лікують, не ухилятися від професійної реабілітації та виконання вказівок, спрямованих на якнайшвидше повернення його до трудової діяльності; 5) дотримуватися режиму, визначеного лікарем на період тимчасової непрацездатності. Застрахована особа несе відповідальність згідно із законом за незаконне одержання з її вини (підроблення, виправлення в документах, подання недостовірних відомостей) матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням.

3.2.1 Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні. Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та ін. діяльністю. Застраховані особи, які протягом 12 місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше 6 місяців, мають право на матеріальне забезпечення в таких розмірах: 1) **допомога по тимчасовій непрацездатності** – виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку; 2) **допомога по вагітності та пологах** – виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із двократного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків: **1)** тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві (оплата перших 5-ти днів здійснюється за рахунок коштів роботодавця, Фондом – починаючи з 6-го дня за весь період до відновлення працездатності або до встановлення **медико-соціальною експертною комісією (МСЕК)** інвалідності (встановлення ін. групи, підтвердження раніше встановленої групи інвалідності)); **2)**

необхідності догляду за хворою дитиною віком до 14 років (виплачується з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів; або за весь час перебування в стаціонарі разом з хворою дитиною); **3)** необхідності догляду за хворим членом сім'ї (надається з першого дня, але не більш як за 3 календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин, – не більш як за 7 календарних днів); **4)** догляду за дитиною віком до 3 років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років у разі хвороби матері або ін. особи, яка доглядає за цією дитиною (надається з першого дня за весь період захворювання); **5)** карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної контролю (надається з першого дня за весь час відсутності на роботі з цієї причини); **6)** тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу (надається з першого дня за час такої роботи, але не більш як за 2 місяці і в розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення); **7)** протезування з помещенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства (надається з першого дня за весь період перебування в цьому підприємстві з урахуванням часу на проїзд до нього і назад); **8)** перебування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм (допомога надається застрахованій особі, якщо тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки недостатня для лікування та проїзду до санаторно-курортного закладу і назад). Застрахованій особі, яка направляється на лікування в реабілітаційне відділення санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм безпосередньо із стаціонару лікувального закладу, допомога по тимчасовій непрацездатності надається за весь час перебування у санаторно-курортному закладі (з урахуванням часу на проїзд до санаторно-курортного закладу і у зворотному напрямку).

Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років, по догляду за хворим членом сім'ї та в разі захворювання матері або ін. особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до 3 років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років, **не надається, якщо застрахована особа перебувала у цей час у щорічній (основній чи додатковій) відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням або творчій відпустці.**

Допомога по тимчасовій непрацездатності не надається: 1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину; 2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби; 3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи; 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду; 5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням; 6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням. Застраховані особи, які в період отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності порушують режим, встановлений для них лікарем, або не з'являються без поважних причин у призначений строк на медичний огляд, у тому числі на лікарсько-консультативну комісію (ЛКК) чи МСЕК, втрачають право на цю допомогу з дня допущення порушення на строк, що встановлюється рішенням органу, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності.

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах: 1) **50 %** середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають **страховий стаж до 3 р.**; 2) **60 %** середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають **страховий стаж 3-5 р.**; 3) **70 %** середньої заробітної плати

(доходу) – застрахованим особам, які мають **страховий стаж 5-8 р.**; 4) **100 % середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж понад 8 р.** Сума допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною або хворим членом сім'ї) в розрахунку на місяць не повинна перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду.

Допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів. Розмір зазначеної допомоги обчислюється сумарно та надається застрахованій особі в повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів. У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у період її тимчасової непрацездатності листок непрацездатності по тимчасовій непрацездатності закривається і з дня настання цієї відпустки видається ін. листок непрацездатності. Кожен із зазначених листків оплачується за відповідними нормами Закону. У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у період простою підприємства, установи, організації не з вини застрахованої особи, щорічної (основної чи додаткової) відпустки, відпустки без збереження заробітної плати, додаткової відпустки у зв'язку з навчанням, творчої відпустки допомога по вагітності та пологах надається з дня виникнення права на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. За період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. **Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у розмірі 100 % середньої заробітної плати (доходу) і не залежить від страхового стажу.** Сума допомоги по вагітності та пологах в розрахунку на місяць не повинна перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду, та не може бути меншою за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні: 1) дружини (чоловіка); 2) дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18 р. або старших цього віку, якщо вони стали інвалідами до 18 р. (братів, сестер та онуків – за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів з денною формою навчання – до 23 р.; 3) батька, матері; 4) діда та баби за прямою лінією спорідненості. Не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію). Допомога на поховання надається в розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), призначаються та надаються за основним місцем роботи (крім допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), допомоги по вагітності та пологах, які надаються за основним місцем роботи та за сумісництвом). Рішення про призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг приймається **комісією (уповноваженим) із соціального страхування**, що створюється (обирається) на підприємстві, в установі, організації, до складу якої входять представники адміністрації підприємства, установи, організації та застрахованих осіб (виборних органів первинної профспілкової організації (проф-

спілкового представника) або ін. органів, які представляють інтереси застрахованих осіб). Комісія (уповноважений) із соціального страхування здійснює контроль за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення, приймає рішення про відмову в його призначенні, про припинення виплати матеріального забезпечення (повністю або частково), розглядає підставу і правильність видачі листків непрацездатності та ін. документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг. **Підставою для призначення допомоги** по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах **є виданий у встановленому порядку листок непрацездатності**, а в разі роботи за сумісництвом – копія листка непрацездатності, засвідчена підписом керівника і печаткою за основним місцем роботи. Порядок і умови видачі, продовження та обліку листків непрацездатності, здійснення контролю за правильністю їх видачі встановлюються МОЗ України, за погодженням з Фондом.

Допомога на поховання застрахованої особи призначається сім'ї померлого або особі, яка здійснила поховання, **на підставі свідоцтва про смерть**, виданого центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації актів громадянського стану, виконавчим органом сільської, селищної чи міської (крім міст обласного значення) ради. Допомога на поховання члена сім'ї застрахованої особи призначається застрахованій особі на підставі свідоцтва про смерть та довідки з місця проживання про перебування померлого члена сім'ї на утриманні застрахованої особи.

Документи для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах розглядаються не пізніше 10 днів з дня їх надходження. Повідомлення про відмову в призначенні допомоги із зазначенням причин відмови та порядку оскарження видається або надсилається заявникові не пізніше 5 днів після винесення відповідного рішення. Допомога по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах виплачується: 1) застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), – у найближчий після дня призначення допомоги строк, установлений для виплати заробітної плати; 2) добровільно застрахованим особам – протягом 10 днів після призначення допомоги. **Допомога на поховання призначається не пізніше** дня, що настає за днем звернення, і виплачується не пізніше наступного робочого дня після отримання страхувальником страхових коштів від Фонду. **Матеріальне забезпечення виплачується у разі, якщо звернення за його призначенням надійшло не пізніше** 12 календарних місяців з дня відновлення працездатності, встановлення інвалідності, закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, смерті застрахованої особи або члена сім'ї, який перебував на утриманні.

3.2.2 Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Страхуванню від нещасного випадку підлягають: 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту); 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах. **Добровільно від нещасного випадку можуть застрахуватися:** 1) особи, які забезпечують себе роботою самостійно, – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та ін. діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, члени фермерського господарства, особистого селянського господарства, якщо вони не є найманими працівниками; 2) громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності. у зв'язку з чим дитина народилася з інвалідністю, прирівнюється до нещасного випадку, який трапив-

ся із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою і до 18 р. або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення нею 23 р., їй надається допомога – Фонд провадить щомісячні страхові виплати як інваліду дитинства, а після досягнення ними 18 р. – у розмірі середньомісячного заробітку, що склався на території області (міста) проживання цих осіб, але не менше середньомісячного заробітку в країні на день виплати.

Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку. Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в порядку, затвердженому КМУ. **Підставою для оплати потерпілому** витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат **є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння)** за встановленими формами. **Страхові виплати складаються із:** 1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячна страхова виплата); 2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); 3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; 4) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Ступінь втрати працездатності потерпілим внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання установлюється МСЕК за участю Фонду і визначається у % професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також необхідні види медичної та соціальної допомоги. Огляд потерпілого, складання та корегування індивідуальної програми реабілітації, в якій визначаються види реабілітаційних заходів та строки їх виконання, проводиться МСЕК за умови подання акта про нещасний випадок на виробництві, акта розслідування професійного захворювання за встановленими формами, висновку спеціалізованого медичного закладу (науково-дослідного інституту профпатології чи його відділення) про професійний характер захворювання, направлення лікувально-профілактичного закладу або роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання, або робочого органу виконавчої дирекції Фонду, суду чи прокуратури.

За потерпілим, тимчасово переведеним на легшу нижчеоплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений ЛКК, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. Стійкою втраченою професійної працездатності вважається будь-яка втрата професійної працездатності, визначена МСЕК. Необхідність переведення потерпілого на ін. роботу, її тривалість та характер установлюються ЛКК або МСЕК. За згодою потерпілого роботодавець зобов'язаний надати йому рекомендовану ЛКК або МСЕК роботу за наявності відповідних вакансій. Якщо у встановлений строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, Фонд сплачує потерпілому страхову виплату в розмірі його середньомісячного заробітку.

Потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд провадить щомісячні страхові виплати в розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації. Фонд оплачує вартість придбаних потерпілим інструментів, протезів та ін. пристосувань, відшкодовує потерпілому ін. необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою.

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті. Такими непрацездатними особами є: 1) діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами денної форми навчання, - до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років; 2) особи, які досягли пенсійного віку, якщо вони не працюють; 3) інваліди - члени сім'ї потерпілого на час інвалідності; 4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти; 5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право. Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли восьмирічного віку.

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Щомісячна страхова виплата не повинна перевищувати середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Максимальний розмір щомісячної страхової виплати не повинен перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб. Мінімальний розмір призначеної щомісячної страхової виплати потерпілому у перерахунку на 100 відсотків втрати професійної працездатності не може бути меншим за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб. **У разі стійкої втрати професійної працездатності**, встановленої МСЕК, Фонд проводить **одноразову страхову виплату** потерпілому, розмір якої визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з **17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб**, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату. У разі якщо при подальших обстеженнях МСЕК потерпілому встановлено інший, вищий ступінь втрати стійкої професійної працездатності з урахуванням іншої професійної хвороби або іншого каліцтва, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, йому провадиться одноразова виплата, розмір якої визначається відповідно до відсотка, на який збільшено ступінь втрати працездатності, щодо попереднього обстеження МСЕК, виходячи з розрахунку 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату. Якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що **ушкодження здоров'я настало** не лише з вини роботодавця, а й **внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується** на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на **50 %**.

Фонд фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, у тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, медичну реабілітацію, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК та індивідуальною програмою реабілітації інваліда (у разі її складення). Фонд організовує цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованого. Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд фінансує всі витрати на його лікування. **Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим** зале-

жить від характеру цього догляду, встановленого МСЕК, і не може бути меншою (на місяць) за: 1) розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо); 2) половину розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на постійний сторонній догляд; 3) чверть розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо). Якщо МСЕК встановлено, що потерпілий потребує кількох видів допомоги, оплата проводиться за кожним її видом окремо.

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві виплачується одноразова допомога його сім'ї у сумі, що дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату, та одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого, у сумі, що дорівнює 20 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату. У разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд.

Виконання статутних функцій та обов'язків Фонду щодо запобігання нещасним випадкам та профзахворюванням покладається на страхових експертів з охорони праці, які провадять свою діяльність відповідно до Положення про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Страховими експертами з охорони праці можуть бути особи з вищою спеціальною освітою за фахом спеціаліста з охорони праці або особи з вищою технічною або медичною освітою, які мають стаж практичної роботи на підприємстві не менше 3 років та відповідне посвідчення, яке видається Держпрацею. Страхові експерти мають право: 1) безперешкодно та в будь-який час відвідувати підприємства для перевірки стану умов і безпеки праці та проведення профілактичної роботи з цих питань; 2) у складі відповідних комісій брати участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також у перевірці знань з охорони праці працівників підприємств; 3) одержувати від роботодавців пояснення та інформацію, у тому числі у письмовій формі, про стан охорони праці та види здійснюваної діяльності; 4) брати участь у роботі комісій з питань охорони праці підприємств та у комісіях з перевірки знань з питань охорони праці; 5) вносити роботодавцям обов'язкові для виконання подання про порушення законодавства про охорону праці, а Держпраці – подання про застосування адміністративних стягнень або притягнення до відповідальності посадових осіб, які допустили ці порушення, а також про заборону подальшої експлуатації робочих місць, дільниць і цехів, робота на яких загрожує здоров'ю або життю працівників; 6) складати протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом; 7) брати участь як незалежні експерти в роботі комісій з випробувань та приймання в експлуатацію виробничих об'єктів, засобів виробництва та індивідуального захисту, апаратури та приладів контролю.

3.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття

Згідно з Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" від 02.03.2000 р. № 1533-III (в редакції від 20.01.2018), загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги

мають застраховані особи, а також молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце у разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних. Працюючі пенсіонери у разі звернення до Державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні мають право на соціальні послуги щодо пошуку підходящої роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації, а також на інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням профілактичні заходи.

Видами матеріальне забезпечення на випадок безробіття є: 1) допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; 2) допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Видами соціальних послуг на випадок безробіття є: 1) професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; 2) профорієнтація; 3) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних у порядку, встановленому КМУ; 4) надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, компенсації; 5) надання роботодавцям - суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації; 6) надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності; 7) здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб; 8) інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

У разі необхідності для проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації особа: направляється до закладів охорони здоров'я для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства; забезпечується місцем проживання на період проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації та їй компенсуються витрати на проїзд до місця проходження навчання та у зворотному напрямку. При виникненні страхового ризику Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття може здійснювати заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків, у межах коштів, передбачених бюджетом Фонду на такі цілі. До профілактичних заходів належать: 1) фінансування витрат роботодавця на оплату праці працівників, яких з метою запобігання вивільненню тимчасово переведено за їх згодою на іншу роботу (до 6 місяців протягом року) за умови збереження за ними основного місця роботи; 2) фінансування витрат роботодавця на професійну перепідготовку або підвищення кваліфікації працівників, щодо яких є загроза вивільнення у зв'язку з реорганізацією або репрофілюванням підприємства, тимчасовим припиненням виробництва, за умови збереження за працівниками місця роботи.

Право на допомогу по безробіттю залежно від страхового стажу мають застраховані особи, визнані в установленому порядку безробітними, страховий стаж яких протягом 12 місяців, що передували реєстрації особи як безробітної, становить не менше ніж 6 місяців за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. Право на допомогу по безробіттю зберігається у разі настання перерви страхового стажу з поважних причин, якщо особа протягом місяця після закінчення цієї перерви зарєєструвалась в установленому порядку в Державній службі зайнятості як безробітна. Поважними причинами є: навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, клінічній ординатурі, аспірантурі, докторантурі з денною

формою навчання; здійснення догляду непрацюючою працездатною особою за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком до 18 років, а також за пенсіонером, який за експертним медичним висновком потребує постійного стороннього догляду; періоди зайнятості на тимчасово окупованій території України чи в районах проведення антитерористичної операції, що за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування не підтверджуються сплатою єдиного внеску.

Допомога по безробіттю виплачується з 8 дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в Державній службі зайнятості. **Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років**, а для **молоді**, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце, та **внутрішньо переміщених осіб** – **180 календарних днів**. Для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 720 календарних днів. У разі чергового визнання в установленому порядку застрахованої особи безробітною у межах двох років, протягом яких виплачується допомога по безробіттю, тривалість її виплати враховується сумарно. **Допомога по безробіттю може виплачуватися одноразово для організації підприємницької діяльності** безробітними, які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи. Ця допомога виплачується особам, яким виповнилося 18 років, протягом 14 днів після дня здійснення державної реєстрації юридичної особи, фізичної особи – підприємця. Застрахованим особам **розмір допомоги по безробіттю визначається** у відсотках до їх середньої заробітної плати (доходу) залежно від страхового стажу, але не менше ніж мінімальний розмір допомоги по безробіттю, встановлений правлінням Фонду для цієї категорії осіб: 1) до 2 років – **50 %**; 2) 2-6 р. – **55 %**; 3) 6-10 р. – **60 %**; 4) понад 10 років – **70 %**. Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру: 1) **перші 90 календарних днів** – 100 %; 2) **протягом наступних 90 календарних днів** – 80 %; 3) **у подальшому** - 70 %. Виплата допомоги по безробіттю особам, які звільнилися з останнього місця роботи за власним бажанням без поважних причин починається з 91-го календарного дня. **Допомога по безробіттю не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб**. **Допомога на поховання у разі смерті безробітного** або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачується особам, які здійснювали поховання, **у розмірі прожиткового мінімуму**.

3.4. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

Згідно з **Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"** від 09.07.2003 р. № 1058-IV (в редакції від 02.08.2018), **пенсія** – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї.

Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. **Перший рівень** – **солідарна система** загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. **Другий рівень** – **накопичувальна система** загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат. **Третій рівень** – **система недержавного**

пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення. За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: 1) пенсія за віком; 2) пенсія по інвалідності; 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника. За рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду або на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних недержавних пенсійних фондах, здійснюються такі пенсійні виплати, як довічні пенсії і одноразова виплата. У солідарній системі надаються соціальні послуги за рахунок коштів Пенсійного фонду – допомога на поховання пенсіонера.

Застрахована особа має право: 1) отримати в установленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі; 3) вимагати від страхувальника сплати страхових внесків, у тому числі в судовому порядку; 4) отримувати безоплатно відомості, внесені до її персональної облікової картки з системи персоніфікованого обліку та Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі інформацію, що відображає обсяг пенсійних коштів на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або індивідуальному пенсійному рахунку в недержавному пенсійному фонді, якщо застрахована особа обрала такий недержавний пенсійний фонд, та стан здійснення пенсійних виплат за формою, встановленою правлінням Пенсійного фонду; 5) звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування; 6) обирати або змінювати страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій; 7) обирати порядок здійснення виплати пенсії; 8) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії страхувальника, виконавчих органів Пенсійного фонду, їх посадових осіб та інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 9) на отримання пенсійних виплат; 10) залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків з дотриманням вимог Закону; 11) достроково розривати договір про добровільну участь та ін.

Застрахована особа зобов'язана: 1) пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страхувальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду; 2) надавати на вимогу страхувальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення; 4) укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації).

Починаючи з 01.01.2018 р. право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу: 1) з 01.01.2018 р. по 31.12.2018 р. – не менше 25 років; 2) з 01.01.2019 р. по 31.12.2019 р. – не менше 26 років; 3) з 01.01.2020 р. по 31.12.2020 р. – не менше 27 років; 4) з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. – не менше 28 років; 5) з 01.01.2022 р. по 31.12.2022 р. – не менше 29 років; 6) з 01.01.2023 р. по 31.12.2023 р. – не менше 30 років; 7) з 01.01.2024 р. по 31.12.2024 р. – не менше 31 років; 8) з 01.01.2025 р. по 31.12.2025 р. – не менше 32 років; 9) з 01.01.2026 р. по 31.12.2026 р. – не менше 33 років; 10) з 01.01.2027 р. по 31.12.2027 р. – не менше 34 років; 11) починаючи з 01.01.2028 р. – не менше 35 років. У разі відсутності достатнього страхового стажу, **право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 63 роки мають особи за наявності страхового стажу:** 1) по 31.12.2018 р. – від 15 до 25 років; 2) з 01.01.2019 р. по 31.12.2019 р. – від 16 до 26 років; 3) з 01.01.2020 р. по 31.12.2020 р. – від 17 до 27 років; 4) з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. – від 18 до 28 років; 5) з 01.01.2022 р. по 31.12.2022 р. – від 19 до 29 років; 6) з 01.01.2023 р. по 31.12.2023 р. – від 20 до 30 років; 7) з 01.01.2024 р. по 31.12.2024 р. – від 21 до 31 років; 8) з 01.01.2025 р. по 31.12.2025 р. – від 22 до 32 років; 9) з 01.01.2026 р. по 31.12.2026 р. – від 23 до 33 років; 10) з 01.01.2027 р. по 31.12.2027 р. – від 24 до 34 років; 11) починаючи з 01.01.2028 р. – від 25 до 35 років. У разі відсутності достатнього страхового стажу, **право на призначення пенсії за віком мають особи після досягнення віку 65 років за наявності страхового стажу:** 1) з 01.01.2019 р. по 31.12.2019 р. – від 15 до 16 років; 2) з 01.01.2020 р. по 31.12.2020 р. – від 15 до 17 років; 3) з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. – від 15 до 18 років; 4) з 01.01.2022 р. по 31.12.2022 р. – від 15 до 19 років; 5) з 01.01.2023 р. по 31.12.2023 р. – від 15 до 20 років; 6) з 01.01.2024 р. по 31.12.2024 р. – від 15 до 21 років; 7) з 01.01.2025 р. по 31.12.2025 р. – від 15 до 22 років; 8) з 01.01.2026 р. по 31.12.2026 р. – від 15 до 23 років; 9) з 01.01.2027 р. по 31.12.2027 р. – від 15 до 24 років; 10) починаючи з 01.01.2028 р. – від 15 до 25 років.

У разі відсутності необхідного страхового стажу на дату досягнення віку, пенсію за віком може бути призначено після набуття особою страхового стажу, визначеного на дату досягнення відповідного віку. Наявність страхового стажу, який дає право на призначення пенсії за віком, визначається на дату досягнення особою відповідного віку і не залежить від наявності страхового стажу на дату звернення за призначенням пенсії. **Починаючи з 01.01.2028 р., у разі наявності 40 і більше календарних років страхового стажу, пенсія за віком призначається незалежно від віку.**

Розмір пенсії за віком визначається за формулою: $P = Z_n \cdot K_c$, де: P – розмір пенсії, у грн; Z_n – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, з якої обчислюється пенсія, у грн; K_c – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи. **Максимальний розмір пенсії** (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та ін. доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) **не може перевищувати 10 прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.** **Мінімальний розмір пенсії за віком** за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу **встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.** За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 % розміру пенсії, але не більш як на 1 % мінімального розміру пенсії за віком. Наявний в особи понаднормовий страховий стаж не може бути обмежений. Для осіб, які досягли віку 65 років, **мінімальний розмір пенсії за віком** за наявності у чоловіків 35

років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі 40 % мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. За наявності страхового стажу меншої тривалості, мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі, пропорційному до наявного страхового стажу, виходячи з прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. В цьому випадку мінімальний розмір пенсії за віком, виплачується після досягнення особою віку 65 років. До досягнення цього віку таким особам може бути призначена державна соціальна допомога на умовах і в порядку, визначених Законом України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям".

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності відповідного страхового стажу. Вона призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Залежно від ступеня втрати працездатності визначено 3 групи інвалідності. Особа, яким встановлено інвалідність, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією: 1) для інвалідів I групи: до досягнення особою 25 років включно – 1 рік; від 26 років до досягнення особою 28 років включно – 2 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 3 роки; від 32 років до досягнення особою 34 років включно – 4 роки; від 35 років до досягнення особою 37 років включно – 5 років; від 38 років до досягнення особою 40 років включно – 6 років; від 41 року до досягнення особою 43 років включно – 7 років; від 44 років до досягнення особою 48 років включно – 8 років; від 49 років до досягнення особою 53 років включно – 9 років; від 54 років до досягнення особою 59 років включно – 10 років; 2) для інвалідів II та III груп: до досягнення особою 23 років включно – 1 рік; від 24 років до досягнення особою 26 років включно – 2 роки; від 27 років до досягнення особою 28 років включно – 3 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 4 роки; від 32 років до досягнення особою 33 років включно – 5 років; від 34 років до досягнення особою 35 років включно – 6 років; від 36 років до досягнення особою 37 років включно – 7 років; від 38 років до досягнення особою 39 років включно – 8 років; від 40 років до досягнення особою 42 років включно – 9 років; від 43 років до досягнення особою 45 років включно – 10 років; від 46 років до досягнення особою 48 років включно – 11 років; від 49 років до досягнення особою 51 року включно – 12 років; від 52 років до досягнення особою 55 років включно – 13 років; від 56 років до досягнення особою 59 років включно – 14 років. Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: особам з інвалідністю I групи – 100 % пенсії за віком; особам з інвалідністю II групи – 90 % пенсії за віком; особам з інвалідністю III групи – 50 % пенсії за віком. Пенсія по інвалідності призначається на весь строк встановлення інвалідності. Особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих осіб з інвалідністю провадиться тільки за їх заявою.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування. Непрацездатними членами сім'ї вважаються: 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли

пенсійного віку; 2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років. Діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти – до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні; 3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років. **Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі:** на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 % пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї – 100 % пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками.

У разі смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, виплачується **допомога на поховання пенсіонера в розмірі двомісячної пенсії**, яку отримував пенсіонер на момент смерті.

Запитання для самоконтролю

1. З'ясуйте види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
2. Охарактеризуйте суб'єкти та об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування, особи, які підлягають соціальному страхуванню.
3. Поясніть єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Що таке платники єдиного внеску та їх обов'язки?
4. Визначте умови нарахування єдиного внеску, мінімальний страховий внесок, розмір єдиного соціального внеску.
5. Поясніть, що таке страховий стаж?
6. З'ясуйте умови добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.
7. Наведіть страхові випадки за соціальним страхуванням від нещасних випадків та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.
8. Охарактеризуйте права та обов'язки Фонду соціального страхування.
9. Визначте види матеріального забезпечення застрахованих осіб у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.
10. Наведіть розміри виплат допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги по вагітності та пологах.
11. Охарактеризуйте роботу комісії (уповноваженого) із соціального страхування. Які необхідні документи для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах.
12. Визначте особи, які підлягають страхуванню від нещасного випадку, страхові виплати при цьому.
13. Охарактеризуйте ступінь втрати працездатності потерпілим, переведення потерпілого на легшу нижчеоплачувану роботу, професійне навчання або перекваліфікація за індивідуальною програмою реабілітації потерпілого.
14. Поясніть роботу страхових експертів з охорони праці.
15. Визначте види матеріального забезпечення та соціальних послуг на випадок безробіття.
16. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення в Україні, виплати.

Лекція № 4

Тема: "Державний нагляд і громадський контроль за станом охорони праці в галузі освіти. Основні законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі освіти"

ПЛАН

- 4.1. Державна служба України з питань праці.
- 4.2. Навчання і перевірки знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах, установах, організаціях, підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України.
- 4.3. Основні законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі освіти.

4.1. Державна служба України з питань праці

Органами державного нагляду за охороною праці в Україні є: 1) Державна служба України з питань праці; 2) Державна інспекція ядерного регулювання України; 3) Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Згідно **Постанови КМУ "Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці"** від 11.02.2015 № 96 (в редакції від 01.09.2017). **Державна служба України з питань праці** є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, і який реалізує державну політику в сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. **Держпраці є юридичною особою публічного права**, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства. **Держпраці у межах повноважень**, передбачених законом, на основі та на виконання Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, наказів Мінсоцполітики **видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує і контролює їх виконання**. **Держпраці очолює Голова**, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби. Голова Держпраці за посадою є **Головним державним інспектором України з питань праці**. Покладені на Держпрацю завдання реалізують 24 **територіальних управління** та 24 **експертно-технічних центри**. **Основними завданнями Держпраці також є:** 1) здійснення комплексного управління охороною праці та промисловою безпекою на державному рівні; 2) здійснення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; 3) організація та здійснення державного нагляду (контролю) у сфері функціонування ринку природного газу в частині підтримання належного технічного стану систем, вузлів і приладів обліку природного газу на об'єктах його видобутку та забезпечення безпечної і надійної експлуатації об'єктів Єдиної газотранспортної системи.

Держпраці відповідно до покладених на неї завдань: 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерства та в установленому порядку подає їх Міністрові соціальної політики; 2) готує

та подає в установленому порядку пропозиції щодо формування державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, державного ринкового нагляду у межах сфери своєї відповідальності; **3)** координує відповідно до законодавства роботу міністерств, ін. центральних органів виконавчої влади, місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; **4)** здійснює контроль за виконанням функцій державного управління охороною праці міністерствами, ін. центральними органами виконавчої влади, місцевими держадміністраціями та органами місцевого самоврядування; **5)** розробляє за участю міністерств, ін. центральних органів виконавчої влади, Фонду соціального страхування України, всеукраїнських організацій роботодавців та профспілок загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання, бере участь у розробленні та виконанні інших державних і галузевих програм; **6)** здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про працю юридичними особами, у тому числі їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами, та фізичними особами, які використовують найману працю; **6-1)** здійснює державний нагляд за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення виконавчими органами міських рад міст обласного значення, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад та центральними органами виконавчої влади; **7)** здійснює контроль за правильністю застосування роботодавцями списків на пільгове пенсійне забезпечення, готує пропозиції щодо вдосконалення таких списків; **8)** здійснює контроль за якістю проведення атестації робочих місць за умовами праці; **9)** здійснює державний контроль за дотриманням вимог законодавства про працю, зайнятість населення в частині дотримання прав громадян під час прийому на роботу та працівників під час звільнення з роботи; використання праці іноземців та осіб без громадянства; наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця; дотримання прав і гарантій стосовно працевлаштування громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню; провадження діяльності з надання послуг з посередництва та працевлаштування; **10)** здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства про рекламу щодо реклами про вакансії (прийом на роботу); **11)** здійснює державний контроль за дотриманням підприємствами, установами та організаціями, у тому числі підприємствами, організаціями громадських організацій інвалідів, фізичними особами, які використовують найману працю, законодавства про зайнятість та працевлаштування інвалідів у частині: реєстрації у Фонді соціального захисту інвалідів; подання звітів про зайнятість та працевлаштування інвалідів; виконання нормативу робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів; **12)** здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхуван-

ня в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та ін. видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; **13)** здійснює контроль за своєчасністю та об'єктивністю розслідування нещасних випадків на виробництві, їх документальним оформленням і веденням обліку, виконанням заходів з усунення причин нещасних випадків; **14)** здійснює в установленому законодавством порядку державний нагляд (контроль) за діяльністю Фонду соціального страхування України; **15)** здійснює державний нагляд (контроль) у сфері гігієни праці, у тому числі нагляд (контроль) за: факторами виробничого середовища та виробничих операцій, наявністю яких може шкодити здоров'ю працівників; виконанням заходів щодо запобігання виникненню професійних захворювань; дотриманням вимог санітарних норм та правил; своєчасним здійсненням профілактичних заходів, спрямованих на попередження шкідливої дії факторів виробничого середовища і трудового процесу, збереження здоров'я працівників; наявністю обов'язкових медичних оглядів працівників; **16)** здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства у сфері охорони праці в частині безпечного ведення робіт, гігієни праці, промислової безпеки, безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, у тому числі з питань: забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та ін. засобами індивідуального та колективного захисту; монтажу, ремонту, реконструкції, налагодження і безпечної експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних та ін. засобів виробництва і машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки; безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, проведення робіт з утилізації звичайних видів боєприпасів, ракетного палива та вибухових матеріалів військового призначення; виробництва, зберігання, використання отруйних речовин у виробничих процесах, у тому числі продуктів біотехнологій та ін. біологічних агентів; організації проведення навчання (в тому числі спеціального) і перевірки знань з питань охорони праці; навчання працівників у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення та перевірки їх знань; **17)** здійснює державний гірничий нагляд з питань: правильності розробки родовищ корисних копалин у частині їх безпечної експлуатації; додержання правил проведення геологічних і маркшейдерських робіт під час дослідно-промислової розробки та експлуатації родовищ корисних копалин; додержання правил та технологій переробки мінеральної сировини; правильності та своєчасності проведення заходів, що гарантують безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами; готовності державних вєнізованих гірничорятувальних служб та формувань і диспетчерських служб до локалізації та ліквідації наслідків аварій; **18)** здійснює державний нагляд (контроль) у сфері гірничих відносин на підприємствах вугільної, гірничорудної та нерудної промисловості, під час проведення гірничих робіт, будівництва та експлуатації, ліквідації або консервації гірничих підприємств; **19)** здійснює нагляд (контроль) за дотриманням умов спеціальних дозволів на користування надрами в частині державного гірничого нагляду; **20)** здійснює державний нагляд (контроль) у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки та потенційно небезпечними об'єктами, з питань проведення ідентифікації та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки; **21)** здійснює державний ринковий нагляд у межах сфери своєї відповідальності; **22)** здійснює нагляд на ринку за об'єктами технічних регламентів та бере участь у розробленні правил і процедури ринкового нагляду за об'єктами технічних регламентів та інших нормативно-правових актів у відповідній сфері; **23)** здійснює дозиметричний контроль робочих місць та доз опромінення працівників; **24)** здійснює контроль за відповідністю визначеним вимогам віднесення вугільних шахт, що

небезпечні внаслідок наявності газу, можливості раптових викидів та гірських ударів, до відповідних категорій; 25) забезпечує складення санітарно-гігієнічних характеристик умов праці для подальшого визначення зв'язку захворювання з умовами праці; 26) організовує проведення: експертизи проектної документації на відповідність вимогам нормативно-правових актів із забезпечення безпеки під час поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення; державної технічної експертизи безпеки проведення гірничих робіт, будівництва та експлуатації гірничих підприємств, експертизи проектів з протиаварійного захисту гірничих підприємств; державної експертизи умов праці; випробування устаткування та матеріалів, технічного огляду машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, незалежної експертизи проектно-конструкторської документації на відповідність вимогам нормативно-правових актів із промислової безпеки, охорони та гігієни праці; експертизи проектної та ін. документації на виготовлення і впровадження технологій і засобів виробництва, засобів колективного та індивідуального захисту, реєстрації, огляду, випробування виробничих об'єктів, інженерних інфраструктур об'єктів соціально-культурного призначення; експертної оцінки стану безпеки охорони праці та безпеки промислового виробництва суб'єкта господарювання, об'єктів підвищеної небезпеки, а також експертного обстеження (технічного діагностування) устаткування машин, механізмів підвищеної небезпеки; 27) проводить: розслідування та веде облік аварій і нещасних випадків, які підлягають спеціальному розслідуванню, аналізує їх причини, готує пропозиції щодо запобігання таким аваріям і випадкам; технічне розслідування обставин та причин виникнення аварій, пов'язаних із використанням газу в побуті, а також видає за результатами таких розслідувань обов'язкові до виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, громадянами рішення; розслідування обставин та причин виникнення гострих і хронічних професійних захворювань та отруєнь; моніторинг стану умов праці та здоров'я працівників, що є складовою державного соціально-гігієнічного моніторингу; навчання, підвищення кваліфікації, підготовку та перепідготовку посадових осіб виконавчих органів міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад, центральних органів виконавчої влади, уповноважених на здійснення повноважень державного контролю за додержанням законодавства про працю; 28) готує та подає пропозиції щодо призначення органів з оцінки відповідності; 29) погоджує: ліквідацію та консервацію гірничих об'єктів або їх ділянок, споруд, пов'язаних із користуванням надрами, в установленому законодавством порядку; проекти технічних умов, ін. документи на засоби праці та виробництва, технологічні процеси; проекти проведення дослідно-промислового видобування корисних копалин, проекти і щорічні плани їх видобування та переробки, а також проекти будівництва підземних споруд щодо додержання вимог Гірничого закону України, законодавства з промислової безпеки та охорони праці; проекти планів розвитку гірничих робіт щодо їх безпечного ведення, а також норм відбору, втрат корисних копалин на підприємствах, що видобувають тверді, рідкі та газоподібні корисні копалини; типові навчальні плани і програми навчальних дисциплін "Охорона праці", "Основи охорони праці", "Охорона праці в галузі" та ін. навчальних дисциплін, пов'язаних із зазначеною сферою; типові навчальні плани та програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з охорони праці; проекти гірничих підприємств щодо запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на життя та здоров'я населення, а також проекти захисту об'єктів, розташованих на гірничому відводі, від шкідливого впливу гірничих робіт під час підготовки таких об'єктів гірничими роботами; 30) видає у передбачених законодавством випадках: ліцензії на виробництво вибухових матеріалів промислового призначення та контролює дотриман-

ня ліцензійних умов; дозволи на право проведення вибухових робіт та виготовлення засобів їх механізації; свідоцтва на придбання і зберігання вибухових матеріалів промислового призначення; дозволи на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, контролює дотримання умов дії таких дозволів; гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва та експлуатації підземних споруд та ін. цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин; **31)** здійснює у передбачених законодавством випадках реєстрацію: великотоннажних та ін. технологічних транспортних засобів, що не підлягають експлуатації на вулично-дорожній мережі загального користування, веде їх облік та визначає порядок проведення державного технічного огляду таких засобів; декларацій безпеки об'єктів підвищеної небезпеки; гірничих відводів на розробку родовищ місцевого значення; **32)** веде облік підіймальних споруд (вантажопідіймальних кранів та машин, ліфтів, ескалаторів, канатних доріг, підйомників, фунікулерів тощо), парових та водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском, трубопроводів пари та гарячої води, атракціонів, об'єктів нафтогазового комплексу та ін. об'єктів; **33)** визначає уповноважені організації у сфері проведення огляду, випробування та експертного обстеження (технічного діагностування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки; **34)** бере участь: у проведенні державної експертизи (перевірки) технологічної, конструкторської, технічної документації на впровадження нових технологій, виготовлення засобів виробництва, засобів колективного та індивідуального захисту щодо відповідності їх нормативно-правовим актам про охорону праці; у прийнятті в експлуатацію об'єктів промислового та виробничого призначення, об'єктів, машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки; у проведенні державної експертизи інвестиційних програм і проектів будівництва відповідно до вимог законодавства; у роботі комісій з розслідування нещасних випадків на виробництві; у розслідуванні обставин і причин аварій, розкрадання та втрат вибухових матеріалів промислового призначення, приймає за матеріалами зазначеного розслідування у межах своєї компетенції відповідні рішення; у роботі з удосконалення системи ведення обліку, звітності та державної статистики з питань, що належать до компетенції Держпраці; у професійній атестації експертів, які проводять експертизу проектної та містобудівної документації щодо дотримання нормативів з питань охорони праці; в організації медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі та щорічному обов'язковому медичному огляді працівників віком до 21 року; **35)** веде державний реєстр нормативно-правових актів з питань праці, охорони праці, зайнятості населення та гігієни праці, державний реєстр об'єктів підвищеної небезпеки; **36)** сприяє формуванню реєстру підприємств та організацій відповідно до груп ризику для здоров'я працівників та Державного реєстру професійних захворювань; **37)** організовує формування та ведення інформаційної бази для прогнозування та проведення аналізу тенденцій забезпечення прав людини відповідно до компетенції Держпраці; **38)** здійснює міжнародне співробітництво з питань, що належать до компетенції Держпраці, вивчає, узагальнює та поширює досвід іноземних держав, бере участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів, залученні та координації міжнародної технічної допомоги, представляє у визначеному порядку інтереси України у міжнародних організаціях; **39)** формує державне замовлення на науково-дослідні роботи з питань охорони праці, гігієни праці, промислової безпеки, безпечного ведення робіт, здійснення державного гірничого нагляду, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, об'єктами підвищеної небезпеки, контролює виконання державного замовлення; **40)** формує та фінансує державне замовлення на підготовку кадрів з питань гігієни праці; **41)** виконує функції з

управління об'єктами державної власності, що належать до сфери її управління; **42)** забезпечує оприлюднення інформації про стан дотримання законодавства з питань, що належать до її компетенції, про свою діяльність, бере участь у проведеному соціальному діалозі та взаємодії із всеукраїнськими професійними спілками і організаціями роботодавців з питань, що належать до її компетенції; **43)** проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу з питань, що належать до її компетенції, у тому числі з питань недопущення дискримінації на робочих місцях ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД; **44)** вживає заходів до створення та розвитку інформаційних систем і ресурсів Держпраці; **45)** забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, залучення громадян до участі в управлінні державними справами, ефективну взаємодію з інститутами громадянського суспільства, сприяє здійсненню громадського контролю за діяльністю Держпраці; **46)** забезпечує роботодавців і працівників інформацією та роз'ясненнями щодо ефективних засобів дотримання законодавства та запобігання можливим його порушенням; **47)** здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Держпраці, її територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління; **48)** забезпечує здійснення в апараті і територіальних органах Держпраці соціального діалогу з питань реалізації державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці, охорони праці, гігієни праці та соціального захисту, укладення колективних договорів (угод), створення умов для трудової діяльності працівників та роботи профспілкових організацій відповідно до законодавства; **49)** організовує інформаційну та видавничу діяльність з питань, що належать до її компетенції; **50)** видає в установленому порядку роботодавцям, суб'єктам господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні в Україні або за кордоном, здійснюють наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця, фондам загальнообов'язкового державного страхування, виконавчим органам міських рад міст обласного значення, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад, а також центральним органам виконавчої влади обов'язкові до виконання приписи щодо усунення порушень законодавства з питань, які належать до компетенції Держпраці, та вносить пропозиції щодо накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб, винних у порушенні законодавства; **51)** складає у випадках, передбачених законом, протоколи про адміністративні правопорушення, розглядає справи про такі правопорушення і накладає адміністративні стягнення; **52)** зупиняє, припиняє, обмежує експлуатацію підприємств, окремих виробництв, цехів, дільниць, робочих місць, будівель, споруд, приміщень та ін. виробничих об'єктів, виготовлення та експлуатацію машин, механізмів, устаткування, транспортних та ін. засобів виробництва, виконання певних робіт, у тому числі пов'язаних із користуванням надрами, застосуванням нових небезпечних речовин, реалізацію продукції шляхом видачі відповідного розпорядчого документа у передбачених законодавством випадках, а також анулює видані дозволи і ліцензії до усунення порушень, які створюють загрозу життю та здоров'ю працівників; **53)** здійснює фіксацію процесу проведення інспекційних відвідувань з використанням засобів аудіо-, фото- та відеотехніки; **54)** накладає у випадках, передбачених законом, штрафи за порушення законодавства, невиконання розпоряджень посадових осіб Держпраці; **54-¹)** здійснює методологічне забезпечення державного контролю за дотриманням законодавства про працю та зайнятість населення; **54-²)** координує діяльність виконавчих органів міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад з питань здійснення ними повноважень, нагляд за реалізацією яких віднесено до компетенції Держпраці; **54-³)** перевіряє на відповідність вимогам законодавства про працю та зайнятість населення рішення, прийняті центральним органом виконавчої влади, виконавчим органом міської ради міста обласного значення чи сільської,

селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади під час здійснення повноважень, визначених частиною другою статті 259 Кодексу законів про працю України та частиною третьою статті 34 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні"; 54-⁴) видає та скасовує посвідчення інспектора праці, веде їх реєстр; 54-⁵) проводить моніторинг у сфері оплати праці в частині своєчасної і не нижче визначеного державою мінімального розміру оплати праці; 55) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Держпраці для виконання покладених на неї завдань має право: 1) залучати спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, вчених, представників організацій роботодавців, профспілок та ін. інститутів громадянського суспільства, а також підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до компетенції Держпраці; 2) отримувати безоплатно від міністерств, ін. центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування необхідні для виконання покладених на неї завдань інформацію, документи і матеріали, зокрема від органів статистики - статистичні дані; 3) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, органів місцевого самоврядування, державною системою урядового зв'язку, ін. технічними засобами; 4) скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до її компетенції; 5) безперешкодно проводити відповідно до вимог закону без попереднього повідомлення в будь-яку робочу годину доби перевірки виробничих, службових, адміністративних приміщень та об'єктів виробництва фізичних та юридичних осіб, які використовують найману працю та працю фізичних осіб, експлуатують машини, механізми, устаткування підвищеної небезпеки, та у разі виявлення фіксувати факти порушення законодавства, здійснення нагляду та контролю за додержанням якого віднесено до повноважень Держпраці; 5-¹) безперешкодно, без попереднього повідомлення проходити до будь-яких виробничих, службових, адміністративних приміщень юридичних осіб (включаючи їх структурні та відокремлені підрозділи, які не є юридичними особами) та фізичних осіб, які використовують найману працю; 6) проводити безперешкодно перевірки в адміністративних приміщеннях робочих органів виконавчих дирекцій Фонду соціального страхування України, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття з питань призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення, передбачених загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, ознайомлюватися під час проведення перевірок з відповідними інформацією, документами і матеріалами та отримувати від фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування необхідні для виконання повноважень Держпраці копії або витяги з документів; 7) одержувати від роботодавців і посадових осіб письмові чи усні пояснення, висновки про результати проведення експертних обстежень, лабораторних досліджень умов праці, аудитів, матеріали та інформацію з відповідних питань, звіти про рівень і стан виконання профілактичної роботи, причини порушень законодавства та про вжиття заходів для їх усунення; 7-¹) одержувати від посадових осіб центральних органів виконавчої влади, виконавчих органів міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад письмові пояснення щодо причин допущення порушень законодавства про працю та зайнятість населення; 8) надавати роботодавцю обов'язкові для розгляду рекомендації щодо внесення у відповідний строк до споруд, технологічних чи організаційних процесів змін, що необхідні для приведення таких процесів у відповідність із положеннями законодавства з питань охорони праці та гігієни праці і підвищення рівня захищеності працівників; 8-¹) надавати посадовим

особам центральних органів виконавчої влади, виконавчих органів міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад обов'язкові для виконання вимоги щодо усунення причин і умов неналежного виконання ними повноважень, нагляд за здійсненням яких віднесено до компетенції Держпраці; **9)** залучати працівників правоохоронних органів до здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері, що належить до компетенції Держпраці; **10)** заслуховувати звіти посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань, що належать до компетенції Держпраці; **11)** використовувати транспортні засоби спеціалізованого призначення, у тому числі із символікою Держпраці; **12)** звертатися у передбачених законом випадках до суду; **13)** вчиняти правочини, спрямовані на забезпечення реалізації повноважень, передбачених законом.

Відповідно до Закону України "Про охорону праці", **громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.** Професійні спілки здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, ін. засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників професійні спілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих дільницях, у цехах та ін. структурних підрозділах або на підприємствах чи виробництвах фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, в цілому на період, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників. Професійні спілки також мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектуються, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх НПАОП, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них, вносити роботодавцям, державним органам управління і нагляду подання з питань охорони праці та одержувати від них аргументовану відповідь. У разі відсутності професійної спілки на підприємстві громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснює **уповноважена найманими працівниками особа.**

4.2. Навчання і перевірки знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах, установах, організаціях, підприємствах, що належать до сфери управління МОН України

Згідно **Наказу Держнаглядохоронпраці України "Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою"** від 26.01.2005 № 15 (в редакції від 14.04.2017) та **Наказу МОН України "Про затвердження Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах, установах, організаціях, підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України"** від 18.04.2006 № 304 (в редакції від 30.01.2018), в закладах освіти реалізується **система безперервного навчання з питань охорони праці** учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, працівників з метою забезпечення належних, безпечних і здорових умов навчання та праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням. Вимоги Положення є обов'язковими для виконання учасниками освітнього процесу, іншими працівниками установ та закладів освіти. Контроль за дотриманням вимог Положення здійснюють органи управління освітою за підпорядкуванням, органи державного нагляду за охороною праці, представники галузевої профспілки. В установах та закладах освіти **один раз на 3 роки складаються плани-**

графіки проведення навчання та перевірки знань працівників з питань охорони праці, які затверджуються наказом. **Відповідальність за забезпечення навчання з питань охорони праці** учасників освітнього процесу з наступною перевіркою знань **несуть керівники** установ та закладів освіти. **Навчання студентів з питань охорони праці у вищих навчальних закладах** проводиться відповідно до галузевих стандартів вищої освіти. На базі галузевих стандартів, у яких надаються нормативні частини рекомендованих навчальних дисциплін з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, кожен вищий навчальний заклад розробляє програму цих навчальних дисциплін, яка затверджується його керівником. **Вивчення основ охорони праці в навчальних закладах**, а саме: предмета **"охорона праці"** (професійно-технічні навчальні заклади), навчальних дисциплін **"основи охорони праці"** (вищі навчальні заклади) та **"охорона праці в галузі"** (вищі навчальні заклади), проводиться за типовими навчальними планами і програмами з цього предмета і навчальних дисциплін, які затверджуються МОН України за погодженням із Держпраці. Окремі питання (розділи) з охорони праці мають передбачатися у навчальних програмах загальнотехнічних і спеціальних дисциплін. **Вивчення нормативних дисциплін з охорони праці в усіх вищих навчальних закладах** здійснюється відповідно до стандартів вищої освіти, затверджених в установленому законодавством порядку.

Забезпечення належної підготовки кваліфікованих робітників з питань охорони праці в професійно-технічних навчальних закладах здійснюється у вигляді складової частини державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій. Зміст та обсяг навчання з питань охорони праці для підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації за робітничими професіями в професійно-технічних навчальних закладах визначаються Типовою навчальною програмою з предмета "Охорона праці", що затверджується МОН за узгодженням із Держпраці. При цьому теоретична частина предмета "Охорона праці" для підготовки робітників, що залучаються до виконання робіт з підвищеною небезпекою, зазначених у Переліку робіт з підвищеною небезпекою, вивчається обсягом не менше 30 год., а під час перепідготовки та підвищення кваліфікації – не менше 15 год. Специфічні питання охорони праці для конкретних професій мають вивчатися в курсах спеціальних та загальнотехнічних предметів з метою поєднання технологічної підготовки з підготовкою з охорони праці, а робочі навчальні програми цих предметів повинні включати відповідні питання безпеки праці. Теоретична частина предмета "Охорона праці" під час професійно-теоретичної підготовки за робітничими професіями для виконання робіт, які не належать до переліку робіт з підвищеною небезпекою, вивчається в обсязі не менше 10 год., а під час перепідготовки та підвищення кваліфікації – не менше 8 год. Обсяг годин предмета "Охорона праці" не може зменшуватись під час розробки робочих навчальних планів і програм. Навчання учнів у професійно-технічних навчальних закладах за професіями, пов'язаними з роботами підвищеної небезпеки, проводиться з урахуванням вимог Положення про порядок трудового і професійного навчання неповнолітніх професіям, пов'язаним з роботами із шкідливими та важкими умовами праці, а також з роботами підвищеної небезпеки. **У закладах загальної середньої освіти** під час трудового і професійного навчання **здійснюється навчання з питань охорони праці в вигляді інструктажів з охорони праці**. Крім цього, в закладах освіти, що надають загальну середню освіту, проводиться навчання з питань безпеки життєдіяльності (з питань охорони життя, здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, попередження побутового травматизму). Обсяги, зміст навчання та форми перевірки знань з питань безпеки життєдіяльності учнів визначаються навчальними планами і програмами, затвердженими МОН. Під час трудового і професійного навчання на підприємствах, в установах, організаціях на учнів, студентів, курсантів, слухачів поширюється законодавство про охоро-

ну праці в такому ж порядку, що до їх працівників. **Учні, курсанти, слухачі та студенти під час трудового і професійного навчання проходять на підприємстві за рахунок роботодавця інструктаж, навчання та перевірку знань з питань охорони праці, надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також правил поведінки у разі виникнення аварії.**

Під час прийняття на роботу і в процесі роботи посадові особи та ін. працівники установ та закладів освіти проходять інструктаж, навчання та перевірку знань з питань охорони праці, надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також правил поведінки в разі виникнення аварій та надзвичайних ситуацій. В установах та закладах освіти навчання працівників з питань охорони праці проводиться у вигляді складової частини навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, при цьому кількість год і тематика навчання з питань охорони праці має відповідати Типовому положенню. Навчанню і перевірці знань підлягають усі без винятку працівники установ та закладів освіти з урахуванням умов праці та їх діяльності (педагогічної, громадської). Посадові особи установ та закладів освіти, діяльність яких пов'язана з організацією безпечного ведення робіт, під час прийняття на роботу та періодично (один раз на 3 роки) проходять навчання і перевірку знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності за участю профспілок. Керівники установ та закладів освіти, керівники та спеціалісти служб охорони праці або особи, які є відповідальними за організацію роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності, ін. працівники установ та закладів освіти, які є членами відповідної постійно діючої комісії з перевірки знань в установах та закладах освіти, один раз на 3 роки проходять навчання і перевірку знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності. Перевірка знань посадових осіб та ін. працівників установ та закладів освіти з питань цивільного захисту, охорони праці, безпеки життєдіяльності здійснюється відповідно до вимог нормативно-правових актів з охорони праці, пожежної, радіаційної безпеки тощо, додержання яких входить до їхніх функціональних обов'язків. Особи, які суміщають професії, проходять інструктаж, навчання і перевірку знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності з основних професій і з професій за сумісництвом. Державний секретар, перший заступник та заступники Міністра освіти і науки, які є відповідальними за організацію роботи з охорони праці, керівник служби охорони праці Міністерства освіти і науки України, керівники та викладачі кафедр охорони праці закладів вищої освіти проходять навчання і перевірку знань з питань охорони праці у Головному навчально-методичному центрі Держпраці та навчальних центрах, які належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України і надали територіальному органу Держпраці декларацію відповідності їх матеріально-технічної бази вимогам законодавства з питань охорони праці та промислової безпеки. Перевірку знань з питань охорони праці цієї категорії посадових осіб проводить комісія, створена за наказом Держпраці. Керівники, їх заступники, спеціалісти з охорони праці органів управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, керівники, їх заступники, спеціалісти з охорони праці установ та закладів освіти, члени комісій з перевірки знань з питань охорони праці цих установ та закладів освіти проходять навчання з охорони праці, безпеки життєдіяльності згідно з наказом Міністерства освіти і науки України. Програма навчання керівників, заступників – 36 год, спеціалістів з охорони праці та викладачів кафедр охорони праці – 72 год. Керівники, заступники керівників районних (міських) органів управління освітою, закладів професійної (професійно-технічної) освіти та ін. закладів освіти, а також спеціалісти, викладачі з охорони праці, безпеки життєдіяльності проходять навчання у закладах післядипломної педагогічної освіти. Навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності керівників закладів дошкільної, позашкільної та середньої освіти,

їх заступників, відповідальних за охорону праці, педагогічних та ін. працівників, які викладають питання безпечного ведення робіт або проводять інструктажі з охорони праці, безпеки життєдіяльності, а також працівників місцевих органів управління освітою проводиться на базі методичних підрозділів відповідних органів управління освітою або в закладах освіти та навчальних центрах, визначених місцевими органами управління освітою. Усі інші посадові особи та працівники установ та закладів освіти проходять навчання і перевірку знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності безпосередньо в установах та закладах освіти, їх структурних підрозділах за місцем роботи обсягом не менше 20 год.

Перевірка знань посадових осіб та ін. працівників з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності в установах та закладах освіти здійснюється комісією, склад якої затверджується наказом цих установ чи закладів освіти. **Головою комісії** призначається керівник або його заступник, до службових обов'язків якого входить організація роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності. У разі потреби створення комісій в окремих структурних підрозділах їх очолюють керівники відповідних підрозділів чи їх заступники. **До складу комісії установи та закладу освіти входять** спеціалісти служби охорони праці, представники юридичної, виробничої, технічної служб, представник профспілки, уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці. До складу комісії установи та закладу освіти залучаються викладачі охорони праці, безпеки життєдіяльності закладу освіти, які проводили навчання (за їх згодою). Комісія вважається правочинною, якщо до її складу входять не менше 3 осіб. 14. Усі члени комісії мають пройти відповідне навчання та перевірку знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності. Перелік питань для перевірки знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності працівників складається членами комісії з урахуванням місцевих умов та затверджується керівником установи чи закладу освіти. Формою перевірки знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності працівників є тестування, залік або іспит. Тестування проводиться комісією за допомогою технічних засобів (автоекзамінатори, модульні тести тощо), залік або іспит – за екзаменаційними білетами у вигляді усного або письмового опитування, а також творчої роботи. **Результати перевірки знань** з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності працівників **вносяться до протоколу засідання комісії** з перевірки знань працівників з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності. Особам, які під час перевірки знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності виявили задовільні результати, **видається посвідчення про перевірку знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності**. При цьому в протоколі та посвідченні в стислій формі зазначається перелік основних нормативно-правових актів з охорони праці, питань безпеки життєдіяльності, виконання конкретних видів робіт, в обсязі яких працівник пройшов перевірку знань. Видача посвідчень про перевірку знань працівникам, які проходили навчання в установі та закладі освіти, є обов'язковою лише для працівників, які виконують роботи підвищеної небезпеки. У разі **незадовільних результатів перевірки знань** з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності **працівники протягом 1 місяця проходять повторну перевірку знань**. **Не допускаються до роботи працівники**, які не пройшли навчання і перевірку знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності. Організаційне забезпечення роботи комісії з перевірки знань (організація проведення перевірки знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, оформлення, облік і зберігання протоколів перевірки знань, оформлення і облік посвідчень про перевірку знань тощо) покладається на установу та заклад освіти, де проводилось це навчання. Термін зберігання протоколів перевірки знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності – не менше 5 років.

Позачергове навчання і перевірка знань працівників з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності проводяться під час переведення їх на ін. роботу

або призначення на ін. посаду, що потребує додаткових знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності. **Посадові особи, у тому числі фахівці з питань охорони праці** установ та закладів освіти, де **стався нещасний випадок** (професійне отруєння) груповий або із смертельним наслідком, **повинні протягом місяця пройти позачергове навчання і перевірку знань з питань охорони праці** якщо комісією з розслідування встановлено факт порушення ними вимог нормативно-правових актів з охорони праці.

Посадові особи та ін. працівники установ та закладів освіти під час прийняття на роботу та періодично мають проходити інструктаж з питань охорони праці, навчання щодо надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків, правил поведінки та дій під час виникнення аварійних ситуацій, пожеж і стихійних лих, навчання з питань цивільного захисту, у тому числі правилам техногенної та пожежної безпеки. За характером і часом проведення **інструктажі з питань охорони праці** поділяються на **вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий**. **Вступний інструктаж з охорони праці** проводиться з працівниками, які: приймаються на постійну або тимчасову роботу незалежно від їх освіти, стажу роботи та посади; прибули до установи чи закладу освіти і беруть безпосередню участь в освітньому та виробничому процесах або виконують ін. роботи для цієї установи чи закладу освіти. Вступний інструктаж проводиться спеціалістом служби охорони праці або ін. особою відповідно до наказу (розпорядження) керівника, на яку покладається цей обов'язок і яка пройшла навчання і перевірку знань з питань охорони праці. Вступний інструктаж проводиться в кабінеті охорони праці або у спеціально обладнаному приміщенні за програмою, розробленою службою охорони праці. Програма та тривалість інструктажу затверджуються керівником установи чи закладу освіти. Запис про проведення вступного інструктажу робиться в **журналі реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці** для працівників, який зберігається службою охорони праці або працівником, що відповідає за проведення вступного інструктажу, а також у наказі про прийняття працівника на роботу. **Первинний інструктаж з охорони праці** проводиться до початку роботи безпосередньо на робочому місці з працівником: новоприйнятим (постійно чи тимчасово) до установи чи закладу освіти; який переводиться з одного структурного підрозділу установи чи закладу освіти до ін.; який виконуватиме нову для нього роботу; відрядженим ін. установою чи закладом освіти, який бере безпосередню участь в освітньому або виробничому процесах. Первинний інструктаж на робочому місці проводиться індивідуально або з групою осіб одного фаху за чинними в установі чи закладі освіти інструкціями з охорони праці відповідно до виконуваних робіт.

Повторний інструктаж з охорони праці проводиться на робочому місці індивідуально з окремим працівником, групою працівників, які виконують однотипні роботи, за обсягом і змістом питань первинного інструктажу. Повторний інструктаж проводиться на роботах з підвищеною небезпекою – 1 раз на 3 місяці, для решти робіт – 1 раз на 6 місяців. **Позаплановий інструктаж** проводиться на робочому місці або в кабінеті охорони праці у разі: введення в дію нових або внесення змін та доповнень до НПАОП; зміни технологічного процесу, заміни або модернізації устаткування, приладів та інструментів, вихідної сировини, матеріалів та ін. факторів, що впливають на стан охорони праці; порушень працівниками вимог НПАОП, що призвели до травм, аварій, пожеж; перерви в роботі виконавця більше ніж на 30 календарних днів – для робіт з підвищеною небезпекою, для решти робіт – понад 60 днів. Позаплановий інструктаж проводиться індивідуально з окремим працівником або групою працівників одного фаху. Обсяг і зміст позапланового інструктажу визначаються в кожному окремому випадку залежно від причин і обставин, що спричинили потребу його проведення. **Цільовий інструктаж з охорони праці** проводиться у разі: ліквідації аварії або стихійного лиха; проведення робіт, на які відповідно до

законодавства з питань охорони праці оформлюються наряд-допуск, наказ або розпорядження. Цільовий інструктаж проводиться індивідуально з окремим працівником або групою працівників. Обсяг і зміст цільового інструктажу визначаються залежно від виду робіт, що виконуватимуться.

Зі здобувачами освіти також проводяться інструктажі з охорони праці під час трудового і професійного навчання на виробництві. **Вступний інструктаж з охорони праці:** до початку трудового або професійного навчання на виробництві; у разі екскурсії на підприємство. Вступний інструктаж з охорони праці зі здобувачами освіти перед початком трудового і професійного навчання проводять керівники робіт, майстри виробничого навчання та ін. особи, на яких наказом керівника закладу освіти покладено обов'язки керівництва таким навчанням, та безпосередні керівники робіт на виробництві (начальники структурних підрозділів, дільниць, майстри, фізичні особи, які використовують найману працю). Реєстрація вступного інструктажу з охорони праці проводиться у **журналі реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці для працівників.** **Первинний інструктаж:** перед початком навчання в кожному кабінеті, майстерні закладу освіти; перед виконанням кожного навчального завдання, пов'язаного з використанням різних механізмів, інструментів, матеріалів. Первинний інструктаж з охорони праці зі здобувачами освіти проводиться до початку роботи безпосередньо на робочому місці (дільниця підприємства, організації), де проводиться трудове та професійне навчання. **Позаплановий інструктаж:** у разі порушень здобувачами освіти вимог НПАОП, що можуть призвести або призвели до травм, надзвичайних ситуацій. **Повторний інструктаж:** на робочому місці, де здійснюється трудове та професійне навчання, у строки, визначені НПАОП, які діють у галузі, або роботодавцем з урахуванням конкретних умов праці, але не рідше: для робіт з підвищеною небезпечкою - 1 разу на 3 місяці; для решти робіт - 1 разу на 6 місяців. **Цільовий інструктаж:** у разі їх участі у ліквідації аварії або стихійного лиха; під час проведення робіт, на які оформлюються наряд-допуск, наказ або розпорядження.

Первинний, повторний, позаплановий і цільовий інструктажі з охорони праці з працівниками та здобувачами освіти, які проходять виробниче навчання та виробничу практику на підприємствах, в організаціях, проводить безпосередній керівник робіт (начальник структурного підрозділу, майстер) або фізична особа, яка використовує найману працю. Ці інструктажі завершуються перевіркою знань у вигляді усного опитування або за допомогою технічних засобів, а також перевіркою набутих навичок безпечних методів праці особою, яка проводила інструктаж. При незадовільних результатах перевірки знань, умінь і навичок щодо безпечного виконання робіт після первинного, повторного чи позапланового інструктажів протягом 10 днів додатково проводяться інструктаж і повторна перевірка знань. Про проведення первинного, повторного, позапланового та цільового інструктажів з охорони праці працівників, здобувачів освіти на виробництві та їх допуск до роботи особа, яка проводила інструктаж, уносить запис до **журналу реєстрації інструктажів з питань охорони праці на робочому місці.**

Крім інструктажів з охорони праці, під час трудового і професійного навчання із здобувачами освіти, працівниками закладів освіти у процесі навчання проводяться **інструктажі з безпеки життєдіяльності**, які містять питання безпеки праці, охорони здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, цивільного захисту, безпеки дорожнього руху, попередження побутового травматизму, дій у надзвичайних ситуацій. Перед початком навчальних занять 1 раз на рік, а також під час зарахування або оформлення до закладу освіти здобувачів освіти проводиться **вступний інструктаж з безпеки життєдіяльності** службами охорони праці або особами, на яких покладено ці обов'язки наказом керівника закладу освіти. За умови чисельності учасників освітнього процесу в закладах понад 200 осіб вищезазначеними службами проводиться навчання з вихователями,

класоводами, класними керівниками, майстрами, кураторами груп, які в свою чергу інструктують здобувачів освіти перед початком навчального року. Запис про вступний інструктаж робиться на окремій сторінці реєстрації вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для здобувачів освіти у журналі обліку навчальних занять. **Первинний інструктаж з безпеки життєдіяльності** проводиться на початку навчального року перед початком занять у кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, спортзалі, перед початком канікул, а також перед початком заходів за межами закладу освіти. Його проводять викладачі, учителі, класоводи, куратори груп, вихователі, класні керівники, майстри виробничого навчання, тренери, керівники гуртків. Інструктаж проводиться зі здобувачами освіти, а також з батьками, які беруть участь у позанавчальних заходах. Запис про проведення первинного інструктажу з безпеки життєдіяльності робиться в окремому журналі реєстрації первинного, позапланового, цільового інструктажів з безпеки життєдіяльності здобувачів освіти, який зберігається в кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, цеху, спортзалі. Здобувачі освіти, які інструктуються, ставлять підпис в журналі, починаючи з 9 класу. Первинний інструктаж з безпеки життєдіяльності також проводиться перед виконанням кожного завдання, пов'язаного з використанням різних матеріалів, інструментів, приладів, на початку уроку, заняття, лабораторної, практичної роботи. Первинний інструктаж з безпеки життєдіяльності, який проводиться перед початком кожного практичного заняття (практичної, лабораторної роботи), реєструється в журналі обліку навчальних занять, виробничого навчання на сторінці предмета в розділі про запис змісту уроку, заняття. **Позаплановий інструктаж з безпеки життєдіяльності** зі здобувачами освіти проводиться у разі порушення ними вимог НПАОП під час освітнього процесу, що може призвести чи призвело до травм, надзвичайних ситуацій, зміни умов виконання навчальних завдань (лабораторних робіт, виробничої практики, професійної підготовки), а також у разі нещасних випадків, що сталися під час освітнього процесу та за межами закладу освіти. **Цільовий інструктаж з безпеки життєдіяльності** проводиться зі здобувачами освіти в разі організації позанавчальних заходів (олімпіади, турніри з предметів, екскурсії, туристичні походи, спортивні змагання), під час проведення громадських, позанавчальних робіт (прибирання територій, приміщень, науково-дослідна робота на навчально-дослідній ділянці).

4.3. Основні законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі освіти

Основними законодавчими актами з охорони праці в галузі освіти є: 1) Конституція України; 2) Закон України "Про охорону праці"; 3) Кодекс законів про працю України (КЗпП); 4) Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я"; 5) Закон України "Про дорожній рух"; 6) Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення"; 7) Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування"; 8) Закон України "Про колективні договори і угоди" та ін. **Спеціальними законодавчими актами в галузі охорони праці є:** 1) Нормативно-правові акти з охорони праці (НПАОП); 2) Державні стандарти України з питань безпеки праці (ДСТУ); 3) Міждержавні стандарти Системи стандартів безпеки праці (ССБП); 4) Державні санітарні норми (ДСН); 5) Державні санітарні правила і норми (ДСанПіН); 6) Державні будівельні норми (ДБН); 7) Нормативні акти з пожежної безпеки (НАПБ) та ін. нормативні документи. **Нормативно-правові акти з охорони праці (НПАОП)** – це правила, норми, регламенти, положення, стандарти, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання. Законодавством передбачено, що залежно від сфери дії НПАОП можуть бути міжгалузевими або галузевими. **Міжгалузевий нормативно-правовий акт з охорони праці** – це НПАОП загальнодержавного користування, дія якого поширюється на всі підприємства, установи, організації народного господарства України незалежно від їх відомчої (галузевої) належності та форм власності. **Галузевий**

нормативно-правовий акт з охорони праці – це НПАОП, дія якого поширюється на підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, що відносяться до певної галузі. Затвердженні НПАОП вносяться до **Державного Реєстру нормативно-правових актів з охорони праці**, який веде **Держпраці**.

Основними НПАОП в галузі освіти є:

1. Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти (затверджено наказом МОН України від 26.12.2017 р. № 1669).
2. Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах (затверджено наказом МОН України від 31.08.2001 р. № 616, в редакції від 15.11.2013 р.).
3. Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах, установах, організаціях, підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України (затверджено наказом МОН України від 18.04.2006 № 304, в редакції від 30.01.2018).
4. Орієнтовний перелік посад працівників з ненормованим робочим днем системи Міністерства освіти України, яким може надаватись додаткова відпустка (затверджено Міністром освіти України 11.03.98 р.).
5. Положення про навчання неповнолітніх професіям, пов'язаним з важкими роботами і роботами зі шкідливими або небезпечними умовами праці (затверджено наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 30.12.1994 р. № 130, в редакції від 14.12.2007 р.).
6. Списки виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці - п. 11. Лабораторії, науково-дослідні лабораторії, установи та організації, лабораторії вищих навчальних закладів - п. 17. Заклади освіти та соціального захисту населення (затверджені постановою КМУ від 17.11.1997 №1290, в редакції від 28.10.2016).
7. Порядок надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним, педагогічним, науково-педагогічним працівникам освіти та науковим працівникам (затверджено постановою КМУ від 14.04.1997 р. № 346, в редакції від 24.02.2016 р.).
8. Умови, тривалість, порядок надання та оплати творчих відпусток (затверджено постановою КМУ від 19.01.1998 р. №45).
9. Граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми (затверджено наказом МОЗ України від 22.03.1996 р. № 59).
10. Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України (затверджено наказом МОН України 15.08.2016 р. № 974).
11. Положення про дружини юних пожежних (погоджено Міністерством освіти України, протокол № 13/4 від 20.05.94 р.).
12. Примірне положення про оздоровчий табір для дітей, підлітків та учнівської молоді (затверджено Міністерством освіти України).
13. Устаткування, утримання середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів та організація навчально-виховного процесу (погоджено листом Міністерства освіти України від 15.02.1999 р. № 1/12-347).
14. Про використання шкільних меблів (затверджено Міністерством освіти СРСР 2 червня 1980 р. № 21177-80).
15. Правила безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві (ДНАОП 9.2.30-1.03-98, в редакції від 15.12.2007 р.).
16. Правила безпеки під час проведення навчання з біології в загальноосвітніх навчальних закладах (наказ МОН України від 15.11.2010 р. № 1085).

17. Правила безпеки під час проведення навчально-виховного процесу в кабінетах (лабораторіях) фізики та хімії загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МНС України від 16.07.2012 р. № 992, НПАОП 80.2-1.01-12).
18. Правила безпеки під час проведення занять з фізичної культури і спорту в загальноосвітніх навчальних закладах (затверджено наказом МОН України від 01.06.2010 р. № 521).
19. Положення про навчальні майстерні загальноосвітнього навчально-виховного закладу (наказ МОН України від 16.06.1994 р. № 184).
20. Інструкція щодо організації та проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю (затверджено наказом МОН України від 02.10.2014 р. № 1124).
21. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю (затверджено наказом МОН України від 02.10.2014 р. № 1124).
22. Примірні інструкції з безпеки діяльності працівників дошкільного закладу під час навчально-виховного процесу (затверджено наказом Міністерства освіти України 13.12.1999 р. № 462).
23. Положення про представників профспілки працівників освіти і науки України з питань охорони праці (затверджено постановою президії ЦК профспілки працівників освіти і науки України від 11.05.94 р. № 11-32).
24. Типове положення про санаторій-профілакторій для працівників і студентів установ Міністерства освіти України (затверджено правлінням Фонду соціального страхування України 08.12.1994 р.).
26. Типовые отраслевые нормы бесплатной выдачи специальной одежды, специальной обуви и других средств индивидуальной защиты рабочим и служащим высших учебных заведений (ДНАОП 0.05-3.41-81), в редакції від 18.03.2014.

Перелік обов'язкових документів з охорони праці в установах освіти

1. Нормативні документи та інструктивні матеріали з охорони праці.
2. Накази по установі про призначення відповідальних осіб за організацію роботи з охорони праці, за електрогосподарство, газове господарство.
3. Колективний договір (угода) з охорони праці і акти про його виконання.
4. Посадові інструкції з охорони праці для окремих професій і видів робіт.
5. Журнал вступного інструктажу з охорони праці.
6. Журнал інструктажу з охорони праці на робочому місці.
7. Журнал інструктажу для учнів, студентів, вихованців під час трудової, професійної підготовки та проведенні позашкільних (позанавчальних) заходів. (Учні до 8 класу включно в журналах інструктажу не розписуються. Відповідальність повністю на вчителів).
8. Журнал реєстрації нещасних випадків на виробництві.
9. Документи про стан випробовування котлів і систем опалення при підготовці до роботи в осінньо-зимовий період.
10. Акти-дозволи на експлуатацію навчальних майстерень і кабінетів.
11. Акт готовності установи до нового навчального року.
12. Протоколи перевірки захисного заземлення і опору ізоляції електропроводки, випробування засобів індивідуального захисту.
13. Плани евакуації працюючих і учнів на випадок пожежі.
14. Комплексні заходи або план роботи з охорони праці в установі освіти.
15. Інструкції з техніки безпеки для кабінетів хімії, фізики, біології, майстерень, котельень, кабінетів інформатики, обслуговуючої праці, спортзалів, їдалень.
16. Правила внутрішнього трудового розпорядку.
17. Санітарні правила.
18. Бланки актів форми Н-5, Н-1, НТ, Н-Н.
19. Правила протипожежної безпеки.

Лекція № 5

Тема: "Охорона праці під час навчання в закладах освіти"

ПЛАН

- 5.1. Устаткування, утримання та організація навчально-виховного процесу.
- 5.2. Охорона праці в навчально-виробничих майстернях.
- 5.3. Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти.

5.1. Устаткування, утримання та організація навчально-виховного процесу

Затверджені Постановою Головного державного санітарного лікаря України № 63 від 14.08.2001 р. та погоджені МОН України Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу (ДСанПіН 5.5.2.008-01) визначають гігієнічний стандарт та поширюються на загальноосвітні навчальні заклади I, I-II, I-III ступенів, спеціалізовані школи I, II, III ступенів, гімназії, ліцеї, колегіуми, що проектуються, будуються, реконструюються та ті, що існують, незалежно від типу, форми власності і підпорядкування. Вони призначені для керівників, учителів, вихователів і медичного персоналу загальноосвітніх навчальних закладів, працівників органів управління освітою. Це обов'язковий для виконання документ, що регламентує безпечні для здоров'я дітей і підлітків від 6 до 18 років умови навчання та виховання, які сприяють підвищенню їх працездатності протягом навчального дня, тижня, року, поліпшують психофізіологічний розвиток та зміцнюють здоров'я дитини. Посадові особи і громадяни України, які допустили порушення Державних санітарних правил та норм, можуть бути притягнені до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності у відповідності з чинним законодавством. Влаштування, обладнання приміщень шкіл, що будуються, реконструюються, а також діючих, здійснюється у відповідності до вимог ДБН В.2.2-3-97 "Будинки та споруди навчальних закладів". Відповідальність за виконання санітарних правил і норм покладається на засновника (власника) та керівника загальноосвітнього навчального закладу. Щоденний контроль за виконанням чинних санітарних правил і норм здійснює керівник та медичний персонал загальноосвітнього навчального закладу, а також відповідальна особа, призначена наказом керівника загальноосвітнього закладу.

5.1.1. Основні приміщення

Будівля школи повинна забезпечувати оптимальні умови для організації навчально-виховного процесу, відпочинку, харчування учнів. Блочно-секційна і павільйонна частина навчальних будівель найбільш раціональні для використання. В одній секції слід розміщувати максимум три паралелі класів для дітей одного віку або дві паралелі класів двох суміжних вікових груп (1 і 2, 3 і 4 тощо). Будівлі загальноосвітніх навчальних закладів повинні мати не більше трьох поверхів. При розміщенні загальноосвітніх навчальних закладів у попередньо збудованих 4-, 5-поверхових будівлях, четвертий і п'ятий поверхи відводять під кабінети, які мають найменше навчальне навантаження. Кількість учнів загальноосвітнього навчального закладу не повинна перевищувати його проектну місткість. У будівлях загальноосвітніх шкіл передбачаються такі функціональні групи приміщень: класні кімнати, навчальні кабінети, лабораторії з лаборантськими, кабінети трудового навчання та профорієнтації, продовженого дня, фізкультурно-спортивні, приміщення харчоблоку, медичні, актовий зал, бібліотека, адміністративні, допоміжні приміщення – вестибюль, гардероби, санітарні вузли з технічними приміщеннями тощо. Склад і площі приміщень загальноосвітнього навчального закладу визначаються за розрахунком, виходячи з призначення приміщень, наповнюваності груп при різних видах навчальних

занять та показників розрахункової площі на одного учня. Допускається добу-дова додатково до школи блоку плавального басейну за умови, що для цього є відповідна земельна ділянка. Кількість класів, навчальних приміщень, лабораторій, навчально-спортивних залів слід розраховувати, виходячи із кількості годин занять в одну зміну і їх зайнятості не менш як 75 % навчального часу. Підлога приміщень загальноосвітніх навчальних закладів повинна бути з деревини або лінолеуму на теплій основі, не мати щілин, підлога туалетних та умивальних кімнат повинна вистилатися керамічною або мозаїчною шліфованою плиткою. Забороняється використовувати цементні, мармурові або інші подібні матеріали для настилу підлоги усіх приміщень. Стіни навчальних приміщень повинні бути гладкими та такими, щоб їх прибирання було можливе вологим способом. **Класні кімнати (навчальні приміщення) для учнів I-IV класів** слід розміщувати тільки на першому поверсі в окремому блоці, ізольовано від приміщень для учнів інших вікових груп. Якщо в школі існує кабінетна система навчання, то вона потребує розміщення кабінетів у межах 1-2 поверхів так, щоб перехід в кабінет займав не більше 2 хвилин. Кабінети з предметів, які найчастіше вивчаються у школах, розміщуються для 5-9 класів на першому поверсі, для 10-12 класів на третьому поверсі. Оптимальна кількість кабінетів - 2-4 на один предмет (залежно від місткості школи). Всі інші лабораторії та кабінети розміщуються на другому поверсі. Навчальні приміщення не повинні бути прохідними. Навчальні класи і кабінети мають бути ізольованими від приміщень, які є джерелами шуму і запахів (майстерні, спортивні і актові зали, харчоблок).

Приміщення для трудового навчання повинні бути ізольованими від інших основних приміщень (в окремих блоках, відсіках будівлі або в окремих будівлях з гардеробом і туалетом в них) і розміщеними на першому поверсі. Для трудового навчання і професійної підготовки учнів 10-12 класів додатково передбачаються навчально-виробничі майстерні, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, навчальні цехи промислових і сільськогосподарських підприємств. Із майстерень з обробки дерева, комбінованих майстерень з обробки металу, металу і дерева необхідно передбачити додатковий вихід на вулицю через теплий тамбур або коридор, у який немає виходу із класів, кабінетів і лабораторій. **Вентиляційні камери, насосні, машинні відділи холодильних установок, теплові та ін. приміщення з устаткуванням, яке може бути джерелом шуму і вібрації**, не слід розміщувати суміжно, над і під актовими, читальними залами, звукоапаратними, кімнатами лікаря, класами, кабінетами. **Спортивний зал** розміщується на першому поверсі. Його розміри передбачають виконання програм з фізичного виховання і можливості організації позаурочних спортивних занять, актовий зал розміщується на другому поверсі. Найбільша кількість людей, які одночасно перебувають на поверсі в будівлі школи, визначається наповнюваністю навчальних приміщень, приміщень для трудового навчання, спортивного, актового залів, що розміщуються на цьому ж поверсі (для розрахунку шляхів евакуації). Використовувати актовий зал як спортивний не рекомендується. Вхід в спортивний зал слід передбачити через роздягальню безпосередньо або через відокремлений коридор. Інвентарна для спортивного інвентаря (обладнання) повинна з'єднуватись із спортивним залом через двері або відкритий отвір розмірами (2·2,2 м²). Довжина цього приміщення повинна бути не менша 5 м, а підлога на одному рівні з підлогою спортивного залу (без порогу). Із інвентарної або спортивного залу слід передбачити додатковий вихід на земельну ділянку. Висота спортивних залів площею 162 м² повинна бути не меншою 6 м. У спортивному залі площею до 288 м² допускається одночасне заняття не більше ніж з одним класом.

Площу **приміщень закритого зберігання бібліотечних фондів** слід приймати не менше 0,25 м² на 1 тис. одиниць збереження. Площа відкритого збереження бібліотечних фондів повинна бути не меншою 4,5 м² на одну тис. оди-

ниць збереження. **Медичний блок** слід розміщувати на першому поверсі. Медичний блок складається із таких приміщень: кабінет лікаря завдовжки 7 м (для визначення гостроти слуху та зору учнів), площею не менше 16 м²; процедурний кабінет площею 8 м²; кабінет психофізіологічного розвантаження площею не менше 18 м². **Гардероб** розміщується на перших поверхах блоків навчального закладу з обов'язковим обладнанням секцій для кожного класу. У **вестибюлях** слід проектувати подвійні тамбури з трьома дверима для забезпечення теплоізоляції. Для учнів 1-4, 5-7, 8-9 класів слід передбачати самостійні входи в школу при блочній забудові, в інших випадках – не менше 2-х виходів для постійної експлуатації. Висота шкільних приміщень від підлоги до стелі (в чистоті) повинна бути не менше 3 м. Вхід до навчальних приміщень слід передбачати тільки збоку передніх столів або парт. **Міжповерхові сходи** слід проектувати з природним освітленням. Висота приступця повинна бути 15 см, ширина – 30-35 см, кут нахилу сходів не більше 30. Не допускається горизонтальне розміщення елементів огорожі сходів. Висота огорожі сходів повинна бути 1,5 м з поручнем заввишки 0,8 м. В огорожі сходів вертикальні елементи повинні мати просвіт не більше ніж 0,1 м (горизонтальний поділ в огорожі, крім поручня, не допускається). Ширина маршу сходів – 1,8 м. **У гуртожитку передбачені такі приміщення:** спальні кімнати, умивальня, санвузол і духова; кімната особистої гігієни, кімната для прасування, чистки одягу та взуття (із розрахунку не менше ніж 0,1 кв. м на 1 місце), кімната для відпочинку; санвузол для персоналу і санітарна кімната (не менше 4 м²), а також господарські майстерні, пральня, кімнати для збереження чистої та брудної білизни, медична кімната (не менше 10 м²), приміщення для зберігання одягу дітей (із розрахунку 0,2 м² на 1 місце), вітальня для побачення з батьками, кімната старшого вихователя, вихователів, чергового технічного персоналу, комори спортивного і господарського інвентаря, вестибюль з гардеробом. Наповнюваність спальних кімнат у гуртожитках для учнів шкіл I ступеню – 5-6 місць, для шкіл II-III ступенів – не більше 4 місць. Площа спальних кімнат приймається з розрахунку 6 м² на 1 місце.

Здача в оренду території, будівель, приміщень, обладнання підприємствам, установам, організаціям іншим юридичним та фізичним особам для використання, що не пов'язано з навчально-виховним процесом, не дозволяється.

5.1.2. Природне та штучне освітлення.

Усі навчальні приміщення загальноосвітніх навчальних закладів повинні мати природне освітлення. Незалежно від розміщення вікон (збоку, зверху) в навчальних приміщеннях світло повинно падати на робочі місця зліва. Оптимальний рівень природного освітлення забезпечується при верхньому і боковому освітленні приміщень. Забороняється облаштовувати навчальні приміщення так, щоб світловий потік був спрямований праворуч, спереду від учнів, крім майстерень з обробки металу, де повинен переважати правосторонній або прямий світлорозподіл. При загальній площі класної кімнати 64 м² і більше обов'язково слід передбачити додаткове освітлення через рекреаційні приміщення. Якщо глибина приміщення становить більше 6,0-6,5 м, то необхідне двобічне освітлення. Висота вікна при правосторонньому освітленні повинна бути не меншою 2,2 м при наявності глухої перегородки висотою 0,8 м від підлоги (при висоті приміщення 3,0 м). Допускається використовувати матове скло для освітлення внутрішньої світлонесучої стіни на висоті 0,8-1,0 м від глухої перегородки і далі 1,2-1,4 м віконне скло до стелі (при загальній висоті засклення 2,2 м). Можливе додаткове освітлення світлом через прохідні коридори (нерекреаційні), умивальні, роздягальні при спортивних залах. Штучне освітлення допускається тільки в актовому залі, кіноаудиторії, санітарних вузлах, приміщеннях кладових, охолоджуючих камер при кухні, допоміжних приміщеннях для працівників кухні, радіовузлах, дикторських, інвентарних і душових при спортивному залі. Орієнтація вікон навчальних приміщень повинна відповідати вимо-

гам ДБН В.2.2-3-97. В умовах світлового поясу України (53° північної широти) – найбільш високий рівень природного освітлення, і тому максимальну кількість приміщень школи необхідно орієнтувати на цей бік горизонту. Для приміщень продовженого дня рекомендується східна орієнтація, для занять у першу зміну – західна. Забороняється орієнтувати навчальні приміщення на північ (за винятком кабінетів образотворчого мистецтва та креслення, де необхідно рівномірне освітлення). При стрічковому заскленні, а також орієнтації на південь-схід, південь-захід, захід обов'язкове облаштування сонцезахисними засобами (штори із тканини з достатніми світлопропускними можливостями – поплін, штапель, підйомно-поворотні жалюзі тощо). При відсутності прямого попадання сонячного променя на робочі місця учнів штори повинні знаходитись в міжвіконних простінках і не закривати вікна. Ламбрекени не повинні сягати нижче верхньої частини віконної рами. Для забезпечення оптимального природного освітлення навчальних приміщень **необхідно мити вікна не менше 2-х разів протягом навчального року.**

Природне освітлення повинно бути рівномірним і не створювати блиску. Коефіцієнт природного освітлення (КПО) в навчальних приміщеннях повинен дорівнювати 2,5% на робочих місцях 3-го ряду парт (1 м від внутрішньої стіни). При двобічному освітленні мінімальне значення КПО визначається на другому ряді парт. Рівномірність освітлення на робочому місці (відношення мінімального рівня освітлення до максимального) повинна складати не більше 0,3. Достатність і рівномірність освітлення можна оцінити за світловим коефіцієнтом (СК) (відношення загальної площі вікон до площі підлоги). Найбільш раціональна форма вікон – прямокутна, висотою 2-2,5 м, при збереженні висоти підвіконника 0,8 м шириною 1,8-2,0 м, верхній край вікна повинен бути на відстані 0,15-0,3 м від стелі. Ширина простінок між вікнами повинна бути не більшою 0,5 м, висота підвіконня – 0,8 м, СК 1:4-1:5. Для забезпечення оптимального природного освітлення слід передбачити: кут, під яким видно небо з найбільш віддаленого робочого місця від вікна, повинен бути не меншим 5 град.; коефіцієнт затінення менше 3. Забороняється розміщення на підвіконні в навчальних приміщеннях високі кімнатні квіти. Колір поверхні стелі, стін, меблів повинен бути жовтим, зеленим або бежевим (матових пастельних тонів). Стелю, верхні частини стін, віконні рами та двері слід фарбувати у білий колір, коефіцієнт відбиття якого 0,8; в кабінетах технічних засобів навчання (ТЗН) стіна, яка є фоном до екрану (телевізор, проектор) повинна бути пофарбована в жовтий або бежевий колір з коефіцієнтом відбиття 0,6; класна дошка повинна мати матову поверхню, пофарбовану в темно-зелений, коричневий колір з коефіцієнтом відбиття 0,1-0,2. **Оптимальне відношення яскравості** є для: "зошит-парта" – 4:1, "класна дошка-зошит" – 1:5-1:6,5, "вікно-зошит" – 7:1, "класна дошка-вікно" – 1:12. Допустимими рекомендуються такі співвідношення яскравості для поверхні: "зошит-парта" – 2:1-3:1, "класна дошка-зошит" – 1:3, 1:8-1:10, "вікно-зошит" – 15:1-17:1, "класна дошка-вікно" – 1:5.

Штучне освітлення

В Україні із вересня до травня необхідно підвищувати рівень освітлення навчальних приміщень за допомогою штучного освітлення. Для освітлення третього ряду парт слід у навчальних приміщеннях передбачати окреме включення другого від вікон ряду електроламп. Рівень штучного освітлення і електротехнічне устаткування навчальних приміщень, освітлення території школи повинні відповідати СНІП П-4-79, ДБН В.2.2-3-97. Штучне освітлення приміщень шкіл може бути забезпечено люмінесцентними лампами, діодними та лампами розжарювання з відповідною арматурою, яка повинна давати розсіяне світло, бути безпечною та надійною. Рівень штучного освітлення навчальних приміщень шкіл при використанні ламп розжарювання 150 лк і 300 лк при лампах люмінесцентних. В кабінетах креслення, майстернях рівень штучного освітлення по-

винен бути відповідно 200-400 лк, 300-500 лк. У всіх приміщеннях школи слід передбачати систему загального освітлення.

Люмінесцентні світильники повинні давати розсіяне світло, а для **ламп розжарювання** – повністю відбите світлорозповсюдження. При штучному освітленні навчальних приміщень слід надавати перевагу люмінесцентним лампам, що мають позитивний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи. Із люмінесцентних світильників для навчальних приміщень можна використовувати серії ЛСО-02 (підвісний світильник розсіяного світла) і ЛПО-23 (стелевий для громадських приміщень). Для освітлення класних дошок слід використовувати люмінесцентні світильники серії ЛПО-12 несиметричного розподілу світла з люмінесцентними лампами 40 Вт і 80 Вт. Рекомендується використовувати, зокрема, штучні випромінювачі з 3500°. К незалежно від принципу генерування видимої радіації. У класних приміщеннях можуть використовуватися люмінесцентні лампи типу ЛН (люмінесцентні лампи натурального кольору), освітлення ЛБ (білого кольору), ЛХБ (холодно білого кольору), ЛТПЦ (тепло-білого кольору), МОД (2 x 40 Вт), ШПД (2 x 40 Вт). Для ламп розжарювання найбільш раціональні світильники переважно відбитого світлорозподілу. У навчальних приміщеннях світильники слід розміщувати в 2 ряди паралельно до лінії вікон на відстані 1,5 м від зовнішньої і внутрішньої стін, 1,2 м – від класної дошки, 1,6 м – від задньої стіни. Відстань між рядами світильників повинна бути 2,5-2,65 м. Питома потужність люмінесцентного освітлення повинна бути 24-28 Вт/кв. м, при лампах розжарювання – 48 Вт/кв. м. При освітленні приміщення люмінесцентними лампами повинно бути передбачено додаткове освітлення класної дошки спеціальними лампами із світильниками несиметричного світлорозповсюдження; при освітленні лампами розжарювання – додаткові лампи.

У приміщеннях для трудового навчання встановлюються пилевологозахисні світильники ПВЛ – 2x40, ЛСО – 8, ЛВВО – 1. При збільшенні глибини навчальних приміщень необхідно використовувати комбіноване освітлення (штучне і природне). Рівень комбінованого освітлення на робочих місцях повинен складати 600 лк з перевагою природного освітлення. Раціональне співвідношення між світловими потоками від вікна і штучного освітлення повинно бути 2:1. У навчальних майстернях, крім загального освітлення, слід передбачити місцеве біля верстатів та станків. У майстернях з обробки дерева і металу з метою дотримання правил техніки безпеки, профілактики травм слід передбачити подвійне включення електрообладнання в електромережу. Оптимальний рівень штучного освітлення спортивного залу складає 400 лк на рівні підлоги. Освітлювальна арматура, вікна та опалювальні прилади у спортивному залі повинні бути закриті металевими сітками. Світильники миються не рідше 1 разу на три місяці, вікна – 1 раз у півріччя.

5.1.3. Повітряно-тепловий режим

Чистота повітря в приміщеннях загальноосвітніх навчальних закладів забезпечується: відповідністю кількості дітей до нормованої наповнюваності; регулярністю вологого прибирання приміщень з використанням дезінфікуючих та миючих засобів; використанням всіх видів провітрювання (наскрізне, кутове, одnobічне). Класні кімнати та кабінети провітрюють на перервах. Співвідношення площі фрамуг і кватирок до площі підлоги навчального приміщення повинна бути не менше 1/50. Фрамугами і кватирками слід користуватися протягом всього року. До початку занять і після їх закінчення необхідно здійснювати наскрізне провітрювання навчальних приміщень, тривалість якого визначається погодними умовами. У теплі дні доцільно проводити заняття при відкритих фрамугах та кватирках. **При проведенні гігієнічної оцінки повітряно-теплого режиму у приміщеннях слід враховувати:** площу приміщення на 1 учня, об'єм, коефіцієнт аерації, тривалість провітрювання приміщень, систему вентиляції, режим її роботи і технічне обслуговування, режим прибирання примі-

шень, заходи щодо запобігання заносу пилу в будівлі школи. При лабораторних дослідженнях необхідно: проводити вимірювання температури повітря у приміщеннях (з урахуванням зовнішньої), відносної вологості, швидкості руху повітря, радіаційної температури, концентрації CO₂, CO, формальдегіду та інших хімічних речовин (відповідно до будівельних матеріалів, які використані). Також необхідно визначати вміст пилу і бактеріальне забруднення. Лабораторні дослідження та інструментальні виміри проводити у динаміці учбового дня, а саме – перед першим уроком і в кінці останнього уроку. У приміщеннях шкіл відносна вологість повітря має бути 40-60 %; температура повітря в класах і кабінетах 17-20° С, в майстернях по обробці металу і дерева 16-18° С, в спортивному залі 15-17° С, в роздягальнях при спортивному залі 19-23° С, в актовому залі 17-20° С, в бібліотеці 16-18° С, в медичних кабінетах 21-23° С, в спальних приміщеннях 18-20° С; в умивальних 20-23° С; у вестибюлі, гардеробі 16-19° С; в туалетах 17-21° С; в душових не нижче 25° С. Концентрація формальдегіду в приміщеннях шкіл не повинна перевищувати 0,01 мг/м³. Концентрація радону в приміщеннях нових будинків шкіл не повинна перевищувати 100 Бк/м³, для існуючих будинків – 200 Бк/м³.

5.1.4. Вентиляція та опалення

Критеріями нормування повітряного обміну приміщень шкільних будівель слід приймати динаміку температури, відносної вологості повітря, рівня його бактеріального забруднення, кількості пилу, концентрацію CO₂, константу зникнення від'ємних іонів. У навчальних приміщеннях необхідно організовувати широку аерацію та повітряний обмін через системи вентиляційних каналів. При проектуванні у шкільній будівлі припливно-витяжної системи від актового залу, спортивних приміщень, майстерень, харчоблоку тощо слід передбачати автоматичне управління системами безпосередньо у приміщеннях, для забезпечення у робочий час розрахункових рівнів температури і відносної вологості повітря. У позаурочний час в приміщенні повинна підтримуватись температура не нижче 15° С. Температура опалювального приладу у робочий час повинна бути не вищою 40° С. Рециркуляція повітря у системах повітряного опалювання навчальних приміщень не допускається. Повітрообмін в шкільних їдальнях повинен розраховуватись на поглинання теплонадлишків, які виділяються технологічним обладнанням кухні. Забороняється застосування в навчальних закладах азбестоцементних повітропроводів. Використання парових котлів для опалення шкільних будівель забороняється. Опалювальні прилади (радіатори) в навчальних приміщеннях слід закривати легкою дерев'яною або металевою решіткою. Не допускається використання дерев'яно-стружкових та дерев'яно-волокнистих плит. При розміщенні опалювальних приладів у стінах, підлозі температура стін повинні бути 33-38° С, підлоги – 18,5-28° С, підвіконня – 40-45° С, стелі – 29-32° С при температурі повітря у приміщенні 21° С і вище.

5.1.5. Водопостачання та каналізація

Всі школи повинні забезпечуватися доброякісною питною водою у відповідності із ДСанПіН "Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання" N 136/1940 від 15.04.97 р. Будівлі шкіл повинні бути обладнані системами господарсько-питного, протипожежного і гарячого водопостачання, каналізацією. Водопостачання та каналізація в школах повинні бути централізованими. Підведення холодної та гарячої води повинно бути забезпечене у: класні кімнати, кабінети, майстерні, лабораторії, приміщення для продовженого дня, роздягальні при спортивному залі, приміщення для гурткової роботи, харчоблок, до умивальників в туалетах, кабінети для гігієни жінок, кімнату для техперсоналу, вчительську, кабінет директора, медичний блок, кабінет військової підготовки, спальні корпуси. В їдальнях, буфетах та роздаткових кімнатах необхідно передбачити встановлення електрокип'ятильників для нагрівання води (на випадок тимчасового відключення централізо-

ваного, гарячого водопостачання). Температура гарячої води, яка подається у змішувачі, не повинна перевищувати 60 град. С. До питних фонтанчиків, умивальників у туалетних приміщеннях і зливних бачків повинна підводитися лише холодна вода. Питні фонтанчики слід розміщувати в обідньому залі та на території навчального закладу із розрахунку 1 на 100 учнів.

У всіх навчальних приміщеннях, учительській, медичних приміщеннях, приміщеннях техперсоналу, обідньому залі встановлюються умивальники. Унітази в туалетних встановлюють для учнів навчальних закладів I ступеню – у відкритих кабінах, для учнів навчальних закладів II-III ступеню – в кабінах з дверима. Кімнати особистої гігієни обладнують унітазом з гнучким шлангом, тумбою. Входи до туалетів та умивальних для учнів не допускається розміщувати зі сходових кліток і безпосередньо проти входів до навчальних приміщень, їдальні, медпункту. На кожному поверсі школи слід передбачити туалет для викладачів з одним унітазом, пісуаром та умивальником. При кожному жіночому туалеті слід передбачити кабінку особистої гігієни жінки із розрахунку 1 гігієнічний душ на 100 жінок, в спальних корпусах шкіл-інтернатів – на кожні 70 дівчат. Обладнання туалетних і умивальних наступне: для дівчаток кількість санітарних приладів – 1 унітаз на 30 дівчаток, для хлопчиків – 1 унітаз і 1 пісуар на 40 хлопчиків; в умивальних – 1 умивальник на 60 учнів; туалети і умивальні для викладачів – 1 унітаз і 1 умивальник (окремо для чоловіків і жінок), кабінка для особистої гігієни жінки – гігієнічний душ, унітаз, умивальник. При актовому залі слід передбачити два санітарні вузли окремо для чоловіків та жінок, які обладнують унітазом і умивальником. Медичний блок повинен мати свій санітарний вузол (унітаз, умивальник). Туалети і душові (окремо для дівчат та хлопців) при роздягальних спортивних залів обладнують одним унітазом, одним умивальником, двома душовими сітками з установкою відокремлюючої перегородки, ножною ванною, а туалети і душові для персоналу харчоблоку – одним унітазом, одним умивальником, одною душовою сіткою. У туалетних для дівчаток одна кабінка повинна бути з дверима і замком, інші – з дверима висотою 1 м на відстані від підлоги 0,2 м. Кабіни відгороджують одна від іншої екранами висотою 1,75 м на відстані від підлоги 0,2 м. Розміри кабін (0,8x1,0/м²). Проміжок між кабінами і протилежною стіною 1,1 м при відсутності пісуарів, а 1,8 м – при їх наявності. Проміжок між кранами умивальників – 0,6 м. Висота установки умивальників над підлогою 0,5 м для учнів перших класів, 0,6 м – для 2-4 класів, 0,7 м – для 5-12 класів. Відстань між умивальниками і протилежною стіною – не менше 1,1, м між рядами умивальників – 1,6 м. Душові кабінки слід передбачити розміром (0,95x0,95) м². Туалети для 1-4 класів повинні бути обладнані дитячими унітазами.

5.1.6. Обладнання основних приміщень

Обладнання шкільних приміщень повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам, сприяти забезпеченню педагогічного процесу та проведенню позакласної навчально-виховної роботи. Навчальні класи і кабінети обладнуються меблями згідно з діючими нормативними документами. **Меблі слід добирати** відповідно до зросту дітей. Заборонено використання замість стільців, лав і табуретів. Для учнів не допустима поза, при якій відстань від поверхні парти до очей менша 30 см. Фізіологічною є поза, при якій кут нахилу грудної частини тіла до поперекової дорівнює 145°. Для забезпечення учнів меблями, у відповідності з довжиною тіла, необхідно мати б їх розмірів. Різниця між ростовими групами становить – 15 см. У кожному класі (кабінеті) слід передбачити 2-3 розміри меблів з перевагою одного із них. Суттєву перевагу в сучасних умовах мають трансформуючі меблі. Правильне розміщення дітей за шкільними партами (столами) може бути за умови, коли в одному приміщенні навчаються діти з різницею у віці не більше як два роки.

Розміщувати меблі у класній кімнаті прямокутної конфігурації слід

так, щоб відстань була: між зовнішньою стіною і першим рядом парт 0,6-0,7 м (в будівлях із цегли допускаються 0,5 м); між рядами двомісних парт (столів) – не менше 0,6 м; між III рядом парт (столів) і внутрішньою стіною або шафами, які стоять біля стіни, не менше 0,7 м; між передньою партою (столом) і демонстраційним столом не менше 0,8 м; від передньої стіни з класною дошкою до передніх столів не менше 2,4-2,6 м; від задніх столів до задньої стіни не менше 0,65 м (якщо задня стіна зовнішня – не менше 1,0 м); від задніх столів до шаф, які стоять вздовж заднього краю стіни – не менше 0,8 м; від демонстраційного столу до класної дошки – не менше 1,0 м; між столом викладача і переднім столом учнів – не менше 0,5 м; найбільша відстань останнього місця від класної дошки – 9 м; висота нижнього краю дошки над підлогою для учнів першого класу 0,7-0,8 м, 2-4 класів – 0,75-0,8 м, 5-12 – 0,8-0,9 м.

У класних кімнатах поперечної і квадратної конфігурації, в якій меблі розміщуються у 4 ряди, повинна бути збільшена відстань від дошки до першого ряду парт (не менше 3 м), щоб забезпечити кут розглядання до 35°. Відстань від першого ряду парт до зовнішньої стіни повинна бути 0,8-1,0 м, між рядами парт, столів – 0,6, від задніх парт до шаф, розміщених біля внутрішньої стіни – 0,9-1,0 м. Учні з пониженою гостротою зору повинні сидіти за першими партами в першому ряду (від світлонесучої стіни). Школярі з пониженим слухом розміщуються за першими і другими партами крайніх рядів. Учні, які часто хворіють простудними захворюваннями, ревматизмом, ангінами, розміщуються у третьому ряду парт (біля внутрішньої стіни). Для профілактики порушень постави не менше 2-х разів на рік школярів пересаджують з першого ряду в третій і навпаки, не порушуючи відповідності групи меблів їх зросту та з урахуванням гостроти зору і слуху. Шкільні меблі розставляються в навчальному приміщенні так, щоб ближче до дошки були менші розміри, далі – більші. Класні кімнати для молодших школярів необхідно обладнувати партами. Навчальні кабінети для учнів середніх і старших класів повинні забезпечуватись одно-двомісними столами і стільцями, кабінети хімії, фізики, біології – спеціальними лабораторними столами груп 4, 5, 6. Парти (столи) повинні бути тільки стандартні, погоджені з МОЗ України. Розміри столів і стільців в кожному комплекті меблів повинні співпадати за маркуванням. Лабораторні столи слід покрити лінолеумом або іншими матеріалами, які миються та дозволені МОЗ України. В біологічній лабораторії столи кріпляться до полу. Для обладнання кабінету креслення використовують спеціальні столи, кут нахилу кришки яких дорівнює 30° при виконанні креслення і 60° – при малюванні.

Робочі місця у виробничих майстернях школи повинні забезпечувати правильну робочу позу учнів та відповідати вимогам техніки безпеки. Виробничі майстерні повинні бути розраховані на 13-15 робочих місць, обладнаних верстатами і станками. У столярних майстернях повинні бути передбачені верстати висотою 75,5; 78,0 і 80,5 см; а для обробки металу – верстати висотою 95 і 87 см від підлоги до губок тисків. Верстати в майстерні з обробки металу обладнуються захисними екранами. Кожне робоче місце слід забезпечити сидінням на кронштейні або табуретами висотою 40-42 см, з розміром сидіння 35x35 см і 40x40 см. Для підбору відповідних меблів у майстернях повинні бути підставки (решітки) розміром 55x75 см, висотою 5, 10, 15 см по 5 підставок кожного розміру. Раціонально мати універсальну підставку, де регулюється висота. У столярній майстерні верстати розміщуються або під кутом 45° або в три ряди перпендикулярно світлонесучій стіні. Відстань між верстатами в передньо-задньому напрямі повинна бути не менше 0,8 м, між рядами – 1,2 м. У майстерні по обробці металу раціонально розміщувати верстати так, щоб світло падало на робоче місце спереду або справа. Відстань між рядами – 1,0 м; від внутрішньої стіни до верстатів не менше як 0,8 м. Краще всього розміщувати однойменні верстати в шахматному порядку. Відстань між тисками не менше 1,0 м. У

майстернях для учнів 10-12 років слід використовувати інструменти розміром № 1, для 13-15-річних учнів – № 2, після 15 років – інструментами для дорослих. Максимальна маса вантажу для підняття школярами: 11-12 років до 4 кг, 13-14 років – до 5 кг, 15 років: хлопчики – 12 кг, дівчатка – 6,0 кг, 16 років відповідно 14 і 7 кг, 17 років – 16,0 і 8,0 кг.

5.1.7. Організація навчально-виховного процесу

Навчальний рік у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності розпочинається 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року. Тривалість навчального року для учнів початкової школи не може бути меншою 175 робочих днів, а в загальноосвітніх навчальних закладах II-III ступеня - 190 робочих днів. Структура навчального року (за чвертями, півріччями, семестрами тощо) та тривалість навчального тижня визначається загальноосвітнім навчальним закладом відповідно до рекомендацій МОН України. Протягом навчального року для учнів проводяться канікули: осінні, зимові і весняні загальним обсягом не менше 30 днів.

Введення 5-ти або 6-денного робочого тижня для учнів усіх типів загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється при додержанні відповідного гранично допустимого навантаження та за умови роботи закладу не більше ніж у дві зміни. Тривалість уроків у загальноосвітніх навчальних закладах становить: у перших класах – 35 хв., у других-четвертих – 40 хв., у п'ятих-дванадцятих – 45 хв. Зміна тривалості уроків допускається за погодженням з відповідним органом управління освітою та установою санітарно-епідеміологічного контролю. Розклад уроків повинен враховувати оптимальне співвідношення навчального навантаження протягом тижня, а також правильне чергування протягом дня і тижня предметів природничо-математичного і гуманітарного циклів з уроками музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання та основ здоров'я і фізичної культури. Для учнів 5-9-х класів спарені уроки допускаються при проведенні лабораторних і контрольних робіт, написанні творів, уроків трудового навчання. У 10-12-х класах допускається проведення спарених уроків з основних і профільних дисциплін (предметів). Тривалість перерв між уроками для учнів першого класу повинна бути не меншою 15 хв., для всіх інших класів – 10 хв.; великої перерви (після 2-го уроку) – 30 хв. Замість однієї великої перерви можна після 2-го і 3-го уроків влаштувати 20-хв. перерви. Під час перерв необхідно організувати перебування учнів на відкритому повітрі і харчування. Для профілактики стомлюваності, порушення статури, зору учнів початкових класів на уроках письма, мови, читання, математики тощо необхідно через кожні 15 хв. уроку проводити фізкультхвилинки та гімнастику для очей.

При визначенні доцільності, характеру, змісту та обсягу домашніх завдань слід враховувати індивідуальні особливості учнів та педагогічні вимоги. У 1-му класі домашні завдання не задаються. Обсяг домашніх завдань має бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували у 2-му класі 45 хв.; у 3 класі – 1 години 10 хв.; 4 класі - 1 год. 30 хв.; у 5-6-му класах – 2,5 год.; у 7-9 класах – 3 год.; у 10-12 класах – 4 год. У 2-4 класах домашні завдання не рекомендується задавати на вихідні і святкові дні. Початок занять у загальноосвітніх навчальних закладах повинен бути не раніше 8 год. При двозмінному режимі навчання початок занять у другу зміну організовується не пізніше 14 год., закінчення – не пізніше 19-20 год. Учні 1-2 класів, випускних та класів компенсуючого навчання навчаються лише у першу зміну. Учні 3-5 класів можуть навчатися у першу зміну або у підзміну з початком занять не пізніше 12 год. Починати заняття як в першу, так і другу зміну слід в один і той самий час протягом навчального року. Навчання у загальноосвітніх навчальних закладах нового типу організовується в одну (першу) зміну.

Наповнюваність класів не повинна перевищувати 30 учнів (з урахуванням площі на одного учня не менше 2,0 м²). Формування класів у школах з малою

кількістю учнів здійснюється відповідно до умов роботи та фінансових можливостей конкретної школи і залежить від кількості учнів та наявності учителів. У школах з малою кількістю учнів економічно і педагогічно доцільно створювати з'єднані класи (класи-комплекти) у складі двох класів (кількість учнів у з'єднаному класі не повинна перевищувати 25 учнів), а у виняткових випадках – трьох класів у кількості, що не перевищує 15 учнів. Оптимальним є об'єднання у такому класі учнів 1-х та 3-х класів, 2-х та 3-х класів, 2-х та 4-х класів. При цьому доцільно запроваджувати такий розклад (графік) навчальних занять, який би дозволив частину уроків проводити окремо з кожним класом. Особливо це необхідно для учнів першого класу.

При зниженні температури повітря до -20°C при швидкості руху повітря більше 5 м/с і при підвищенні вологості вище 80 % для учнів початкових класів та при -24°C – для учнів 5-12 класів, а також у надзвичайних ситуаціях органи місцевої виконавчої влади приймають рішення про тимчасове призупинення навчання учнів. При виникненні масових епідемічних захворювань навчальні заняття припиняються органами місцевої виконавчої влади за погодженням з органами охорони здоров'я.

5.2. Охорона праці в навчально-виробничих майстернях

Учителі трудового навчання, майстри та інструктори зобов'язані навчати учнів правильного і безпечного поводження з обладнанням, яке є в навчальних майстернях, безпечних методів виконання робіт і стежити за дотриманням учнями правил безпеки. **Відповідальність за виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії і за охорону життя й здоров'я учнів під час роботи в шкільних навчальних і навчально-виробничих майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках несуть директори шкіл і вчителі, які керують цією роботою**, а під час проходження виробничої практики на підприємствах – їх керівники та особи, під керівництвом яких здійснюється навчання продуктивної праці. Адміністрація шкіл, а також підприємств, установ та організацій, де проводяться трудові політехнічні практикуми учнів, відповідає за проходження всіма учнями медичного огляду з метою визначення можливості допуску їх до роботи в навчальних, навчально-виробничих майстернях і на виробництві. Надалі медичний огляд повинен проводитися не менше ніж один раз на півріччя. Допускати учнів до роботи без попереднього медичного огляду не дозволяється. **Режим роботи учнів у навчально-виробничих майстернях**, а також під час проходження ними практики на виробництві повинен регламентуватися навчальними планами підготовки молодих робітників, що складаються відповідно до чинного законодавства. На учнів поширюються всі встановлені законодавством правила про працю підлітків, правила з техніки безпеки і промислової санітарії та з охорони праці неповнолітніх. Робота учнів у шкідливих цехах, а також використання їх на шкідливих роботах забороняється. Навчання на виробництві учнів, яким не виповнилося 16 років, забороняється. Для підлітків-школярів робочі місця організуються тільки на ізольованих ділянках, у спеціальних прольотах або цехах у суворій відповідності до вимог техніки безпеки і виробничої санітарії. **Навчання і робота учнів у приміщеннях навчальних і навчально-виробничих майстерень, у школах і на підприємствах допускаються за умови виконання всіх вимог техніки безпеки і виробничої санітарії**. Дозвіл на проведення занять у шкільних майстернях видається перед початком навчального року комісією відділу освіти в складі представників райдержадміністрації, райвно і райкому профспілки, директора школи, голови місцевого комітету профспілки і завідувача навчальними майстернями.

5.2.1. Вимоги до навчальних і навчально-виробничих майстерень

Навчальні цехи повинні розміщуватися поблизу входів на територію промислових підприємств з навітряного боку відносно основних цехів. Якщо вони розміщені в глибині території, то повинні мати упорядковані безпечні підхо-

ди до будівлі осторонь від встановлених вантажопотоків. Проходи і проїзди повинні мати асфальтове або цементне покриття. У місцях перетину проходів з наземними транспортними шляхами має бути достатнє освітлення у вечірній час, світлова й звукова сигналізація. Залежно від технологічного процесу, об'єму і маси обладнання навчально-виробничі приміщення можна розміщувати на будь-якому поверсі будівлі, за винятком підвального. При цьому ж поверхові перекриття мають відповідати загальним вимогам звукоізоляції. При організації навчальних цехів повинен бути виключений можливий шкідливий вплив технологічних і виробничих процесів сусідніх цехів даного підприємства. Забороняється організація навчальних дільниць і прольотів у цехах підприємств з високими рівнями шуму (понад 75 дБ), високочастотною вібрацією і наявністю в повітрі робочих приміщень токсичних речовин. Міжшкільні майстерні, що обслуговують кілька шкіл, повинні мати самостійну ділянку.

Розміщені в шкільних будівлях **навчальні майстерні** мають бути ізольовані від класних приміщень (на першому поверсі в торцях будівель), мати звукопоглинаючі капітальні стіни і перекриття другого поверху. Приміщення навчальних майстерень повинні бути світлими, теплими й сухими. Забороняється організація майстерень у підвальних і напівпідвальних приміщеннях. Кубатура і корисна площа приміщень навчальних майстерень повинні строго відповідати діючим типовим проектам будівель, навчальних і навчально-виробничих майстерень шкіл. У зв'язку з особливостями педагогічного процесу і великою фізичною активністю учнів під час роботи площа робочого місця на одного учня має бути збільшена на 25-40 % порівняно з нормою площі робочого місця дорослого робітника. Так, для навчання токарів площа на одного робітника повинна становити 6 м², фрезерувальників і шліфувальників – 9-12 м², електрозварників – 7,5 м², слюсарів-інструментальників, складальників, ремонтників та ін. – 4 м². Розміщення та обладнання інструментальних складів повинні бути найбільш зручними для обслуговування навчально-виробничого процесу і транспортування інструменту, пристроїв, матеріалів і готової продукції. Площа інструментальної для зберігання інструментів, пристроїв та абразивів має бути не менше 15 м². Склад для зберігання довгомірних пиломатеріалів і металів, фанери та інших матеріалів треба розміщувати поряд із приміщенням, де виконуються роботи з деревиною, у торцевій частині будівлі з одним виходом безпосередньо назовні і другим – у майстерню, що прилягає. Підлога у виробничих приміщеннях (дерев'яна, цементна та ін.) має бути теплою, гладенькою, неслизькою, зручною для очищення, а також задовольняти експлуатаційним вимогам до приміщення. Якщо підлога цементна, робочі місця учнів і викладачів повинні бути обладнані дерев'яними решітками. У приміщеннях, де виконується робота з кислотами і лугами, а також з іншими агресивними речовинами (солями, нафтопродуктами), підлога повинна бути стійкою до хімічної дії і не допускати адсорбції зазначених речовин.

У холодний період року вологість і температура повітря в навчальних майстернях мають відповідати вимогам, що встановлені для відповідних видів виробництва. Двері, сходи й коридор повинні відповідати вимогам будівельних і пожежних правил і норм. Проїзди й проходи всередині майстерні повинні мати чітко визначені габарити, окреслені білими лініями або показані знаками, що їх замінюють. Не дозволяється захаращувати проходи, сходи й коридори. Стіни й стелі повинні бути гладенькими і покритими фарбами (емульсійними та силікатними – стеля і підлога, масляними – панелі й стіни), що дає можливість легко робити вологе прибирання приміщення. В усіх санітарно-побутових приміщеннях має підтримуватись чистота, а обладнання їх повинне бути непошкодженим. Підлогу після

кожного навчального заняття прибирають вологим або іншим способом, що запобігає запиленню. У майстернях установлюють умивальники з гарячим водопостачанням та індивідуальними змішувачами, щітками, милом і рушником або пристроями, що їх замінюють. Майстерні забезпечують доброякісною (що відповідає санітарним вимогам) питною водою. Температура питної води повинна бути не нижче $+8^{\circ}\text{C}$ і не вище $+20^{\circ}\text{C}$. Обов'язкова установка питних фонтанчиків або закритих баків з фонтануючими насадками. Воду в баках треба міняти щоденно. Біля питних баків необхідний пристрій для стікання води. Навчально-виробничі майстерні забезпечують необхідними для надання першої допомоги медичними й перев'язними матеріалами (аптечкою), носилками із зазначеними адресою і телефоном найближчої лікувальної установи, де можуть надати медичну допомогу. Гардеробні для зберігання верхнього одягу влаштовують окремо від гардеробних для зберігання домашнього одягу та спецодягу.

Вимоги до освітлення, опалення й вентиляції

Для визначення коефіцієнта природного освітлення в навчально-виробничих приміщеннях шкіл і шкіл-інтернатів ці приміщення слід порівнювати до приміщень виробничих будівель з точними роботами (III розряд робіт), а робочі місця для навчання крою й шиття – до II розряду робіт. Спрямованість основного світлового потоку в навчальних приміщеннях повинна бути з лівого боку від учня, а на робочих місцях у навчально-виробничих приміщеннях – відповідно до технологічних вимог. **Найменша освітленість горизонтальних поверхонь нарівні 0,8 м від підлоги в приміщеннях:** майстерень з обробки металу і деревини повинна бути при люмінесцентних лампах – 300 лк, при лампах розжарювання – 150 лк; швейних майстерень при люмінесцентних лампах – не менш 400 лк, при лампах розжарювання – 200 лк; проходів навчальних майстерень – відповідно не менш 100 і 50 лк (на підлозі). Над світловими отворами в навчальних майстернях з південною, західною і південно-західною орієнтацією вікон потрібні сонцезахисні пристрої (жалюзі, козирки).

Вікна та інші світлові отвори забороняється захаращувати виробами, інструментом, матеріалами та іншими предметами. Складання поблизу вікон матеріалів, виробів та інших предметів не повинно погіршувати природну освітленість майстерні. Обладнання майстерень, як правило, потрібно розміщувати так, щоб воно не затемняло робочої зони. Шибки у вікнах треба очищати від пилу й бруду не менш як два рази на рік, а в приміщеннях із значним виділенням диму, пилу, кіптяви – у міру їх забруднення, але не менш як чотири рази на рік. До миття вікон будівель будь-якої поверховості забороняється залучати учнів, навіть старших класів. Шибки в рамах повинні бути надійно закріплені, щоб запобігти випаданню їх з рам. Садити дерева треба на відстані потрібної висоти їх у дорослому стані від шкільної будівлі, але не менш як 10 м, щоб крони дерев, які розрослися, не затуляли вікон; гілки дерев, що ростуть біля вікон будівлі, необхідно підрізати щовесни.

Штучне освітлення допускається загальне або комбіноване (загальне плюс місцеве). Застосовувати тільки місцеве освітлення недопустимо. Світильники місцевого освітлення (з будь-якими лампами) для виробничих приміщень повинні мати відбивачі, виготовлені з матеріалу, що не просвічується, із захисним кутом не менше 30° . Яскравість світильників місцевого освітлення не повинна перевищувати 1000 кд/м^2 (нт). Світильники місцевого освітлення повинні живитися струмом з напругою не більше 36 В. Потрібну освітленість треба підтримувати систематичним очищенням арматури світильників і ламп від пилу й бруду не менш як два рази на місяць, а в майстернях, де є значні виділення пилу, диму й кіптяви, не менш як чотири рази на місяць. Лампи, що перегоріли, і пошкоджена арматура повинні замі-

нюватися негайно. Замінювати лампи, арматуру, запобіжники, а також очищати світильники і прилади повинен електрик. Виконання цих робіт не слід доручати учням. У світильниках загального і місцевого освітлення можна використовувати лампи тільки такої потужності, на яку світильники розраховані. Лампи, що застосовуються для загального і місцевого освітлення, повинні бути забезпечені електроосвітлювальною арматурою. Використовувати відкриті лампи забороняється. Висота установки світильників загального освітлення має бути не менше 3 м від підлоги. Гарантійний строк служби для ламп розжарювання – 1000, люмінесцентних ламп – 2500-3000 год. горіння; після його закінчення електролампи треба систематично замінити. У приміщеннях, майстернях, коридорах установлюється **аварійне освітлення**, що має створювати освітленість не меншу 0,3 лк на підлозі вздовж лінії основних проходів і на сходах. Світильники аварійного освітлення повинні приєднуватись до мережі, незалежної від мережі робочого освітлення, починаючи від щита підстанції, а за наявності лише одного вводу – починаючи від цього вводу. Електрична частина освітлювальних установок повинна відповідати вимогам Правил улаштування електроустановок (ПУЕ).

Навчально-виробничі майстерні і допоміжні приміщення мають бути обладнані вентиляцією та опаленням. Вентиляція може бути природною, механічною або змішаною і повинна забезпечувати обмін повітря, температуру і стан повітряного середовища, що передбачені санітарними нормами. У майстернях з обробки металу і деревини вентиляція має забезпечувати повітрообмін 20 м³/год на одну людину. Виробничі процеси, що супроводжуються виділенням пилу, обладнують пристроями для його уловлювання і видалення. Місцеві відсмоктувачі повинні забезпечувати повітрообмін 250 м³/год. Повітрообмін місцевої витяжки від клеєварки повинен становити 350 м³/год. Обладнання навчальних майстерень – установка для нікелювання, для фарбування розпиленням, апарат точкового зварювання, робочі місця для відливання і термообробки, – як правило, треба встановлювати в окремому приміщенні з обов'язковим влаштуванням місцевих витяжних відсмоктувачів. Фарбувати розпиленням, нікелювати необхідно тільки у витяжній шафі. Над робочим місцем для запускання і випробування двигуна внутрішнього згорання повинен бути обладнаний кожух із витяжною вентиляцією. Випускна трубу двигуна треба вставляти і щільно з'єднувати з трубою, що виведена назовні. Навчальні монтажні роботи, що проводяться з використанням м'яких припоїв (у тому числі припоїв, що містять свинець: ПОС-40; ПОС-60), мають строго відповідати "Основним вимогам щодо організації навчальних робіт, утримання навчально-виробничих приміщень, організації робочих місць учнів і засобів індивідуальної профілактики під час паяння невеликих виробів сплавами, що містять свинець". Вентиляційні пристрої повинні бути завжди справними і перебувати під постійним наглядом осіб, які відповідають за роботу вентиляції. Вентиляційні установки повинні проходити планово-запобіжний ремонт, періодичне технічне і санітарно-гігієнічне випробування. Результати випробувань заносять до спеціального журналу. У шкільних майстернях можна встановлювати осьові вентилятори марок М9 № 4, М9 № 5, М9 № 6 і відцентрові вентилятори марок Ц4-70Л2,5, ЗВР № 2, Ц13 50 № 2.

Для приміщень навчальних і навчально-виробничих майстерень рекомендується централізоване опалення: центральне водяне з металевими радіаторами; променево з бетонними панелями; у шкільних майстернях допускається повітряне суміщення з припливною вентиляцією при температурі повітря, що подається, не більшою за 60 °С без рециркуляції.

Опалення повинне забезпечувати рівномірну температуру, можливість регулювання ступеня нагріву приміщення і незалежного вмикання і вимикання опалювальних секцій. Забороняється для опалення навчальних і навчально-виробничих майстерень застосовувати тимчасові чавунні або інші печі. Оптимальна температура повітря в приміщеннях навчальних майстерень з обробки металу і деревини повинна бути 16-18° С. Ворота і входні двері в капітальних стінах повинні бути утеплені. Біля воріт і дверей, через які відбувається транспортування матеріалів і виробів, мають бути опалювані тамбури. Двері повинні мати пристрої для примусового закривання (пружини, пневматичні затвори тощо), хвіртки для проходу людей. Навчальні й навчально-виробничі майстерні незалежно від наявності вентиляційних пристроїв повинні мати у віконних отворах фрамуги, що відчиняються, або інші пристосування для провітрювання. Для відчинення й регулювання фрамуг мають бути зручні пристрої, якими керують з підлоги. Рами вікон і світлових ліхтарів, двері й тамбури до них мають бути справними. До настання зими їх треба утеплити.

Обладнання і матеріали

Усе працююче **обладнання навчальних і навчально-виробничих майстерень** має бути непошкодженим і надійно закріпленим. Надійність установки обладнання на міжповерхових перекриттях повинна підтверджуватися відповідними розрахунками. Обладнання й механізми повинні мати всі необхідні надійно закріплені обмежувачі. Розміщення обладнання (верстатів, машин, механізмів, верстаків тощо) має відповідати навчально-виробничому процесу, нормам розстановки обладнання й умовам його роботи, а також створювати безпечні умови праці учнів. Складання матеріалів і деталей треба виконувати на спеціальних місцях так, щоб вони не захащували проходів і не заважали вільному обслуговуванню. Висота складання матеріалів, заготовок не повинна бути більшою за 1 м. При складанні потрібно забезпечувати стійкість предметів і запобігати падінню заготовок, деталей або матеріалів. Для цього застосовують спеціальні пристрої, стояки, прокладки, підкладки, підпори тощо. Заново встановлене обладнання можна пускати в експлуатацію лише з дозволу технічної інспекції та органів народної освіти з оформленням відповідного акта.

Передачі (пасові, канатні, ланцюгові, фрикційні, зубчасті) повинні бути забезпечені надійними і зручними в експлуатації запобіжними захисними засобами. Передачі, розміщені всередині обладнання і агрегатів, повинні бути закритими з усіх боків. Доступ до них має здійснюватися за допомогою пристроїв, що відчиняються (кришка, дверцята), а не такими, що знімаються. Подавальні валики і подібні пристрої повинні бути забезпечені пристосуваннями, що запобігають захопленню одягу і пальців працівника. Обладнання і механізми навчальних майстерень повинні мати тільки індивідуальні приводи. Передавання руху до обладнання трансмісіями в навчальних майстернях не дозволяється. Оброблювані, рухомі або обертові деталі, вироби, що виступають за габарити обладнання, повинні бути огорожені і мати стійкі підтримуючі пристрої. Усе **верстатне обладнання**, призначене для обробки крихких металів, повинно мати пристрої для захисту працюючого від поранень стружкою і відлітаючими частинками матеріалу. Під час обробки матеріалів я утворенням зливної стружки верстати повинні бути обладнані стружколамами. Фрезерні верстати для захисту від стружки повинні мати надійні щитки й ширми. Стругальні верстати забезпечуються стружкозбирачами. Обладнання треба фарбувати світлими тонами одного кольору (зеленого). Місця, що підлягають захисту, фарбують червоним кольором, який різко виділяється після зняття захисного засобу.

Справність і стан обладнання та його захисних засобів повинні перевіря-

тися до початку роботи майстром, інструктором або вчителем праці. Забороняється працювати на несправному обладнанні. **Пуск і зупинка обладнання і механізмів** повинні бути цілком безпечними, а пускові пристрої – зручними для користування. Пускові пристрої мають забезпечувати швидкість і плавність вмикання з робочого місця і повинні бути позбавлені можливості самовільно вмикатися. Наявність кількох місць пуску забороняється. Поблизу робочого місця вчителя має бути рубильник (червона кнопка "Стоп") вимикання всього обладнання навчальної майстерні. Розміщення органів керування (рукояток, маховичків, кнопок) повинно бути зручним, безпечним для користування. Кнопки вмикання будь-якого обладнання мають бути заглиблені на 3-5 мм, а кнопки вимикання повинні виступати над панеллю не менш як на 3 мм і мати добре видимий напис "Стоп". Контакти повинні бути захищені від потрапляння пилю, стружок, емульсій, мастил, що використовуються під час роботи. Пусковий педальний пристрій, якщо він є, повинен мати захисний засіб, що запобігає випадковому вмиканню (від падіння предмета на педаль, несподіваного натискання)

Прибирають стружки, обрізки, пил і бруд з обладнання тільки за допомогою ключків, щіток тощо після того, як вимкнено обладнання. Без використання зазначених пристроїв прибирати забороняється. Застосовувати стиснене повітря для здування ошуків і стружок не дозволяється. **Змащувати частини обладнання** треба ретельно і систематично відповідно до існуючої інструкції. Система змащування забезпечується пристроями, що запобігають розбризкуванню і розливанню мастил (щітками, збирачами, листами, піддонами), і повинна бути безпечною в обслуговуванні. Учні, які працюють на обладнанні з використанням охолоджувальних сумішей, повинні бути проінструктовані про необхідні заходи безпеки. **Ремонтувати обладнання** під час його роботи забороняється. Перед ремонтом обладнання треба вимкнути з мережі і привести до такого стану, при якому жодна його частина або вузол не могли б самостійно рухатися. Приводні паси треба зняти зі шківів, під пусковими педалями потрібно підставити підкладки. Біля пускових пристроїв і рубильників, що підводять струм, вивішують попереджувальні плакати, де зазначають, що обладнання ремонтується і пуск його заборонений. Частини, що знімаються, розміщують на заздалегідь підготовлених місцях, міцно і стійко укладають з використанням підкладок, круглі деталі – із застосуванням підпор. Для виконання ремонтних робіт між знятими деталями і біля обладнання, що ремонтується, залишають вільні проходи і робочі площі. Перед пуском обладнання після ремонту або налагодження всі захисні засоби, а також пристрої слід поставити на місце, міцно й правильно закріпити. Працівників, які є поблизу, повідомляють про початок роботи на відремонтованому обладнанні.

5.2.2. Заходи безпеки під час проведення занять у навчально-виробничих майстернях

Робоче місце учня повинно бути організоване так, щоб запобігти будь-якому нещасному випадку. Кожне робоче місце обладнують сидіннями (приставними, висувними або відкидними), якими учні можуть користуватися для відпочинку і виконання окремих операцій основної роботи. Робочі місця повинні бути обладнані спеціальними пристроями: тумбочками, висувними ящиками, шафами, інструментальними полицями або стелажамі для зберігання інструменту, захисних окулярів, креслень тощо; заготовки, інструмент та інше знаряддя, що зберігається на стелажі, не повинно виступати за межі робочої площі стелажу. Забороняється захаращувати робочі місця й проходи матеріалами, заготовками, деталями та відходами виробництва. Тримати на робочому місці предмети, не потрібні для виконання роботи, забороняється.

Керівники навчальних закладів, завідувачі майстернями, майстри,

інструктори та вчителі трудового навчання, а також керівники виробничих дільниць, де проводяться практикуми учнів, зобов'язані: а) забезпечити учнів справним інструментом; б) стежити за тим, щоб інструмент був правильно заточений; в) стежити за правильним виконанням трудових прийомів. Інструмент повинен зберігатись у спеціальних інструментальнях, ящиках, шафах, столиках біля обладнання, а в тих випадках, де це передбачено конструкцією машини, – усередині неї. Лещата на верстаках установлюють на відстані не менш як 1 м між осями. Ширина верстака повинна бути не менше 0,75 м. Для захисту учнів від осколків, що відлітають, повинні бути встановлені щити (із сітки з вічками не більшими 3 мм) заввишки не менш 1 м. На одномісних універсальних столах-верстаках, призначених для шкільних комбінованих майстерень восьмирічних шкіл, допускається захисний пристрій, що знімається, з розміром поверхні, яка забезпечує уловлювання осколків по вертикальній площині 45° а по горизонтальній – 96°. Поверхня захисного пристрою повинна забезпечувати добре гасіння швидкості осколків. Лещата мають забезпечувати надійне кріплення заготовки, губки лещат повинні мати неспрацьовану насічку. Відстань між верстаками має відповідати нормам.

Учні, яких допускають до ремонту і заточування інструменту, повинні бути попередньо проінструктовані. Початкові роботи виконуються під наглядом майстра, інструктора або вчителя праці. **Молотки, кувалди** тощо повинні мати опуклу поверхню бойка, гладеньку, незбиту, без задирок, вибоїн, тріщин, мати міцні рукоятки. Ручки молотків, кувалд виготовляються з твердих і в'язких порід деревини (клена, дуба, берези тощо). Користуватися ручками з м'яких або товстошарових порід деревини (ялини, сосни) забороняється. Ручки молотків і кувалд повинні бути рівними, овального перерізу, з потовщеннями біля вільних кінців. Поверхня ручок повинна бути гладенькою, рівно зачищеною, без тріщин, задирок і сучків. На хвостовики **напилків, стамесок, долот, пилок, викруток** тощо треба міцно насаджувати ручки, стягнуті металевими кільцями, що запобігають розколюванню. Довжина ручок повинна відповідати розмірам інструмента. Розміри інструментів та їх маса мають відповідати віковим особливостям учнів. Працювати переліченими й подібними інструментами без ручок або з несправними ручками (що мають тріщини, відколи тощо) забороняється. **Пилки** (поперечні, лучкові, ножівки та ін.) повинні бути правильно розведені і добре заточені. Ручки пилок треба міцно закріплювати, гладенько зачищати. Лучкові пилки повинні мати міцний станок, що забезпечує надійний натяг полотна і необхідне його обертання. **Стругальний інструмент для обробки деревини** (шерхебелі, рубанки, фуганки та ін.) повинен мати гладенькі, рівно зачищені колодки. Задній кінець колодки рубанка, шерхебеля тощо у верхній своїй частині має бути заокругленим. Рукоятки колодок повинні бути гладенькими. Різці стругального інструмента мають бути правильно заточені, міцно й щільно підігнані до дерев'яних колодок і не повинні мати вибоїн, ум'ятин, тріщин і задирок. **Гайкові ключі** мають відповідати розмірам гайок і головок болтів і не повинні мати тріщин, вибоїн і задирок. Забороняється нарощувати ключі контрключами, трубами тощо. **Розвідні ключі** не повинні мати люфту в рухомих частинах. Робочі грані губок ключів повинні бути паралельними між собою. Усі пристрої (кондуктори, ділильні головки тощо), що застосовуються на обладнанні, повинні бути справними, зручними, безпечними в експлуатації.

Маса предметів і матеріалів, що переносяться вручну, коли на це затрачується не більш як 1/3 робочого часу, не повинна перевищувати відповідно до ДНАОП 0.03-3.29-96 "Граничні норми підіймання і переміщення вантажів неповнолітніми": для дівчаток 15-17 років – 5,6-6,3 кг; для хлопців – 11,2-12,6 кг. **Учні молодше 15 років забороняється залучати до робіт, пов'яза-**

них з перенесенням і пересуванням важких предметів. Для підймання, встановлення і зняття важких деталей треба використовувати підйомні пристрої або споруди (талі, тельфери, крани, стріли, роликові столи тощо), що гарантують безпеку операції та полегшують працю учнів. Безпечна експлуатація підйомних пристроїв здійснюється відповідно до "Правил обладнання і безпечної експлуатації вантажопідйомних кранів".

Індивідуальні захисні пристрої

Учні під час трудового навчання або проходження виробничої практики, а також майстри повинні забезпечуватися справним і доброякісним спецодягом, запобіжними пристроями відповідно до чинних для певного виду виробництва норм. Учням на час трудового політехнічного навчання видають бавовняні халати або фартухи, рукавиці, захисні окуляри відповідно до чинних галузевих норм в установленому для всіх робітників і службовців порядку за рахунок школи. Майстрам трудового і виробничого навчання видаються безплатно: халат бавовняний на термін 12 місяців, рукавиці комбіновані – на 5 місяців, окуляри захисні – на 6 місяців. **Допускати майстрів і учнів до роботи без спецодягу і запобіжних пристроїв забороняється.** Розмір і модель спецодягу учнів повинні виключати можливість захоплення його рухомими частинами верстатів та оброблюваними деталями. Не повинно бути кінців, що звисають або розвіваються (поли, краватки, косинки, фартухи, зав'язки). Одяг повинен наглухо застібатися, звислі кінці косинок, платків, зав'язок повинні бути підібрані, манжети рукавів мають щільно охоплювати руки навколо кистей. Розміри спецодягу повинні відповідати зросту учнів. Волосся працюючих повинно бути закрито щільно облягаючим головним убором і підібране під нього. Якщо роботу на металевих поверхнях треба виконувати в положенні лежачи, сидячи або на колінах, учням треба видати для обов'язкового користування під час роботи спеціальні мати або наколінники з матеріалу низької теплопровідності. Учнів, які очищають деталі чи вироби від іржі, фарби, бруду, а також при рубанні металу, слід забезпечувати захисними окулярами або маскою з органічного скла для захисту від окалини, пилу та ін. дрібних частинок, які розлітаються. **Майстри, інструктори, вчителі трудового навчання або викладачі виробничої практики зобов'язані** строго стежити за виконанням учнями – як у навчальних майстернях, так і на підприємствах – зазначених вимог щодо заходів індивідуального захисту під час роботи, а також забезпечити належний догляд за індивідуальними захисними пристроями. Коли навчання організоване в сільському господарстві, тоді потрібно користуватися "Правилами безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів 10-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві", затвердженими наказом Держнагляду з охорони праці від 16.11.98 р. № 219 (в ред. від 15.12.2007).

5.3. Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України

Згідно Наказу МОН України **"Про затвердження Правил пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України"** від 15.08.2016 № 974, з метою забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, праці, виховання та пожежної безпеки в навчальних закладах та установах системи освіти України встановлені **Правила пожежної безпеки**, які поширюються на: 1) навчальні заклади всіх типів і форм власності, що належать до сфери управління МОН (дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні, вищі, заклади післядипломної освіти); 2) установи системи освіти України, що належать до сфери управління МОН (бібліотеки, навчально-методичні центри, кабінети тощо). У навчально-виробничих майстернях, центрах підготовки навчальних закладів України діють правила пожежної безпеки відповідної галузі (авіаційні, морські, гірничодобувні вищі та професійно-технічні заклади тощо). Ці **Правила встановлюють загальні вимоги з поже-**

жної безпеки до будівель, споруд, прилеглих до них територій, приміщень, іншого нерухомого майна, обладнання, устаткування навчальних закладів та установ системи освіти незалежно від типів і форм власності, що належать до сфери управління МОН, і є обов'язковими для виконання вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами, аспірантами, докторантами, керівниками, педагогічними, науковими, науково-педагогічними, технічними працівниками, спеціалістами і обслуговувальним персоналом цих закладів та установ (учасників навчально-виховного процесу). **Забезпечення пожежної безпеки в закладах та установах покладається на їх власників або уповноважені ними органи, керівників навчальних закладів та установ** (реktorів, директорів, начальників, завідувачів), **керівників структурних підрозділів** (факультети, кафедри, лабораторії, навчальні кабінети, цехи, склади, бібліотеки, архіви, майстерні тощо) відповідно до законодавства. Застосування аварійно-рятувальної, протипожежної та спеціальної техніки і обладнання для запобігання пожежам та їх гасіння, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій можливе лише за наявності **сертифіката відповідності**.

5.3.1. Організаційні заходи щодо забезпечення пожежної безпеки

Керівники закладів та установ з метою забезпечення протипожежного режиму зобов'язані: 1) визначити обов'язки посадових осіб щодо забезпечення пожежної безпеки, призначити відповідальних осіб за пожежну безпеку окремих будівель, споруд, приміщень, інженерного обладнання, а також за утримання та експлуатацію засобів протипожежного захисту, що мають бути передбачені у функціональних обов'язках, посадових інструкціях; 2) забезпечити розробку і затвердити орієнтовний **план евакуації учнів та вихованців у разі виникнення пожежі та порядок оповіщення учасників навчально-виховного процесу, що встановлюють обов'язки і дії працівників на випадок виникнення пожежі**. План евакуації та порядок евакуації повинні переглядатися один раз на три роки; 3) розробити та затвердити інструкцію, що визначає дії працівників закладу та установи щодо забезпечення безпечної та швидкої евакуації учасників навчально-виховного процесу, за якою не рідше одного разу на півроку (в установах сезонного типу – на початку кожної зміни) проводяться практичні тренування всіх працівників; 4) при розслідуванні нещасних випадків, що трапилися внаслідок пожежі в закладах та установах, керуватися Порядком проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, та Положенням про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах; 5) забезпечити своєчасне виконання заходів пожежної безпеки, запропонованих органами державного нагляду у сфері пожежної безпеки і органами державної виконавчої влади у межах їхньої компетенції.

У кожному закладі та установі наказом чи інструкцією встановлюється протипожежний режим, що містить порядок: 1) утримання шляхів евакуації; 2) застосування відкритого вогню; 3) використання побутових електронагрівальних приладів; 4) проведення тимчасових пожежонебезпечних робіт; 5) проїзду та стоянки транспортних засобів; 6) прибирання горючого пилу й відходів, зберігання промасленого спецодягу та ганчір'я, очищення елементів вентиляційних систем від горючих відкладень; 7) відключення від мережі електроживлення обладнання та вентиляційних систем у разі пожежі; 8) огляду, зачинення приміщень, будівель після закінчення занять і роботи закладів та установ; 9) проходження посадовими особами навчання та перевірки знань з питань пожежної безпеки, а також проведення з працівниками протипожежних інструктажів та занять з пожежно-технічного мінімуму з призначенням відповідальних за їх проведення; 10) організації експлуатації і обслуговування наявних засобів протипожежного захисту; 11) проведення планово-попереджувальних ремонтів та оглядів електроустановок, опалювального, вентиляційного, техноло-

гічного, а також навчального обладнання; 12) скликання у разі виникнення пожежі членів пожежно-рятувального підрозділу добровільної пожежної охорони, посадових осіб, відповідальних за пожежну безпеку, виклику вночі, у вихідні та святкові дні; 13) дій у разі виникнення пожежі: порядок і спосіб оповіщення учасників освітнього процесу, послідовність їх евакуації, виклику пожежно-рятувальних підрозділів, зупинки технологічного та навчального устаткування, вимкнення електроустановок, ліфтів, застосування засобів пожежогасіння тощо. У кожному структурному підрозділі закладу та установи має бути розроблена **інструкція щодо заходів пожежної безпеки**. Інструкція розроблюється керівником структурного підрозділу, узгоджується з відповідальним за пожежну безпеку закладу та установи, затверджується керівником і розміщується у кожному приміщенні на видному місці. Інструкція має вивчатися під час проведення протипожежних інструктажів, проходження навчання з пожежно-технічного мінімуму, під час проведення виробничого навчання. Для об'єктів з цілодобовим перебуванням учасників навчально-виховного процесу (дошкільні заклади, гуртожитки) інструкції повинні передбачати також дії у нічний час.

Керівники закладів та установ зобов'язані: організувати вивчення Правил і забезпечити їх виконання; здійснювати контроль за дотриманням установленого протипожежного режиму всіма учасниками навчально-виховного процесу; вживати заходів щодо попередження пожежної небезпеки і усунення недоліків, що можуть її спричинити. **Особи, які не пройшли навчання, протипожежного інструктажу і перевірки знань з питань пожежної безпеки, до роботи не допускаються.** Усі заклади та установи перед початком навчального року (першої зміни для закладів та установ сезонного типу) мають бути прийняті відповідними комісіями, до складу яких входять представники органів державного нагляду у сфері пожежної безпеки. З метою проведення заходів із запобігання виникненню пожеж та організації їх гасіння керівники закладів та установ (крім дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів) створюють **добровільну пожежну охорону**. У загальноосвітніх навчальних закладах (крім закладів для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку) можуть створюватися **дружини юних рятувальників-пожежних**.

У закладах та установах з цілодобовим перебуванням учнів/вихованців необхідно встановити **чергування обслуговувального персоналу в нічний час без права сну протягом зміни**. Приміщення для розміщення чергових має бути забезпечене телефонним зв'язком. Черговий повинен бути забезпечений фільтрувальними пристроями для саморяткування під час пожежі з розрахунку на максимальну кількість дітей та окремо для обслуговувального персоналу, комплектом ключів від дверей евакуаційних виходів та воріт, автомобільних в'їздів на територію закладу та установи. У таких закладах та установах черговий зобов'язаний, заступаючи на чергування у вихідні та святкові дні, а також у вечірні і нічні години: перевірити наявність і стан **систем протипожежного захисту (СПЗ)**; пересвідчитися, що всі шляхи евакуації (коридори, сходові клітки, тамбури, фойє, холи, вестибюлі) не зашарашено, а двері евакуаційних виходів за необхідності можуть бути без перешкод відчинені; у разі виявлення порушення протипожежного режиму і несправностей, внаслідок яких можливе виникнення пожежі, вжити заходів щодо їх усунення, а в разі потреби повідомити керівника або особу, що його заміщує; мати списки (журнали обліку) учнів, вихованців та працівників, які залишаються на ніч у закладі та установі, знати місця їх розміщення; постійно мати ручний електричний ліхтар. У будівлях і спорудах, які мають два і більше поверхів, у разі одночасного перебування на поверсі понад 25 осіб мають бути розроблені і розміщені на видних місцях плани (схеми) евакуації на випадок пожежі. Для працівників охорони (сторожі, вахтери тощо) необхідно розробити інструкцію, що визначає їхні обов'язки щодо контролю за дотриманням протипожежного режиму, огляду території і приміщень, порядок

дій у разі виявлення пожежі, спрацювання СПЗ, а також визначає, кого з посадових осіб мають викликати в нічний час у випадку виникнення пожежі.

5.3.2. Вимоги пожежної безпеки до утримання території, будівель, приміщень та споруд, евакуаційних шляхів і виходів

Території закладів та установ слід постійно утримувати в чистоті. Відходи палих матеріалів, опале листя і суху траву необхідно регулярно прибирати і вивозити з території у спеціально відведені місця. Дороги, проїзди та проходи до будівель, споруд, пожежних вододжерел, а також підступи до пожежного інвентарю, обладнання та засобів пожежогасіння мають бути завжди вільними, утримуватися справними, взимку очищатися від снігу. Протипожежні відстані між будівлями, спорудами, відкритими майданчиками для зберігання матеріалів, устаткування забороняється захаращувати, використовувати для складування матеріалів, устаткування, стоянки автотранспорту, встановлення тимчасових будівель і споруд.

Розводити багаття, спалювати сміття, користуватися відкритим вогнем на відстані не менше 30 м від будівель та споруд, викидати незагашене вугілля забороняється. В окремих випадках для приготування їжі на відкритому вогні дозволяється зменшувати відстань до 5 м за наявності спеціально обладнаного вогнища та огороження місця застосування відкритого вогню негорючими конструкціями на максимальну висоту можливого полум'я. У всіх випадках забороняється залишати без догляду джерела відкритого вогню. **Забороняється тютюнопаління у приміщеннях закладів та установ.**

Усі будівлі, приміщення та споруди закладів та установ повинні постійно утримуватися в чистоті. Для всіх будівель та приміщень виробничого, складського призначення і лабораторій закладів та установ повинна бути визначена категорія щодо вибухопожежної та пожежної небезпеки, написи про такі відомості повинні розміщуватися на вхідних дверях ззовні та усередині приміщення. У кожному приміщенні закладу та установи повинна бути розміщена табличка, на якій указано прізвище відповідального за пожежну безпеку, номер телефону найближчого пожежно-рятувального підрозділу, а також інструкція з пожежної безпеки. **Під час перебування учасників навчально-виховного процесу в будівлях дозволяється двері евакуаційних виходів замикати лише зсередини за допомогою запорів (засувів, крючків тощо), які легко (без ключів) відмикаються.** У приміщеннях, де перебувають діти, покриття повинно кріпитися до підлоги (крім дошкільних навчальних закладів) та мати помірну димоутворювальну здатність. **Будівлі закладів та установ повинні бути обладнані засобами оповіщення людей про пожежу.** Для оповіщення можуть бути використані: внутрішня телефонна та радіотрансляційна мережі; спеціально змонтовані мережі мовлення; дзвінки та інші звукові сигнали.

Розміщення акумуляторних у будівлях, де перебувають діти, а також у підвальних і цокольних приміщеннях не дозволяється. **У будівлях закладів та установ освіти не дозволяється:** 1) розміщувати людей у мансардних приміщеннях, а також на поверхах (будівлях), не забезпечених двома евакуаційними виходами; 2) здійснювати перепланування приміщень без урахування будівельних норм і правил; 3) установлювати ґрати та ін. незнімні сонцезахисні, декоративні та архітектурні пристрої на вікнах приміщень, де перебувають учасники навчально-виховного процесу, сходових клітках, у коридорах, холах та вестибюлях. У разі необхідності встановлення на вікнах приміщень ґрат (кабінет інформатики, інші приміщення з обладнанням, що має матеріальну цінність), вони повинні розкриватися, розсуватися або зніматися, під час перебування в цих приміщеннях людей ґрати мають бути відчиненими; 4) знімати дверні полотна в отворах, що з'єднують коридори зі сходовими клітками, та двері евакуаційних виходів; 5) застосовувати з метою опалення нестандартні (саморобні) нагрівальні пристрої; 6) використовувати електроплитки, кип'ятильники, електрочай-

ники, газові плити тощо для приготування їжі, за винятком спеціально обладнаних приміщень; 7) захаращувати шляхи евакуації; 8) установлювати дзеркала та влаштовувати фальшиві двері на шляхах евакуації; 9) влаштовувати на шляхах евакуації пороги, виступи, турнікети, розсувні, підйомні двері та інші пристрої, що перешкоджають евакуації людей; 10) здійснювати вогневі, електрогазоварювальні та ін. види пожежонебезпечних робіт у будівлях у разі наявності в їх приміщеннях людей; 11) застосовувати для освітлення свічки, газові лампи і ліхтарі; 12) здійснювати відігрівання труб системи опалення, водопостачання, каналізації тощо із застосуванням відкритого вогню (з цією метою використовують гарячу воду, пару чи нагрітий пісок); 13) зберігати на робочих місцях, у шафах та залишати в кишенях спецодягу використані обтиральні матеріали; 14) залишати без нагляду ввімкнені в мережу електроприлади. Вогневі та зварювальні роботи можуть виконуватися тільки з письмового дозволу керівника закладу та установи з оформленням наряду-допуску. Користуватися прасками в закладах та установах дозволяється лише в спеціально відведених приміщеннях під наглядом працівника закладу та установи.

Усі будівлі і приміщення закладів та установ мають бути забезпечені первинними засобами пожежогасіння. Після закінчення занять у групах, класах, кабінетах, лабораторіях, аудиторіях, майстернях, інших приміщеннях вихователі, учителі, викладачі, лаборанти, майстри виробничого навчання та інші працівники закладу або установи повинні оглянути приміщення, усунути виявлені недоліки і зачинити приміщення, знеструмивши електромережу.

5.3.3. Загальні вимоги пожежної безпеки до інженерного обладнання

Системи опалення, вентиляції та установки кондиціонування повітря повинні відповідати вимогам ДБН В.2.5-67:2013 "Опалення, вентиляція та кондиціонування". Перед початком опалювального сезону теплові мережі, котли, калориферні установки, печі та ін. прилади опалювання, котельні закладів та установ повинні бути ретельно перевірені та відремонтовані. Результати перевірок фіксуються у спеціальному журналі із зазначенням дати, прізвища особи, яка здійснювала перевірку, та її підпису. Несправні опалювальні прилади до експлуатації не допускаються.

Опалювальні установки закладів та установ повинні відповідати протипожежним вимогам будівельних норм, державних стандартів і правил ін. нормативно-правових актів. Повітрянагрівальні і опалювальні прилади закладів та установ повинні розміщуватися так, щоб до них був забезпечений вільний доступ для огляду й очищення. Очищення димоходів та печей від сажі потрібно проводити перед початком, а також протягом усього опалювального сезону, а саме: опалювальних печей періодичної дії на твердому та рідкому паливі – не рідше 1 разу на 3 місяці; печей та осередків вогню безперервної дії – не рідше 1 разу на 2 місяці; кухонних плит та кип'ятильників – один раз на місяць. Результати очищення димоходів та печей мають фіксуватися у відповідному журналі. Печі та інші опалювальні прилади закладів та установ повинні мати протипожежні розділки (відступки) від горючих конструкцій. Топлення печей та котлів у закладах та установах повинно проводитися особами, які пройшли протипожежний інструктаж. Режим, час та тривалість топлення печей встановлюються розпорядженням керівника з урахуванням місцевих умов. Топлення печей в будівлях з цілодобовим перебуванням людей (у дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах, гуртожитках) має закінчуватися за дві години до сну, а в дошкільному навчальному закладі з денним перебуванням дітей – не пізніше ніж за годину до приходу дітей. Улаштування тимчасових печей у приміщеннях закладів та установ забороняється. **Під час експлуатації пічного опалення не допускається:** залишати печі, які топляться, без догляду або доручати нагляд за ними малолітнім дітям; користуватися печами, що мають тріщини; розміщувати паливо та інші горючі матеріали безпосередньо перед топковим отвором;

зберігати незагашені вуглини та попіл у металевому посуді, встановленому на дерев'яній або горючій підставці; сушити (складати) на печах одяг, дрова, інші горючі предмети та матеріали; застосовувати для розпалення печей легкозаймисті речовини (ЛЗР) та горючі речовини (ГР), топити вугіллям, коксом і газом печі, не пристосовані для цього; використовувати для топлення дрова, довжина яких перевищує розміри топливника, здійснювати топлення печей з відкритими дверцятами топливника; використовувати вентиляційні та газові канали як димоходи; здійснювати топлення печей під час проведення у приміщеннях масових заходів. **У приміщенні котельні закладів та установ не дозволяється:** виконувати роботи, які не пов'язані з експлуатацією котельних установок; допускати до роботи осіб, які не пройшли навчання з пожежно-технічного мінімуму та не отримали відповідних кваліфікаційних посвідчень; залишати без нагляду працюючі котли і нагрівники; експлуатувати установки у разі підтікання рідкого палива або витікання газу із системи паливоподачі; працювати з несправними або відключеними приладами контролю і регулювання, а також за їхньої відсутності; розпалювати котельні установки без попереднього їх продування повітрям; подавати паливо при згаслих форсунках або газових пальниках; сушити спецодяг, взуття, інші матеріали на котлах та паропроводах. У виробничих, складських та допоміжних приміщеннях закладів та установ опалювальні прилади слід обгороджувати екранами з негорючих матеріалів, які встановлюються на відстані не менше 0,1 м від приладів опалення. У літній період під час сильного вітру здійснювати топлення печей і котельних установок у закладах та установках, які працюють на твердому паливі, не дозволяється.

Експлуатаційний та протипожежний режим роботи **установок (систем) вентиляції** повинен визначатися відповідними інструкціями. У цих інструкціях мають бути передбачені заходи пожежної безпеки, строки очищення повітроводів, фільтрів вогнезатримувальних клапанів та ін. обладнання, а також визначений порядок дії обслуговувального персоналу на випадок виникнення пожежі або аварії. У приміщеннях з пожежо- і вибухонебезпечними виробництвами при несправних або відключених гідрофільтрах, сухих фільтрах, пиловідсмоктувальних, пиловловлювальних та ін. пристроях систем вентиляції робота навчально-технологічного обладнання не допускається. **Експлуатація холодильного обладнання та побутових кондиціонерів** здійснюється згідно Правил пожежної безпеки та вимог інструкції виробника. **Експлуатація систем централізованого водовідведення (каналізація) закладів та установ** повинна здійснюватися відповідно до вимог Правил пожежної безпеки. **Розміщення газових опалювальних котлів, іншого газового обладнання, забезпечення безпеки їх експлуатації** здійснюється відповідно до Правил безпеки систем газопостачання, та Правил пожежної безпеки.

5.3.4. Електроустановки

Електричні мережі та електрообладнання, що використовуються у закладах та установах, та їх експлуатація повинні відповідати вимогам Правил улаштування електроустановок, Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів та Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів. **Керівники закладів та установ зобов'язані** забезпечити своєчасне обслуговування та технічну експлуатацію електрообладнання і електромереж, проведення профілактичних оглядів, планово-попереджувальних ремонтів та своєчасно усувати виявлені недоліки. Усі роботи в закладах та установах повинні проводитися на справному електрообладнанні (ізоляція електропроводки, пускачі, штепселі, розетки, вимикачі та інша апаратура, заземлення, занулення тощо). **Улаштування та експлуатація тимчасових електромереж у навчальних закладах та установах забороняються.** Винятком можуть бути тимчасові електромережі, які живлять ілюмінаційні установки, а також електропроводки в місцях проведення будівельних, тимчасових ремонтно-монтажних і

аварійних робіт. Під час експлуатації електроустановок у закладах та установах не дозволяється використовувати електроапаратуру та електроприлади в умовах, що не передбачені заводом-виготовлювачем. У всіх приміщеннях (незалежно від їх призначення), які після закінчення робіт замикаються і не контролюються черговим персоналом, з усіх електроустановок та електроприладів, а також з мереж їх живлення повинна бути відключена напруга (за винятком чергового освітлення, протипожежних та охоронних установок, а також установок, що за вимогами технології працюють цілодобово). Не дозволяється застосування електронагрівальних приладів у пожежонебезпечних зонах складських приміщень, у будівлях архівів, музеїв, бібліотек, гардеробних тощо. Захист будівель, споруд та зовнішніх установок від прямого попадання блискавки і вторинних її проявів має виконуватися згідно з вимогами ДСТУ Б В.2.5-38:2008 "Інженерне обладнання будинків і споруд. Улаштування блискавкозахисту будівель і споруд". **Дошкільні навчальні заклади та заклади з цілодобовим перебуванням учнів, студентів мають бути забезпечені автономними електричними ліхтарями на випадок відключення електроживлення.** Кількість ліхтарів визначається керівником закладу та установи, але не менше одного ліхтаря на працівника, який чергує у вечірній або нічний час. У разі неможливості відповідними фахівцями проводити технічне обслуговування електроустановок закладу або установи керівник укладає договір на планове технічне обслуговування з відповідною спеціалізованою організацією.

5.3.5. Вимоги до утримання технічних засобів протипожежного захисту

Кожний заклад та установа мають бути забезпечені зовнішнім і внутрішнім протипожежним водопостачанням згідно з вимогами будівельних норм (ДБН В.2.5-74:2013 "Водопостачання. Зовнішні мережі та споруди. Основні положення проектування" та ДБН В.2.5-64:2012 "Внутрішній водопровід та каналізація. Частина I. Проектування. Частина II. Будівництво"). Утримання джерел зовнішнього протипожежного водопостачання, які перебувають на балансі закладів та установ, та здійснення перевірок їхнього технічного стану здійснюються відповідно до наказу МВС України від 15.06.2015 р. № 696 "Про затвердження Інструкції про порядок утримання, обліку та перевірки технічного стану джерел зовнішнього протипожежного водопостачання". 2. Керівники закладів та установ зобов'язані забезпечити технічне обслуговування, справний стан і постійну готовність до використання систем протипожежного водопостачання, які перебувають на їх балансі. Мережа внутрішнього протипожежного водопроводу повинна відповідати вимогам ДБН В.2.5-64:2012 "Внутрішній водопровід та каналізація". **Внутрішні пожежні кран-комплекти** періодично, але не рідше одного разу на 6 місяців, мають піддаватися технічному обслуговуванню і перевірятися на працездатність шляхом пуску води, результати перевірок реєструються у спеціальному журналі технічного обслуговування. Кожний пожежний кран-комплект має бути укомплектований пожежним рукавом однакового з ним діаметра та стволом, кнопкою дистанційного запуску пожежних насосів (за їх наявності), а також важелем для полегшення відкривання вентиля. Пожежні кран-комплекти повинні розміщуватись у вбудованих або навісних шафах, які мають отвори для провітрювання і пристосовані для опломбування та візуального огляду їх без розкривання. На дверцятах шафи пожежного крана мають бути зазначені: літерний індекс "ПК"; порядковий номер пожежного крана і номер телефону найближчого пожежно-рятувального підрозділу.

Приміщення закладів та установ обладнуються СПЗ відповідно до ДБН В.2.5-56:2014 "Системи протипожежного захисту" та Правил пожежної безпеки. У період виконання робіт з технічного обслуговування або ремонту, проведення яких пов'язано з відключенням СПЗ, керівник закладу та установи зобов'язаний забезпечити пожежну безпеку приміщень, які захищені установками, і повідомити про це пожежно-рятувальні підрозділи. **Усі будівлі закладів**

та установ мають бути забезпечені первинними засобами пожежогасіння: вогнегасниками, ящиками з піском, бочками з водою, покривалами з негорючого теплоізоляційного матеріалу, пожежними відрами, совковими лопатами, іншим пожежним інструментом. Заклади та установи мають бути забезпечені первинними засобами пожежогасіння згідно з Типовими нормами належності вогнегасників. Вибір типу та визначення необхідної кількості первинних засобів пожежогасіння для закладів та установ здійснюються відповідно до Типових норм належності вогнегасників. Необхідна кількість первинних засобів пожежогасіння повинна визначатися відповідальним за пожежну безпеку закладу чи установи окремо для кожного поверху та приміщення. Під час вибору первинних засобів пожежогасіння потрібно враховувати пожежонебезпечні властивості речовин та матеріалів, їх взаємодію з вогнегасними речовинами та площу приміщень закладів та установ. **Розміщення та експлуатація вогнегасників** повинна відповідати вимогам Правил експлуатації вогнегасників і ДСТУ 4297-2004 "Технічне обслуговування вогнегасників. Загальні технічні вимоги". Місця розміщення первинних засобів пожежогасіння мають зазначатися у планах евакуації. Зовнішнє оформлення і вказівні знаки для визначення місць первинних засобів пожежогасіння мають відповідати вимогам ДСТУ ISO 6309:2007 "Протипожежний захист. Знаки безпеки. Форма та колір" та ГОСТ 12.4.026-76 "ССБТ. Цвета сигнальные и знаки безопасности". Знаки мають бути розміщені на видних місцях на висоті 2-2,5 м від рівня підлоги як усередині, так і поза приміщенням. Стенди або пожежні щити слід установлювати в приміщеннях на видних та легкодоступних місцях якомога ближче до виходу із приміщення. **Вогнегасники повинні встановлюватися** у легкодоступних та видних місцях, а також у пожежонебезпечних місцях, де найбільш вірогідна поява осередків пожежі. При цьому необхідно забезпечити їх захист від потрапляння прямих сонячних променів та дії опалювальних і нагрівальних приладів. Вогнегасники, які розміщуються поза приміщенням або в неопалювальних приміщеннях і не призначені для експлуатації при мінусовій температурі, слід знімати на період холодів. У цьому разі на пожежних щитах і стендах має бути інформація про місце розміщення найближчого вогнегасника. На період перезарядки і технічного обслуговування вогнегасників, пов'язаного з їхнім ремонтом, на заміну мають бути встановлені вогнегасники з резервного фонду. **Контроль за зберіганням, вмістом і постійною готовністю до дії первинних засобів пожежогасіння здійснюється особами, призначеними наказом керівника закладу та установи.** Учасники освітнього процесу (крім вихованців дошкільних навчальних закладів та учнів початкових шкіл) повинні знати місця, де розміщені первинні засоби пожежогасіння, і вміти користуватися ними у разі виникнення пожежі чи загоряння. Використання первинних засобів пожежогасіння для господарських та ін. потреб, не пов'язаних з гасінням пожеж, не дозволяється.

5.3.6. Порядок дій у разі виникнення пожежі

У разі виникнення пожежі дії працівників закладів та установ мають бути спрямовані на створення безпеки людей, в першу чергу дітей, їх евакуацію та рятування. У випадку виникнення пожежі в закладах та установах з цілодобовим перебуванням дітей необхідно керуватися **Порядком спільних дій** на випадок виникнення надзвичайних ситуацій та пожеж в організаціях, установах і закладах з цілодобовим перебуванням людей. **Працівник закладу та установи, який виявив пожежу або її ознаки (задимлення, запах горіння або тління різнних матеріалів, різке підвищення температури в приміщенні тощо), зобов'язаний:** негайно повідомити про це за телефоном до найближчого пожежно-рятувального підрозділу (при цьому слід чітко назвати місцезнаходження об'єкта, місце виникнення пожежі, а також свою посаду та прізвище); задіяти систему оповіщення людей про пожежу; розпочати самому і залучити ін. осіб до евакуації людей з будівлі до безпечного місця згідно з планом евакуації;

сповістити про пожежу керівника закладу та установи або особу, що його заміщує; організувати зустріч пожежно-рятувальних підрозділів, вжити заходів щодо гасіння пожежі наявними в закладі та установі засобами пожежогасіння. **Керівник закладу та установи або особа, яка його заміщує, що прибув на місце пожежі, зобов'язаний:** перевірити, чи повідомлено пожежно-рятувальний підрозділ про виникнення пожежі; здійснювати керівництво евакуацією людей та гасінням пожежі до прибуття пожежно-рятувальних підрозділів. У разі загрози для життя людей негайно організувати їх рятування, використовуючи для цього всі наявні сили і засоби; організувати перевірку наявності всіх учасників навчально-виховного процесу, евакуйованих з будівлі, за списками і журналами обліку навчальних занять; виділити для зустрічі пожежно-рятувальних підрозділів особу, яка добре знає розміщення під'їзних шляхів та вододжерел; перевірити включення в роботу СПЗ; вилучити з небезпечної зони всіх працівників та інших осіб, не зайнятих евакуацією людей та ліквідацією пожежі; у разі потреби викликати до місця пожежі медичну та ін. службу; припинити всі роботи, не пов'язані з заходами щодо ліквідації пожежі; організувати відключення мереж електро- і газопостачання, систем вентиляції та кондиціонування повітря і здійснення інших заходів, що сприяють запобіганню поширенню пожежі; організувати евакуацію матеріальних цінностей із небезпечної зони, визначити місця їх складування і забезпечити в разі потреби їх охорону; інформувати керівника пожежно-рятувального підрозділу про наявність людей у будівлі.

Під час проведення евакуації та гасіння пожежі необхідно: з урахуванням обстановки, що склалася, визначити найбезпечніші евакуаційні шляхи і виходи до безпечної зони у найкоротший строк; ліквідувати умови, які сприяють виникненню паніки. З цією метою працівникам закладів та установ не можна залишати дітей без нагляду з моменту виявлення пожежі та до її ліквідації; евакуацію людей слід починати з приміщення, у якому виникла пожежа, і суміжних з ним приміщень, яким загрожує небезпека поширення вогню і продуктів горіння. Дітей молодшого віку і хворих слід евакуювати в першу чергу; у зимовий час на розсуд осіб, які здійснюють евакуацію, діти старших вікових груп можуть задалегідь одягтися або взяти теплий одяг із собою, а дітей молодшого віку слід виводити або виносити, загорнувши в ковдри, теплі речі; ретельно перевірити всі приміщення, щоб унеможливити перебування у небезпечній зоні дітей; виставляти пости безпеки на входах у будівлі, щоб унеможливити повернення дітей і працівників до будівлі, де виникла пожежа; у разі гасіння слід намагатися у першу чергу забезпечити сприятливі умови для безпечної евакуації людей; для запобіганню поширенню вогню, диму утримуватися від відчинення вікон і дверей, а також від розбивання скла. Залишаючи приміщення або будівлі, що постраждали від пожежі, потрібно зачинити за собою всі двері і вікна.

5.3.7. Вимоги пожежної безпеки до приміщень різного призначення, що належать до системи освіти України

Вимоги пожежної безпеки до навчальних та навчально-виробничих приміщень (класи, кабінети, аудиторії, лабораторії, навчально-виробничі майстерні тощо): 1) у будівлях дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів групи та класи дітей молодшого віку слід розміщувати на нижніх поверхах; 2) у навчальних та навчально-виробничих приміщеннях слід розміщувати лише потрібні для забезпечення навчального процесу прилади, моделі, приладдя, посібники, транспаранти тощо (навчально-наочні засоби), які необхідно зберігати у шафах, на стелажах або стаціонарно встановлених стояках; 3) у навчальних та навчально-виробничих приміщеннях зберігаються тільки ті навчально-наочні посібники та навчальне обладнання, проводяться тільки ті досліди та роботи, які передбачені переліками та навчальними програмами; 4) після закінчення занять усі пожежо-, вибухонебезпечні речовини та матеріали повинні бути вилучені з класів, кабінетів, майстерень у спеціально виділені та об-

ладнані приміщення; 5) усі учасники навчально-виховного процесу зобов'язані знати пожежонебезпечні властивості застосовуваних хімічних реактивів і речовин, засоби їх гасіння та дотримуватися заходів безпеки під час роботи з ними; 6) у навчальних і наукових лабораторіях, навчально-виробничих майстернях, де застосовуються ЛЗР та ГР, газу, необхідно дотримуватися вимог Правил безпеки під час проведення навчально-виховного процесу в кабінетах (лабораторіях) фізики та хімії загальноосвітніх навчальних закладів та Правил охорони праці під час роботи в хімічних лабораторіях; 7) усі роботи, пов'язані із застосуванням ЛЗР та ГР, а також з виділенням токсичних або пожежо-, вибухонебезпечних газів і парів, слід виконувати відповідно до Правил пожежної безпеки; 8) у приміщеннях лабораторій та навчально-виробничих майстерень не дозволяється: залишати без нагляду робоче місце, запалені пальники та інші нагрівальні прилади; зберігати будь-які речовини, пожежонебезпечні властивості яких не досліджені; виливати відпрацьовані легкозаймисті та горючі рідини в каналізацію; застосовувати відкритий вогонь, проводити зварювальні роботи відповідно до навчальних планів і програм дозволяється у спеціалізованих майстернях з дотриманням вимог пожежної безпеки; 9) обтиральний матеріал для робіт у навчально-виробничих майстернях навчальних закладів слід зберігати в спеціальних металевих ящиках. Використаний обтиральний матеріал, стружки слід прибирати після занять наприкінці кожного дня.

Вимоги пожежної безпеки до адміністративних приміщень: усі двері евакуаційних та ін. виходів повинні завжди утримуватися у справному стані, відчинятися у напрямку виходу людей із приміщення (будівлі); користуватися електронагрівачами в адміністративних приміщеннях не дозволяється; кошики та ящики для паперу слід регулярно спорожняти, а сміття виносити за межі будівлі в спеціально відведені місця. **Вимоги пожежної безпеки до обчислювальних центрів, комп'ютерних класів:** 1) забезпечення пожежної безпеки для обчислювальних центрів, комп'ютерних класів здійснюється відповідно до вимог Правил охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин; 2) усі приміщення обчислювальних центрів, комп'ютерних класів мають бути обладнані СПЗ; 3) електроживлення електронно-обчислювальних машин повинно мати автоматичне блокування відключення електроенергії на випадок зупинки системи охолодження та кондиціонування; 4) система вентиляції обчислювальних центрів, комп'ютерних класів повинна бути обладнана блокувальним пристроєм, який забезпечує її відключення на випадок пожежі.

Вимоги пожежної безпеки до конференц-залів, лекторіїв, актових залів та ін. приміщень для проведення культурно-масових заходів: 1) відповідальними за забезпечення пожежної безпеки під час проведення культурно-масових заходів (вечорів, спектаклів, концертів, кіносеансів, новорічних ялинок тощо) є керівники закладів та установ; 2) приміщення, в яких проводяться масові заходи, повинні мати не менше двох евакуаційних виходів, які необхідно постійно утримувати в справному стані; 3) перед початком культурно-масових заходів керівник установи та закладу наказом призначає відповідальних осіб за пожежну безпеку, які повинні ретельно перевірити всі приміщення, евакуаційні шляхи і виходи на відповідність їх вимогам пожежної безпеки, а також переконатися у наявності і справному стані СПЗ. Усі виявлені недоліки мають бути усунені до початку культурно-масового заходу; 4) під час проведення культурно-масового заходу з дітьми мають бути черговий викладач, класні керівники або вихователі. Ці посадові особи повинні бути проінструктовані про заходи пожежної безпеки і порядок евакуації дітей у разі виникнення пожежі та зобов'язані забезпечити дотримання вимог пожежної безпеки під час проведення культурно-масового заходу; 5) організація та умови проведення культурно-масових заходів мають відповідати вимогам Правил пожежної безпеки; 6) розміщення крісел у залах для глядачів здійснюється відповідно до вимог ДБН В.2.2-16-2005 "Ку-

льтурно-видовищні та дозвіллеві заклади". За місткості залів не більше 200 місць допускається передбачати встановлення крісел, стільців і лав чи їх ланок без кріплення до підлоги, за умови з'єднання їх у рядах між собою; 7) у приміщеннях для культурно-масових заходів килими та килимові покриття повинні кріпитися до підлоги і бути помірно небезпечними щодо токсичності продуктів горіння, мати помірну димоутворювальну здатність; 8) проведення занять, репетицій, спектаклів і концертів, а також демонстрація кінофільмів у культурно-видовищних приміщеннях закладів або установ дозволяється за умови виконання вимог Правил пожежної безпеки; 9) під час проведення новорічних вечорів ялинка має встановлюватися на стійкій основі з таким розрахунком, щоб не утруднювався вихід з приміщення; за відсутності в закладі та установі електричного освітлення або його відключення новорічні вистави та ін. культурно-масові заходи слід проводити у денний час; 10) дозволяється застосовувати гірлянди та ін. прикраси промислового виробництва для ялинки за наявності паспорта або сертифіката відповідності на них; 11) підключення гірлянд до мережі необхідно виконувати тільки за допомогою штепсельних з'єднань; у разі виявлення несправності в ілюмінації її слід негайно вимкнути і не вмикати до усунення несправностей; 12) під час оформлення ялинки не дозволяється застосовувати для ілюмінації ялинки свічки.

Вимоги пожежної безпеки до гуртожитків, готелів та будинків підвищеної поверховості: 1) відповідальними за протипожежний стан гуртожитків, готелів та будинків підвищеної поверховості, які знаходяться на балансі закладів та установ (житлових будівель) є особи, які визначені наказом керівника навчального закладу та установи; 2) громадяни, які селяться в житлові будівлі, повинні бути ознайомлені з правилами пожежної безпеки; 3) у всіх кімнатах житлових будівель слід розмістити на видних місцях: схематичний план евакуації з кожного поверху із зазначенням номера кімнати, найкоротшого шляху евакуації та пам'ятку щодо дій на випадок виникнення пожежі для мешканців; пам'ятку щодо дотримання вимог правил пожежної безпеки для тих, хто проживає в кімнаті; 4) у житлових будівлях, де проживають іноземні студенти, пам'ятки щодо правил пожежної безпеки і поведінки людей на випадок виникнення пожежі повинні бути виконані українською та англійською мовами; 5) житлові будівлі з кількістю місць для проживання 50 і більше повинні бути обладнані гучномовними пристроями оповіщення людей про виникнення пожежі і порядок їх евакуації. З цією метою можна використати наявні радіотрансляційні мережі, диспетчерський зв'язок, електричні дзвоники тощо; 6) черговий персонал готелів, гуртожитків з кількістю місць для проживання 50 осіб і більше, а також їх мешканці повинні бути забезпечені індивідуальними засобами захисту органів дихання для організації евакуації в разі виникнення пожежі.

Вимоги пожежної безпеки до матеріальних складів та баз загального призначення: у кожному складському приміщенні повинні зберігатися однорідні типи продукції залежно від їх характеру і призначення; на зовнішньому боці вхідних дверей до складу повинна бути вивішена табличка, на якій вказано прізвище особи, відповідальної за протипожежний стан, категорія приміщення; у приміщенні складу повинна бути інструкція, яка визначає основні вимоги правил пожежної безпеки та дії обслуговувального персоналу складу на випадок пожежі. **Вимоги пожежної безпеки до складів та складських приміщень:** усі заклади та установи, у яких проводяться роботи з використанням ЛЗР та ГР, горючих газів та хімічних речовин, повинні мати спеціально обладнані склади; для розливання ЛЗР та ГР повинен бути передбачений ізольований майданчик (приміщення), обладнаний відповідними пристосуваннями для виконання цих робіт; відпускати споживачам ЛЗР та ГР дозволяється лише за допомогою сифона або насоса в спеціальну тару з кришками (пробками), які щільно закриваються. Відпуск ЛЗР та ГР у скляні та поліетиленові посудини не дозволяється.

На складах хімічних речовин: має бути розроблений план розміщення їх із зазначенням найбільш характерних властивостей ("Вогненебезпечні", "Отруйні", "Токсичні" тощо); зберігання хімічних речовин здійснюється в закритих сухих приміщеннях або під навісами в тарі залежно від їх фізико-хімічних, пожежо-небезпечних властивостей та кліматичних умов; усі хімічні речовини слід зберігати відповідно до існуючих для них спеціальних правил; посудини з рідкими хімічними речовинами дозволяється зберігати лише в плетених кошиках, дерев'яних ящиках тощо. **У приміщеннях для деревообробки і складах лісопиломатеріалів:** технологічне обладнання та електрообладнання мають відповідати конструкторській документації, технологічні процеси деревообробки потрібно проводити відповідно до вимог нормативно-правових актів; слід вивішувати знаки, що забороняють користуватися відкритим вогнем; технологічне обладнання, прилади опалення необхідно очищувати від пилу, стружки та інших забруднень не рідше одного разу за зміну; для видалення відходів деревообробні верстати повинні обладнуватися місцевими відсмоктувачами. Робота верстатів у разі відключення систем вентиляції і пневмотранспорту не дозволяється. Фарбувальні роботи, миття і знежирення деталей потрібно виконувати тільки при роботі припливно-витяжної вентиляції з місцевими відсмоктувачами від фарбувальних камер, шаф, кабін і ванн. Пролиті на підлогу лаки, фарби і розчинники слід негайно прибирати за допомогою стружок, піску тощо.

5.3.8. Навчання з питань пожежної безпеки в навчальних закладах та установах системи освіти України

Навчання та перевірка знань з питань пожежної безпеки працівників навчальних закладів та установ проводяться відповідно до Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, Порядку затвердження програм навчання посадових осіб з питань пожежної безпеки, організації та контролю їх виконання, Порядку організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту. У закладах та установах із чисельністю працівників 50 і менше осіб навчання з питань пожежної безпеки може здійснюватися шляхом проведення інструктажів за програмою загальної підготовки працівників, які проводяться посадовими особами з питань цивільного захисту, призначеними в межах штатної чисельності закладу та установи. Навчання з пожежної та техногенної безпеки з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами в закладах проводиться відповідно до Порядку здійснення навчання населення та законодавства України у сфері освіти.

Усі працівники під час прийняття на роботу повинні проходити інструктажі з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях за місцем роботи відповідно до Порядку здійснення навчання населення. Інструктажі з питань пожежної безпеки проводяться у порядку, визначеному керівником закладу та установи відповідно до вимог нормативно-правових актів у сфері цивільного захисту. Особи, яких приймають на роботу, пов'язану з підвищеною пожежною небезпекою, на початку самостійного виконання роботи, повинні пройти спеціальне навчання. Особи, які суміщують професії (роботи), навчаються або інструктуються як за основною, так і за сумісною професією. Організація своєчасного і якісного проведення навчання, інструктажів та перевірки знань з питань пожежної безпеки в закладі та установі покладається на його керівника, а в структурному підрозділі (кафедра, лабораторія, дільниця, цех тощо) – на керівника відповідного підрозділу. Проходження працівниками навчання, інструктажів та перевірки знань з питань пожежної безпеки визначається наказом керівника закладу та установи.

Лекція № 6

Тема: "Міжнародні норми в галузі охорони праці"

ПЛАН

- 6.1. Соціальне партнерство (соціальний діалог) в охороні праці.
- 6.2. Міжнародні норми соціальної відповідальності.
- 6.3. Законодавча основа Євросоюзу з питань охорони праці.
- 6.4. Трудові норми Міжнародної організації праці.
- 6.5. Міжнародне співробітництво України в галузі охорони праці.

6.1. Соціальне партнерство (соціальний діалог) в охороні праці

Основним принципом законодавчого та нормативно-правового забезпечення охорони праці в міжнародній практиці, як правило, є соціальне партнерство (соціальний діалог). У більшості промислово розвинутих країн державна соціальна політика базується на солідарній основі та на суспільній думці про право на особливі переваги у соціальному праві потерпілих на виробництві. В Європейському Союзі соціальний діалог став прогресивною частиною загальної стратегії, яка забезпечила конкурентоспроможнішу позицію Європи у стосунках з основними партнерами у світі. Проблеми форм регулювання відносин у суспільстві найбільше зосереджуються сьогодні у сфері економіки, адже в основі добробуту мають бути закладені такі механізми регуляції, які сприяли б ефективному розв'язанню економічних питань в інтересах усього суспільства. У сфері соціально-трудова відносин такою формою демократичного регулювання, прийнятною для всіх її суб'єктів, став соціальний діалог. У більшості країн ЄС діє головний національний тристоронній орган і кілька аналогічних органів, які працюють над окремими питаннями. Роль тристороннього органу є переважно консультативною і дорадчою, тільки в окремих випадках він має повноваження приймати рішення (Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина, Чеська Республіка). В окремих країнах Євросоюзу, наприклад Естонії, окрім офіційних сторін (уряд – профспілки, роботодавці), до категорії учасників соціального діалогу включено добровільні професійні спілки, представників громадських організацій, а також інспекцій праці та судових органів. У центрі соціального діалогу в країнах ЄС перебувають питання: зайнятості, політики оплати праці, політики розвитку трудових ресурсів та професійної підготовки, соціального захисту, трудового законодавства, безпеки та гігієни праці тощо. Рівень зайнятості визнано головним елементом винайдення шляхів розв'язання найбільш нагальних національних проблем, скажімо старіння населення, стабільності пенсійного забезпечення, конкурентоспроможності чи соціальної єдності. У реалізації стратегії зайнятості вирішальну роль відіграє соціальне партнерство. Воно несе головну відповідальність за проведення модернізації методів організації праці: ведення переговорів і виконання на всіх відповідних рівнях угод, спрямованих на модернізацію методів організації праці, сприяння досягненню необхідного балансу між гнучкістю та гарантією роботи, підвищення якості робочих місць (запровадження нових технологій, нових форм роботи). Соціальні партнери завжди володіють інформацією про ринок праці, що є дуже важливим для успішного проведення політики зайнятості, і є головними учасниками ефективного виконання погодженої політики. Всі залучені сторони мають доступ до надійних статистичних даних, ін. потрібної інформації та відповідні технічні можливості для виконання покладених на них завдань.

У країнах ЄС питання заробітної плати вирішується шляхом колективних переговорів або індивідуально, на рівні підприємства. При цьому політика оплати праці розглядається як частина макроекономічної політики, спрямованої на збереження стабільності цін, особливо із запровадженням Євросони. Зростання заробітної плати у зазначених державах має відображати різні економічні ситуації та ситуації у сфері зайнятості. Уряд зобов'язаний створювати сприятливі умови для ведення соціальними партнерами переговорів про заробітну

плату, які мусять надзвичайно відповідально діяти і укладати угоди відповідно до загальних принципів, передбачених засадами економічної політики. Оскільки заробітна плата визнана основою забезпечення сім'ї годувальника, одним з традиційних засобів соціального захисту найманих працівників є конвенції, спрямовані на захист їхніх вимог у разі неплатоспроможності роботодавця. Запроваджено новий інструмент захисту таких вимог – гарантійні фонди. Політика розвитку трудових ресурсів та професійної підготовки у більшості країн європейської співдружності стала одним з головних питань діалогу між соціальними партнерами. Однак масштаби ефективності соціального діалогу і партнерства в забезпеченні професійної підготовки сьогодні обмежені можливостями і наявними ресурсами учасників. Вони відрізняються залежно від країни, галузі, масштабів підприємств. Важливу роль відіграють національні тристоронні органи, які забезпечують політичні орієнтири для національної, економічної, соціальної та трудової політики. Загальна тенденція полягає у створенні національної бази (за підтримки соціальних партнерів) для розвитку людських ресурсів і професійної підготовки, що надає загальні рекомендації для реформування систем освіти і професійної підготовки в новій перспективі постійного навчання. Велика увага в Євросоюзі приділяється соціальному захисту – практично всі західноєвропейські держави вдосконалюють свої системи соціального страхування. У Франції головною метою такої політики стало поширення солідарності, у Німеччині модель соціальної політики передбачає тісний зв'язок соціального страхування та ринку праці з активною ініціативою держави і роботодавців в економічних процесах. Однак універсальної моделі соціального страхування у ЄС не існує. Не менш важливим для країн Євросоюзу є трудове законодавство. Членство в ЄС й економічна глобалізація означають, що працівники підприємств та їх керівництво мають швидко пристосовуватися до вимог міжнародної конкуренції. Така ситуація вимагає створення нової законодавчої бази, що відповідає потребам роботодавців і найманих працівників. Баланс інтересів у соціально-трудовах відносинах обох сторін забезпечується шляхом серйозного і тривалого діалогу, що є основою директив ЄС про зайнятість, які закликають соціальних партнерів "вести переговори та виконувати угоди на всіх відповідних рівнях, модернізувати методи організації праці, включаючи гнучкий графік роботи для підвищення продуктивності і конкурентоспроможності підприємства, досягнення необхідного балансу між гнучкістю та гарантією роботи і підвищенням якості робочих місць". У соціальному діалозі країн Євросоюзу велика увага приділяється проблемі нетипових трудових відносин, таких як неповний робочий день/тиждень, контракти зайнятості з визначеним строком дії, випробувальні контракти. Правові рамки таких видів трудових відносин визначаються після консультацій та за погодженням із соціальними партнерами для узгодження інтересів сторін. З огляду на досвід країн ЄС важливим є те, що соціальний діалог виявився цінним демократичним способом розв'язання соціальних проблем, сучасним і динамічним процесом, що має унікальний потенціал і широкі можливості у сприянні прогресу в питаннях глобалізації, регіональної інтеграції і перехідного періоду.

Згідно Закону України "Про соціальний діалог в Україні" від 23.12.2010 № 2862-VI, соціальний діалог в Україні – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин. Соціальний діалог в Україні здійснюється на принципах: законності та верховенства права; репрезентативності і правоможності сторін та їх представників; незалежності та рівноправності сторін; конструктивності та взаємодії; добровільності та прийняття

реальних зобов'язань; взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; обов'язковості розгляду пропозицій сторін; пріоритету узгоджувальних процедур; відкритості та гласності; обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей; відповідальності за виконання прийнятих зобов'язань.

Соціальний діалог здійснюється на національному, галузевому, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація) **рівнях** на тристоронній або двосторонній основі. **До сторін соціального діалогу належать:** 1) **на національному рівні** – профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України; 2) **на галузевому рівні** – профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є відповідні центральні органи виконавчої влади; 3) **на територіальному рівні** – профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілки відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. На території відповідної адміністративно-територіальної одиниці стороною соціального діалогу можуть бути органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством; 4) **на локальному рівні** – сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані для ведення колективних переговорів представники (представник) працівників; сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця.

Соціальний діалог здійснюється між сторонами соціального діалогу відповідного рівня у формах: 1) **обміну інформацією**, який здійснюється з метою з'ясування позицій, досягнення домовленостей, пошуку компромісу і прийняття спільних рішень з питань економічної та соціальної політики. Порядок обміну інформацією визначається сторонами. Жодна із сторін не може відмовити в наданні інформації, крім випадків, якщо така інформація відповідно до закону належить до інформації з обмеженим доступом; 2) **консультацій**, які проводяться за пропозицією сторони соціального діалогу з метою визначення та зближення позицій сторін при прийнятті ними рішень, що належать до їх компетенції. Сторона-ініціатор направляє ін. сторонам письмову пропозицію із зазначенням предмета консультації та терміну її проведення. Сторони, які одержали таку пропозицію, зобов'язані взяти участь у консультації, спільно погодити порядок і строки її проведення та визначити склад учасників; 3) **узгоджувальних процедур**, які здійснюються з метою врахування позицій сторін, вироблення компромісних узгоджених рішень під час розроблення проектів нормативно-правових актів. Порядок проведення узгоджувальних процедур визначається органами соціального діалогу відповідного рівня. Недосягнення компромісу між сторонами за результатами узгоджувальних процедур не може бути підставою для перешкоджання роботі органів соціального діалогу; 4) **колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод**. За результатами колективних переговорів укладаються колективні договори та угоди: на національному рівні – **генеральна угода**; на галузевому рівні – **галузеві (міжгалузеві) угоди**; на територіальному рівні – **територіальні угоди**; на локальному рівні – колективні договори. Порядок проведення колективних переговорів визначається законом.

Для ведення соціального діалогу на національному і територіальному рівнях з рівного числа представників сторін соціального діалогу відповідного рівня утворюються Національна тристороння соціально-економічна рада та територіальні тристоронні соціально-економічні ради. За ініціативою сторін можуть утворюватися галузеві (міжгалузеві) тристоронні або двосторонні соціально-економічні ради та ін. тристоронні органи соціального діалогу (комітети, комісії тощо). На локальному рівні для ведення колективних переговорів з укладення колективних договорів стороною працівників (суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані представники (представник) працівників) та стороною роботодавця (суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця) утворюється двостороння робоча комісія відповідно до закону. Тристоронні або двосторонні органи соціального діалогу утворюються за спільним рішенням сторін відповідного рівня за ініціативою будь-якої сторони соціального діалогу відповідного рівня. Після прийняття сторонами рішення про утворення тристороннього або двостороннього органу соціального діалогу та його кількісний склад кожна сторона соціального діалогу самостійно призначає (делегує) для участі в його роботі своїх повноважних представників. Рішення, прийняті тристоронніми або двосторонніми органами соціального діалогу в межах їх повноважень, є обов'язковими для розгляду органами державної влади та органами місцевого самоврядування, профспілками та їх об'єднаннями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями відповідного рівня. Органи соціального діалогу інформують громадськість про свою діяльність та прийняті рішення. Контроль за виконанням прийнятих рішень та досягнутих домовленостей здійснюється безпосередньо сторонами соціального діалогу. Особи, винні в порушенні законодавства про соціальний діалог, несуть відповідальність згідно із законом.

6.2. Міжнародні норми соціальної відповідальності

Міжнародними нормами соціальної відповідальності є Стандарт SA 8000 "Соціальна відповідальність" та Стандарт ISO 26000 "Настанова з соціальної відповідальності".

6.2.1. Стандарт SA 8000 "Соціальна відповідальність"

Даний стандарт розроблено Консультативною Народою Ради Агентства з Економічних Пріоритетів Акредитації. Членами цієї організації є компанії, професійні союзи, неурядові організації, органи із сертифікації, академічні організації. Стандарт SA 8000 був опублікований у 1997 році і переглянутий у 2001 році. Мета стандарту – сприяти постійному поліпшенню умов трудової діяльності, виконанню етичних норм цивілізованого суспільства. Стандарт був створений для того, щоб компанії могли підтвердити використання соціально-відповідальних підходів у своїй діяльності. Система менеджменту, заснована на вимогах SA 8000, має визначену політику компанії в сфері соціальної відповідальності, в якій передбачено аналіз, перевірку та оцінку її впровадження з боку керівництва, планування, вибір постачальників, прийняття коригувальних дій. Крім вищезазначеного, стандарт містить специфічні вимоги в сфері соціальної відповідальності, що стосуються використання дитячої праці, тривалості робочого часу, питань оплати праці, застосування дисциплінарних заходів, а також неприйнятності будь-якого виду дискримінації. Стандарт SA 8000 спрямований на забезпечення привабливості умов наймання для працівників, поліпшення умов їхньої праці і життєвого рівня. Компанії, в яких менеджмент здійснюється відповідно до вимог стандарту SA 8000, мають конкурентну перевагу, яка полягає у високій мотивації персоналу, що у свою чергу дозволяє ефективніше застосовувати сучасні системи менеджменту для досягнення намічених цілей, забезпечуючи при цьому постійну рентабельність, а наявність на підприємстві ін. стандартів, таких як ISO 9000, ISO 14000, OHSAS 18001 і т.д., доповнює стандарт SA 8000, забезпечуючи основу для інтеграції в рамках зага-

льної системи менеджменту, що веде до скорочення ризиків і підвищення прибутковості компанії. У структурі соціальної відповідальності стандарту чітко викладені вимоги до забезпечення охорони праці з таких аспектів: 1) **дитяча праця**. Щодо застосування дитячої праці визначено мінімальний робочий вік (15 років); встановлюються рекомендації з надання допомоги працюючим дітям, які не досягли мінімального віку; визначаються заходи для забезпечення безпеки їхньої роботи; 2) **примусова праця**. Можливою є ситуація, коли працівник змушений працювати проти свого бажання (з винагородою чи компенсацією або без них) і якщо він не може звільнитися за власним бажанням. Примусова праця включає: рабство або умови, схожі на рабські; кріпосну працю; страхування працівником виконання своїх зобов'язань; обов'язкову тюремну працю; 3) **здоров'я і безпека**. Роботодавці повинні створити для працівників безпечні і здорові умови для роботи; забезпечити процедурами, що стосуються здоров'я, безпеки і контролю ризиків; здійснити відповідне навчання; 4) **свобода об'єднання і право на переговори про укладення колективного договору**. Вільний вступ в асоціації дозволяє трудящим захищати свої інтереси і права, а укладання колективного договору дозволить більш ефективно вести переговори з роботодавцями; 5) **дискримінація**. Не повинна проявлятися дискримінація при прийомі на роботу, виплаті компенсацій, доступі до навчання, просуванні, звільненні, виході на пенсію. Не допускається дискримінація, заснована на расовій чи кастовій приналежності, національності, релігії, інвалідності, статі, сексуальній орієнтації, членстві в профспілках, політичних поглядах; 6) **дисциплінарні стягнення**. Компанія не повинна застосовувати або сприяти застосуванню тілесних покарань, ментального або фізичного примусу, словесних образ; 7) **робочий час**. Умови праці повинні відповідати застосовуваним в галузі законам і стандартам, що стосуються робочого часу. Загальна тривалість робочого тижня не повинна перевищувати 48 год на регулярній основі (в Україні – 40 год). Персонал повинен мати як мінімум один вихідний день кожні сім днів. Понаднормові роботи не повинні перевищувати 12 год на тиждень і застосовуватися тільки у виняткових випадках. Мають виплачуватися преміальні; 8) **оплата праці**. Зарплата працівника не повинна бути нижчою за рівень мінімальних галузевих стандартів, що відповідають основним потребам, плюс дохід. Крім того, вона не повинна зменшуватися внаслідок дисциплінарних покарань. Зарплата має бути чітко визначена документально і виплачуватися відповідно до законодавства готівкою або будь-яким ін. способом, зручним для працівника

Вище керівництво повинне визначати політику компанії у сфері соціального захисту й умов праці таким чином, щоб вона: а) включала зобов'язання з виконання всіх вимог даного стандарту; б) включала зобов'язання з виконання національних та ін. законів і вимог, на які погоджується компанія, а також зобов'язання з дотримання міжнародних документів; в) включала зобов'язання щодо постійного вдосконалення; г) фактично документувалася, виконувалася, підтримувалася, доводилася в доступній і зрозумілій формі до всього персоналу, включаючи директорів, керівників, адміністрацію, спостерігачів і персонал, що працюють за наймом, за контрактом або ін. чином представляють компанію; д) була відкрита громадськості. Компанія має забезпечувати розуміння і виконання вимог Стандарту на всіх рівнях організації; методи повинні серед ін. включати: а) чітке визначення функцій, обов'язків і повноважень; б) навчання нових і/або тимчасових працівників при прийнятті на роботу; в) періодичне навчання й ознайомлювальні програми для працівників; г) постійний контроль діяльності та результатів, що засвідчують ефективність систем, які використовуються для здійснення політики компанії та вимог Стандарту; контроль постачальників (субпідрядників) і субпостачальників. Для вирішення проблем і вживання коригувальних заходів компанії слід дотримуватися таких правил: 1) вивчати зауваження працівників та ін. зацікавлених сторін щодо вико-

нання/невиконання політики компанії і/або вимог Стандарту та реагувати на ці зауваження; 2) не накладати на працівників стягнення, звільняти чи будь-яким ін. чином дискримінувати працівників за надання інформації щодо виконання даного стандарту; 3) вживати заходів для усунення недоліків та розподілу з цією метою необхідних ресурсів, відповідно до характеру і ступеня виявленого порушення політики компанії і/або вимог стандарту; 4) визначати і підтримувати процедури для регулярного інформування всіх зацікавлених сторін про виконання вимог, результати аналізу управління і контролюючих заходів.

Результатами використання стандарту SA 8000 можна вважати: 1) появу чіткого визначення порядку та умов приймання на роботу і здійснення трудової діяльності; 2) встановлення соціальної відповідальності як закону при веденні бізнесу; 3) постійне удосконалення умов праці; 4) можливість за допомогою сертифікації провести незалежну перевірку соціальної орієнтованості підприємства; 5) сприяння прозорому залученню акціонерів та ін. зацікавлених сторін; 6) появу чітких і доступних для користування рекомендацій.

6.2.2. Стандарт ISO 26000 "Настанова по соціальній відповідальності"

Міжнародний стандарт ISO 26000 "Настанова по соціальній відповідальності" – це запропоновані критерії з соціальної відповідальності. Він не є обов'язковим документом, що передбачає сертифікацію, як, наприклад, ISO 9001 та ISO 14001. Згідно з ISO 26000 компанія може включати такі компоненти до своєї програми дій, як захист прав людини, навколишнього природного середовища, безпека праці, права споживачів та розвиток місцевих общин, а також організаційне управління та етика бізнесу. Міжнародний стандарт ISO 26000:2010 "Настанова по соціальній відповідальності" допомагає організаціям упорядкувати свою діяльність в галузі соціальної відповідальності. Ця настанова дає єдине розуміння соціальної відповідальності і детальну інструкцію для всіх організацій щодо соціальної відповідальності. Охорона праці є невід'ємною складовою **соціальної відповідальності** – відповідальність комерційних, неприбуткових, громадянських, управлінських та ін. організацій за внесок в добробут суспільства та вплив на оточуюче середовище. Метою соціальної відповідальності є сприяння сталому розвитку. **Основними принципами соціальної відповідальності є:** 1) **підзвітність** – організація має звітувати щодо впливу від своєї діяльності на суспільство і довкілля; 2) **прозорість** – організації слід бути прозорою в її рішеннях і діяльності, які впливають на ін. Організація повинна розкривати в зрозумілій, збалансованій і правдивій формі свою політику, рішення та діяльність, за які вона несе відповідальність, включаючи їх фактичний і можливий вплив на суспільство і довкілля. Ця інформація має бути легкодоступною і зрозумілою для всіх заінтересованих сторін. Прозорість не має на увазі розкриття службової інформації, а також інформацій, що захищена відповідно до законів або може спричинити порушення правових зобов'язань; 3) **етична поведінка** – організація повинна приймати і застосовувати стандарти етичної поведінки, які якнайповніше відповідають її призначенню і сфері діяльності. Організація повинна розвивати структуру управління так, щоб сприяти поширенню принципів етичної поведінки як усередині організації, так і в процесі взаємодії з ін.; 4) **взаємодія із заінтересованими сторонами** – організації слід поважати, розглядати інтереси заінтересованих сторін та всемірно взаємодіяти з ними; 5) **правові норми** – організація дотримується всіх чинних законів і правил, вживає заходів, аби бути обізнаною про застосовані нею закони і правила, інформувати тих осіб в організації, хто відповідальний за дотримання законів і правил, і знати, що такі закони і правила дотримуються; 6) **міжнародні норми** – організації слід поважати міжнародні норми в тих випадках, коли ці норми є важливими для сталого розвитку і добробуту суспільства; 7) **права людини** – організація повинна визнавати важливість і загальність прав людини, поважати права, зазначені у Всесвітній Декларації з прав людини. Дії організації щодо

суспільства, в якому вона функціонує, та щодо впливу на навколишнє середовище стали важливою частиною оцінки її діяльності з боку зацікавлених сторін, у тому числі споживачів або клієнтів, інвесторів, фінансистів, членів громадськості, неурядових організацій, працівників, їх профспілок та ін. структур, що змушує її адекватно реагувати на вимоги соціуму.

Стандарт ISO 26000 розроблений не тільки для бізнес-структур, але також і для профспілок, громадських організацій і державних органів. Він визначає зони відповідальності для кожної організації в її взаєминах із зацікавленими сторонами. Соціальна відповідальність вимагає розуміння широких інтересів і очікувань суспільства. Вона базується на повазі правових норм і виконанні юридично обумовлених обов'язків. Однак усвідомлення соціальної відповідальності вимагає також визнання обов'язків щодо ін. зацікавлених сторін, причому ці обов'язки не є юридично обов'язковими, можуть витікати із загальних цінностей, переконань та етики. Незважаючи на те, що очікування відповідальної поведінки різняться між країнами і культурами, організації варто визнавати і застосовувати універсальні цінності. Ці очікування відображені в міжнародних конвенціях і нормах поведінки, установлених в міжурядових інструментах, таких як Загальна декларація прав людини. **Соціальна відповідальність організації розглядається за такими основними аспектами:** 1) організаційне управління; 2) права людини; 3) трудові відносини; 4) довкілля; 5) добросовісні ділові практики; 6) проблеми, пов'язані зі споживачами; 6) соціально-економічний розвиток суспільства. Стандарт надає інструкції щодо шляхів впровадження соціально відповідальної поведінки до існуючих стратегій, систем, практик та процесів організації. Він наголошує на важливості результатів діяльності у сфері соціальної відповідальності та її удосконалення, є корисним для всіх типів організацій у приватному, державному та неприбутковому секторах, для компаній великих і малих, діючих у розвинутих країнах або країнах, що розвиваються, з урахуванням їх економічного, соціального та правового статусу.

Трудові відносини організації містять у собі взаємини організації зі своїми працівниками, її відповідальність за стан робочих місць, які належать їй; за роботу, яка виконується від її імені іншими, включаючи субпідряд, питання найму, умов праці, навчання і підвищення кваліфікації працівників, охорони праці, а також представництва працівників та їхньої участі у колективних договорах, соціальному діалозі і тристоронніх взаєминах. **Керуючись принципами соціальної відповідальності, організація визнає важливість** безпечних умов праці для працівників, досягнення і підтримки самого високого рівня їх фізичного, інтелектуального і соціального процвітання, запобігання звільненням у зв'язку зі станом здоров'я, викликаного умовами праці, захисту працівників від ризиків, пов'язаних з нанесенням шкоди здоров'ю, адаптації виробничих процесів та виробничого середовища до фізичних і психологічних можливостей працівників. **Організація повинна:** 1) прагнути до розуміння та контролю ризиків, пов'язаних з охороною праці; 2) вводити відповідні процедури і надавати безпечне устаткування, необхідне для запобігання професійних захворювань та нещасних випадків, а також для дій в аварійних ситуаціях; 3) аналізувати причини нещасних випадків і професійних захворювань, а також проблеми, підняті працівниками, для того, щоб розуміти їх й інформувати працівників про те, яким може бути вплив на людей; 4) розуміти і застосовувати засоби виробничої гігієни; 5) визнавати, що психологічні ризики на робочих місцях є причинами стресів і погіршення стану здоров'я; 6) розробити політику охорони праці, в якій буде чітко прописано, що жоден з елементів діяльності організації не є важливішим за охорону праці, і що охорона праці є невід'ємною частиною діяльності організації; 7) надавати необхідне навчання і зміцнення потенціалу всього персоналу за необхідними напрямками; 8) дотримуватися норми, відповідно до якої заходи охорони праці не пов'язуються з витратами, покладеними на працівників.

Організація повинна застосовувати системи управління охороною праці, які: 1) засновані на залученні зацікавлених працівників; 2) визнають і поважають права працівників на повну і достовірну інформацію щодо ризиків, пов'язаних зі здоров'ям і безпекою, а також щодо контролю та попередження цих ризиків; 3) дають можливість вільно з'ясувати й одержувати роз'яснення щодо всіх аспектів охорони праці; 4) дозволяють працівникам відмовлятися від роботи, що явно може викликати серйозну і неминучу загрозу їхньому життю і здоров'ю або життю і здоров'ю ін.; звертатися за консультацією з питань охорони праці за межі організації (до сторонніх фахівців) та повідомляти керівника про випадки, що стосуються охорони праці; 5) залучають працівників до участі у прийнятті рішень з охорони праці. Організація, що застосовує соціально відповідальні трудові відносини, безумовно, має розраховувати на досягнення відповідних потенційних переваг. **Соціально відповідальні трудові відносини організації в сфері охорони праці можуть:** 1) позитивно впливати на її можливості щодо найму на роботу; 2) покращити мотивацію та збереження кадрів; 3) покращити виконання зобов'язань з охорони праці; 4) позитивно впливати на репутацію організації; 5) скоротити витрати, підвищити продуктивність праці; 6) підтримувати моральний стан персоналу; 7) впливати на думку інвесторів, донорів, спонсорів і фінансового співтовариства; 8) впливати на взаємини з урядом, засобами масової інформації, постачальниками, аналогічними за рівнем організаціями, споживачами й співтовариством, в якому організація функціонує; 9) розвивати взаємну довіру із зацікавленими сторонами. Використання міжнародного стандарту ISO 26000 сприяє кожній організації стати більш соціально відповідальною, брати до уваги інтереси її членів.

6.2.3. Глобальний договір ООН – корпоративна соціальна відповідальність

Глобальний договір ООН є добровільною ініціативою, яка об'єднує приватні компанії, агенції ООН, бізнес-асоціації, неурядові організації та профспілки в єдиний форум задля сталого розвитку через відповідальне та інноваційне корпоративне лідерство. Десять універсальних принципів Глобального договору орієнтовані на втілення практик відповідального бізнесу у сферах прав людини, стандартів праці, екологічної відповідальності та боротьби із корупцією. Глобальний договір не передбачає якогось "нагляду" чи суворої оцінки діяльності компанії. Він базується виключно на добровільних ініціативах бізнесу щодо підтримки принципів сталого розвитку, прозорості діяльності, публічної звітності, втілення принципів Глобального договору в ділову стратегію, корпоративну культуру та повсякденну ділову практику.

Принципи, на яких ґрунтується Глобальний договір:

- 1) права людини: Принцип 1.** Комерційні компанії повинні забезпечувати та поважати захист прав людини, проголошених на міжнародному рівні. **Принцип 2.** Комерційні компанії повинні таким чином забезпечувати свою діяльність, щоб вона не сприяла порушенню прав людини;
- 2) принципи праці: Принцип 3.** Комерційні компанії повинні підтримувати свободу зібрань і дієве визнання права на колективні угоди. **Принцип 4.** Комерційні компанії повинні сприяти викоріненню примусової праці. **Принцип 5.** Комерційні компанії повинні сприяти ефективному викоріненню дитячої праці. **Принцип 6.** Комерційні компанії повинні сприяти викоріненню дискримінації у сфері зайнятості та працевлаштування;
- 3) екологічні принципи: Принцип 7.** Комерційні компанії повинні дотримуватися превентивних підходів до екологічних проблем. **Принцип 8.** Комерційні компанії повинні ініціювати поширення екологічної відповідальності. **Принцип 9.** Комерційні компанії повинні стимулювати розвиток і розповсюдження екологічно чистих технологій;
- 4) антикорупційні принципи: Принцип 10.** Комерційні компанії повинні протидіяти будь-яким формам корупції, включаючи здирництво.

В Україні Глобальний договір був започаткований у квітні 2006 р. Зараз кількість учасників Глобального Договору в Україні перевищує 130, вони заснували національну мережу з метою поширення ініціатив корпоративної соціальної відповідальності в Україні, обміну досвідом, освіти та спільних дій.

Кожна компанія, яка сповідує ідеї корпоративної соціальної відповідальності та вважає її філософією свого бізнесу, розробляє своє бачення сталого розвитку та формулює принципи корпоративної соціальної відповідальності в стратегію розвитку компанії, здійснює внесок у формування громадянського суспільства шляхом створення та виконання партнерських програм, соціальних та благодійних проектів. **Соціальні програми компанії** – добровільна та послідовна діяльність у соціальній, економічній та екологічній сферах. Соціальні програми носять системний характер, пов'язані з місією та стратегією розвитку бізнесу та спрямовані на задоволення запитів різних заінтересованих сторін, вони можуть бути внутрішніми та зовнішніми. Залежно від характеру бізнесу та визначених пріоритетів розвитку компанії формулюють свої принципи корпоративної соціальної відповідальності, що базуються на загально визначених поняттях. **Основні принципи корпоративної соціальної відповідальності щодо охорони праці, якими керуються компанії:** 1) безумовне виконання законодавства: екологічного, охорони праці; 2) дотримання міжнародних угод та використання рекомендацій міжнародних стандартів; 3) використання ресурсозберігаючих технологій, забезпечення екологічної безпеки виробництва; 4) надання ефективних робочих місць з достойним рівнем оплати праці та соціальних пільг; 5) забезпечення безпеки праці; 6) сприяння усесторонньому професійному розвитку та підвищенню кваліфікації працівників. **Впровадження системи корпоративної соціальної відповідальності** (КСВ) – це багаторівневий процес удосконалення всіх інструментів менеджменту компанії. Заручившись підтримкою керівництва, особи, які відповідають за КСВ-практику, аналізують існуючі корпоративні політики та регламенти, діючи бізнес-стратегії на правила з точки зору принципів корпоративної соціальної відповідальності. До **документів, в яких закріплено стратегію компанії в галузі КСВ**, належать: **колективний договір, кодекс корпоративної поведінки, етичний кодекс, корпоративні стандарти, політика** та ін.

6.3. Законодавча основа Євросоюзу з питань охорони праці

Значна увага приділяється питанням охорони праці та здоров'я на виробництві у Європейському Союзі і країнах, що входять до нього. Створення Європейського Союзу було затверджено Трактатом 07.02.1992 р. у місті Маастрих (Нідерланди). **Європейський Союз** – це об'єднання демократичних європейських країн заради миру та розвитку. Країни, що входять до його складу, заснували спільні інституції, яким було делеговано частину їхніх суверенних повноважень, завдяки чому стало можливим демократичне прийняття рішень з конкретних питань, які становлять спільний інтерес, на європейському рівні. Європейський Союз створив спільну валюту, спільний ринок, в якому люди, послуги, товари і капітал пересуваються вільно. Він намагається зробити так, щоб внаслідок соціального прогресу та справедливої конкуренції якомога більше людей могли скористатися перевагою спільного ринку. **Європейський Союз є міждержавним об'єднанням, яке існує завдяки наявності трьох засад:** європейська спільнота, спільна політика у сфері міжнародних відносин і безпеки, а також спільна діяльність у внутрішній політиці та системі правосуддя. У структурі ЄС є кілька органів, які спеціально займаються проблемами трудового життя. Так, наприклад, в іспанському місті Більбао діє **Європейське агентство з безпеки праці та охорони здоров'я на робочому місці**. Правовими актами ЄС є **регламенти, директиви, рішення, рекомендації** та **висновки**. За своєю природою вони є різними, одні з них обов'язкові до виконання, інші – ні, лише встановлюють бажані схеми поведінки. **Регламент** – акт прямого застосування,

що не потребує ратифікації, це джерело первинного права, оскільки наділений пріоритетом над національними актами. Директива не має прямої дії, тому реалізується через акти національного законодавства. Для ухвалення необхідного акта державі – члену ЄС передбачається певний термін. Якщо вона не виконала цього обов'язку, то будь-який громадянин може в суді безпосередньо посилатися на директиву ЄС, якщо відповідачем є держава. ЄС ухвалила низку директив з охорони праці, центральне місце серед яких посідає рамкова Директива № 89/391/ЄЕС про впровадження заходів, які сприяють поліпшенню безпеки і здоров'ю працівників на роботі. Рекомендації належать до актів рекомендаційного характеру, оскільки містять пропозиції керівних органів ЄС і не є обов'язковими для держав – членів ЄС. Наприклад, 18.02.2003 р. Рада ухвалила Рекомендацію щодо покращення захисту самозайнятих працівників у питаннях безпеки та охорони здоров'я на роботі. Рішення є обов'язковим до виконання тим суб'єктом, якому кореспондується (наприклад, державі – члену ЄС, конкретній компанії). Так, 24.02.1988 р. Комісія ухвалила Рішення № 88/383/ЄЕС про забезпечення покращення інформації з питань безпеки, гігієни та здоров'я на роботі. Висновок дозволяє основним органам ЄС (Європейській комісії, Раді, Парламенту, Комітету регіонів, Європейському економічному і соціальному комітету) робити заяви, які не встановлюють жодних зобов'язань та адресовані конкретним суб'єктам із певних питань.

Основні напрямки стратегії ЄС у сфері охорони праці є такими: 1) збереження і розвиток працездатності; 2) профілактика виробничого травматизму і професійних захворювань; 3) профілактика захворювань опорно-рухливого апарату; 4) сприяння психологічному благополуччю на робочому місці; 5) збереження трудової активності й управління трудовим процесом. Діяльність ЄС з охорони праці має два напрямки: науковий і пропагандистсько-організаційний. Об'єднаними зусиллями інститутів охорони праці держав Євросоюзу створені два тематичні центри. Європейською комісією розроблено так звану Шосту рамкову програму, мета якої – зробити ЄС міжнародним центром у сфері поліпшення умов праці. Комісія ЄС розробила норми та стандарти з охорони праці, безпеки технічного устаткування, які впроваджуються в національні нормативи держав – членів ЄС. Принципами, що поділяються всіма країнами – членами ЄС, є відповідність національних систем охорони праці новим технологіям та системам організації праці. Для практичного втілення в життя положень стратегії ЄС використовуються всі наявні важелі (законодавче регулювання, соціальний діалог, практика корпоративної соціальної відповідальності, економічні стимули). Розвитку культури охорони праці сприяють Європейські тижні з охорони праці на виробництві, що проводяться з 2000 року, випускаються відповідні журнали, наприклад "Magazine" 11 мовами. Європейська агенція охорони праці випустила збірник матеріалів "Використання системи управління охорони праці в країнах – членах Євросоюзу". Завдання ЄС – створити сучасні, ефективно виконувані і застосовувані на практиці нормативно-правові акти. В умовах ринкової економіки основою відносин між головними суб'єктами – роботодавцем і працівником – є закон. Отже, у разі виникнення спору спрацьовує схема, за якою сам факт ушкодження здоров'я або загибелі працівника на виробництві є підтвердженням невиконання роботодавцем тих чи ін. загальносформульованих норм законодавства. Все інше – виконання конкретних профілактичних заходів, які вживалися роботодавцем, і заходів, рекомендованих йому відповідними державними інститутами, страховими компаніями, науково-дослідними або ін. організаціями з охорони праці, стає питанням другого рівня, що відіграє лише допоміжну роль у розгляді конфліктів (але набуває принципового значення для роботодавця, який під тиском економічних та інших важелів впливу змушений зробити правильні висновки на майбутнє і врахувати рекомендації зазначених організацій).

6.4. Трудові норми Міжнародної організації праці

Міжнародна організація праці (International labor organization) – одна з найстарших і найбільших міжнародних організацій. Вона створена у 1919 р. у складі Ліги Націй для сприяння соціальному прогресу, встановлення і підтримання соціальної злагоди. З 1946 р. МОП діє як спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй. МОП є основним міжнародним координуючим органом у галузі охорони праці. Метою діяльності МОП є встановлення й збереження суспільної злагоди, захисту прав людини, розвитку принципів трипартизму, соціального прогресу в усьому світі. За роки своєї діяльності вона накопичила унікальний досвід і провела величезну роботу з урегулювання соціально-трудових проблем і конфліктів на основі розвитку переговорного процесу, тристоронніх переговорів і угод. МОП є єдиною організацією ООН, в рамках котрої представники трудящих разом з представниками підприємців та урядів на рівних правах беруть участь у прийнятті рішень шляхом переговорів з найважливіших соціально-економічних питань. Тристоронній принцип побудови та здійснення діяльності МОП закріплено в її базових документах – Філадельфійській декларації та Статуті МОП. Вищим органом МОП є Міжнародна конференція праці (МКП), або Генеральна конференція, робота котрої визначається спеціальним регламентом. МКП визначає загальний напрямок діяльності МОП, тут обговорюються соціальні проблеми у сфері праці, розробляються та затверджуються міжнародні норми праці у вигляді конвенцій та рекомендацій, приймаються резолюції щодо окремих питань діяльності МОП, заслуховується звіт про діяльність організації за минулий рік та затверджуються бюджет і програма на наступні два роки. Раз на три роки обирається адміністративна рада. Статутом МОП передбачені робочі органи МОП – галузеві комітети, регіональні конференції, адміністративна рада, Міжнародне бюро праці (МБП). Галузеві комітети є постійними органами, які створені поза конференцією для обговорення на міжнародному рівні соціально-трудових проблем окремих найважливіших галузей економіки. Регіональні конференції скликаються для підтримки постійного зв'язку МОП із різними районами світу та вивчення соціально-економічних змін, які там відбуваються. Конференції скликаються за необхідністю та можливістю для обговорення питань, важливих для конкретного регіону. Адміністративна рада є виконавчим органом МОП, який спрямовує її роботу в період між конференціями. Міжнародне бюро праці – це постійний секретаріат та одночасно дослідний центр із соціальних питань і світовий довідково-інформаційний центр МОП, штаб-квартира якого знаходиться в Женеві (Швейцарія). Організаційно МБП складається із ряду департаментів та має декілька бюро і представників у різних країнах. При МБП було створено два науково-навчальних заклади з підвищення кваліфікації: Міжнародний інститут соціально-трудових досліджень у Женеві та Міжнародний навчальний центр у Турині (Італія). На тристоронній основі функціонують органи МОП – адміністративна рада (виконавчий орган), галузеві комітети. Принципи трипартизму також враховуються при підборі кандидатур у міжнародне бюро праці та його територіальні бюро. МОП нині налічує більше 180 країн-членів, сприяє дотриманню прав людини, гармонійному соціально-економічному розвитку народів світу через запровадження та контроль за дотриманням міжнародних стандартів праці, технічне співробітництво; здійснює наукові дослідження і поширює інформацію, готує кадри, займається благодійною справою.

Важливу роль в розвитку МОП зіграло прийняття в 1944 р. Міжнародною конференцією праці у Філадельфії Декларації про діяльність МОП, яка разом зі статутом визначила основні цілі та завдання організації, що залишаються актуальними та нагальними і дотепер. Філадельфійська декларація МОП закликала уряди запровадити гарантовану мінімальну заробітну плату, досягти повної зайнятості, сприяти реалізації програм соціального забезпечення, покращанню

умов праці та життєвого рівня населення, забезпеченню можливостей навчання й просування на вищі посади працівників, забезпеченню рівних можливостей отримання загальної та професійної освіти. Забезпечення безпеки і гігієни праці МОП визнала одним із завдань своєї діяльності. Згідно з Преамбулою Статуту МОП негайна необхідність покращення умов праці здійснюється шляхом "захисту працівників від хвороб, професійних захворювань і від нещасних випадків на виробництві". Декларація 1998 р. про фундаментальні принципи і права у світі праці та механізм їх реалізації, Декларація 2008 р. про соціальну справедливість розглядають здорові та безпечні умови праці як невід'ємну складову одного зі стратегічних завдань – розроблення і розширення заходів соціального захисту трудящих. Широке коло питань охоплює така сфера діяльності МОП, як умови, безпека та гігієна праці, виробниче та навколишнє середовище. Це знайшло своє відображення у конвенціях і рекомендаціях, протоколах, зводах практичних правил та настановах МОП. Конвенції та рекомендації приймаються в рамках, закріплених у статуті МОП та ін. її документах. Вони разом з різноманітними актами ООН, що діють у світовому масштабі, і актами локальної дії, прийнятими регіональними організаціями, складають Міжнародний кодекс праці, що дає правову основу соціального партнерства у вигляді конкретних правових норм, що містяться в спеціальних юридичних актах – конвенціях МОП. Кодексом юридично визнано право профспілок на законодавчу ініціативу, а також принцип рівноправності соціальних партнерів; визначено необхідність існування в країнах-членах МОП арбітражних органів з вирішення соціально-трудова конфліктів. Міжнародний кодекс праці встановлює міжнародні стандарти у сфері умов праці, трудових прав, зайнятості, найму та професійної підготовки, описує всі процедури.

Правове значення конвенцій та рекомендацій МОП, у яких знаходять втілення міжнародні трудові норми, є різним. Конвенції підлягають ратифікації та покладають на державу юридичні зобов'язання з їх практичного впровадження, їх виконання перевіряється. Спеціальні місії знайомляться з положенням профспілок в певній країні, з виконанням тієї чи ін. конвенції, в разі порушення ратифікованих конвенцій країна заноситься в окремі списки та морально засуджується. Рекомендації не ратифікуються, вони є моделлю, якою держава може, але не зобов'язана керуватись у здійсненні правового регулювання праці. Рекомендації є ніби орієнтиром для країн, що мають намір дотримуватись соціально-трудова нормативів, однак з певних причин не можуть чи не хочуть їх ратифікувати. Саме тому конвенції є головною нормою законотворчої діяльності МОП та саме вони здійснюють найвагомий вплив на регулювання трудової сфери тієї чи ін. країни. Конвенції та рекомендації розглядаються МОП як мінімальні стандарти для країн-членів і не можуть використовуватись ними для погіршення стану трудящих і підприємців. Ратифікація конвенцій є найважливішим міжнародно-правовим актом, через який держава – учасниця МОП бере на себе зазначені в них міжнародні зобов'язання. Ратифікована конвенція стає поряд з національним законодавством джерелом внутрішнього права. Конвенції поділяються на фундаментальні та управлінські. Фундаментальними визнано 8 конвенцій, предметом регулювання яких є фундаментальні принципи і права у сфері праці, що охоплюються Декларацією про основоположні принципи та права у сфері праці (1998 р.). Згідно з нею сам факт членства у МОП зобов'язує держави ратифікувати фундаментальні конвенції. Україною ратифіковано усі фундаментальні конвенції, зокрема: 1) щодо принципу свободи об'єднання і дієвого визнання права наведення колективних переговорів – конвенції № 87 та № 98; 2) щодо принципу скасування всіх форм примусової та обов'язкової праці – конвенції № 29 та № 105; 3) щодо принципу недопущення дискримінації у сфері праці та зайнятості – конвенції № 111 та № 100; 4) щодо принципу дієвої заборони дитячої праці – конвенції № 138 та № 182.

Право на працю – одне з основних прав людини. Уперше це право було проголошено у **Загальній Декларації прав людини**, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. Стаття 23 Декларації проголошує, що кожна людина має право на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці, належні умови професійної підготовки, соціальний захист, соціальну та медичну допомогу, самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства. Міжнародні правові акти про працю підкреслюють неприпустимість примусової праці. **Конвенція МОП № 29 про примусову або обов'язкову працю** визначає **примусову працю** як будь-яку роботу або службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою покарання, якщо тільки ця особа не запропонувала добровільні послуги. При цьому зазначається, що не є примусовою праця, що застосовується в зв'язку з надзвичайними (непереборними) обставинами, внаслідок законів про обов'язкову військову службу, а також така, що виконується внаслідок судового вироку. **Конвенція № 105 про скасування примусової праці** вказує на неприпустимість примусової праці як засобу політичного впливу (виховання) або як міри покарання за наявність чи за висловлення політичних поглядів (переконань), протилежних встановленій політичній, соціальній або економічній системі. Саме ці дві конвенції (№ 29 і № 105) ратифіковано переважною більшістю держав. **Основний принцип міжнародно-правового регулювання праці – рівність у здійсненні прав і свобод людини**. Рівність у праці виключає дискримінацію, під якою розуміється будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що встановлюється за ознакою раси, статі, релігії, іноземного, соціального походження, віку, сімейного стану, що призводять до порушення рівності можливостей в галузі праці і занять. На це вказують такі конвенції МОП, як **Конвенція № 100 про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності** та **Конвенція № 111 про дискримінацію в галузі праці**, яка закликає уряди до проведення національної політики, спрямованої на усунення дискримінації при наймі, професійній підготовці, щодо умов праці за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віри, політичних поглядів, національного або соціального походження, на сприяння рівності можливостей і ставлення. **Конвенція № 138 про мінімальний вік для прийому** на роботу направлена на усунення дитячої праці. Вона встановлює, що мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим за вік завершення обов'язкової освіти. **Конвенція № 182 про заборону і негайні заходи з використання найгірших форм дитячої праці** доповнює **Конвенцію № 6**, яка є основоположним актом з дитячої праці і яку ратифікувало більше 60 країн. Велике значення для профілактики травматизму і професійних захворювань має створення безпечних і нешкідливих умов праці. З цією метою МОП ухвалила ряд конвенцій. Так, **Конвенція № 155 про безпеку і гігієну праці та виробниче середовище** визначає систему організації охорони праці на національному та виробничому рівнях. Згідно з цим документом на роботодавців покладається обов'язок надавати робочі місця, механізми та обладнання, організовувати виробничі процеси відповідно до встановлених міжнародних нормативів безпеки, вживати заходів щодо створення відповідних служб з управління та нагляду за охороною праці. Конвенція також передбачає надання необхідної інформації органам громадського контролю за охороною праці, проведення навчань і консультацій. За вимогами документа роботодавець зобов'язаний розробляти заходи і засоби щодо попередження виробничого травматизму та проводити розслідування й облік нещасних випадків і професійних захворювань. Про базові положення, що сприяють безпеці і гігієні праці, наголошує **Конвенція № 187**, в основу якої покладено ідею, що держава, яка ратифікувала дану Конвенцію (зокрема, Україна), на всіх рівнях сприяє та прагне досягнення реалізації права працівників на безпечну і здорову виробничу сферу. Основоположним визначено сприяння державою постійному удосконаленню безпеки та гігієни праці з метою попередження випадків виробни-

чого травматизму, професійних захворювань та загибелі людей на виробництві шляхом розробки на основі консультацій з найбільш представницькими організаціями роботодавців та працівників національної політики, національної системи та національної програми. **Національна політика має враховувати основні принципи:** оцінка професійних ризиків і небезпеки, боротьба з професійними ризиками або небезпекою в місці її виникнення, розвиток національної культури профілактики в сфері безпеки та гігієни праці, яка включає інформацію, консультацію та підготовку. За ст. 5 даної Конвенції передбачено розроблення **національної програми**, яка, зокрема: робить внесок, у захист працівників завдяки ліквідації або зведенню до мінімуму, наскільки це практично можливо, виробничих ризиків та небезпеки; розробляється та переглядається на основі аналізу національної ситуації в сфері безпеки та гігієни праці, включаючи аналіз національної системи безпеки та гігієни праці. Ця Конвенція вимагає впровадження системного підходу до управління безпекою і гігієною праці.

Для покращення гігієни праці та технічної безпеки МОП розробила ряд **зводів правил з охорони праці**, які містять практичні, технічні та науково обґрунтовані детальні рекомендації. Зводи формуються як типові правила, що пропонують межі здійснення політики з охорони праці на національному рівні та надання технічної допомоги на локальному рівні з питань безпеки й охорони здоров'я на роботі у конкретних галузях економіки, захисту працівників від конкретних шкідливих факторів. Одним з інструментів, що також забезпечує створення безпечних і здорових умов праці, є **настанови**, ухвалені у межах МОП. Так, у 2001 р. МОП прийняла **Настанову про систему управління охороною праці** (ILO-OSI 2001), яка пропонує компетентним органам державної влади, працівникам, роботодавцям та їхнім представникам практичні підходи та заходи впровадження і поліпшення системи управління охороною праці. Настанова може застосовуватися як на національному, так і на локальному рівні. Таким чином, нормативна база МОП спрямована на поліпшення умов праці шляхом регулювання робочого часу, забезпечення відповідного умовам життя рівня заробітної плати, захисту трудящих від професійних захворювань та нещасних випадків на виробництві, охорони праці дітей, підлітків, жінок, інвалідів, визнання принципу рівної заробітної плати за рівну працю; визнання свободи асоціацій та інших заходів.

6.5. Міжнародне співробітництво України в галузі охорони праці

Велике значення для створення законодавчо-нормативної бази з охорони праці, яка б відповідала демократичним цінностям, має міжнародне співробітництво України в цій галузі. Воно полягає у зверненні до початкових цінностей, закладених в базових трудових нормах, рекомендаціях, правилах, що акумулюють досвід світового співтовариства з організації охорони праці та перевірені практикою їх застосування в багатьох країнах, поліпшення умов і безпеки праці; у виконанні міжнародних договорів та угод у цій галузі; проведенні й участі в наукових та науково-практичних конференціях і семінарах з охорони праці. Актуальність вивчення міжнародного досвіду з питань охорони праці полягає і в тому, що Україна має одні з найгірших показників в цій галузі. Рівень виробничого травматизму залишається одним з найвищих в Європі, а травматизм зі смертельними наслідками періодично зростає. Якщо у світі лише кожен 300-й випадок виробничого травматизму є смертельним, то в Україні – кожен 30-й. **Міжнародне співробітництво в галузі охорони праці охоплює такі основні напрямки:** 1) вивчення, узагальнення та впровадження світового досвіду з організації охорони праці, покращення умов та техніки безпеки; 2) участь у міжнародних інституціях з соціально-трудова питань та у роботі їх органів; 3) одержання консультацій зарубіжних експертів та технічної допомоги у питаннях вдосконалення законодавчої та нормативної бази охорони праці; 4) проведення та участь у міжнародних наукових чи науково-практичних конференціях

та семінарах; 5) підготовка кадрів з охорони праці за кордоном. Відповідно до ст. 9 Конституції України дійсні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України. Якщо в законодавстві України містяться інші (гірші для людини) права, ніж у міжнародному договорі, в якому бере участь Україна, то застосовуються правила міжнародного договору. Умови міжнародних договорів, які погіршують становище працівників порівняно з нормами вітчизняного законодавства, є недійсними. Україна широко використовує міжнародні нормативні акти. Це підтверджується прийняттям і дотриманням Україною Загальної декларації прав людини, конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці, нормативно-правових актів Ради Європи та Європейського Союзу, Співдружності незалежних держав (СНД), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ).

Співпраця України з ООН. Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація, заснована 24.10.1945 р. на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Декларованою метою діяльності організації є підтримання і зміцнення миру і міжнародної безпеки та розвиток співробітництва між державами світу. Серед 51 засновниць-держав була і Україна. Загальну декларацію прав людини прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. В ній вперше були сформульовані ті права, які повинна мати кожна людина. Декларація мала рекомендаційний характер, містила 30 статей, зміст яких був уточнений і розвинутий через інституції міжнародних угод, регіональних та національних конституцій та законів. Усі законодавчі та нормативно-правові акти, що стосуються охорони праці в Україні, ґрунтуються на гуманних положеннях цієї Декларації. Наша держава ратифікувала у 1973 р. два міжнародних пакти: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 р. На 38-й сесії ООН, що відбулася 30.04.-16.05.2007 р., у Комітеті було розглянуто п'ятий звіт України про виконання Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Комітет відзначив позитивні зміни національного законодавства з охорони праці та його втілення в практику і рекомендував підвищити рівень відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, особливо за випадки, які спричинили настання виробничого травматизму, ратифікації конкретних конвенцій МОП із безпеки та гігієни праці. Україна активно співпрацює з спеціалізованими установами ООН, зокрема: МОП, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), ООН з промислового розвитку, ООН з питань продовольства і сільського господарства, агентствами, програмами та фондами, зокрема: Програмою ООН з навколишнього середовища, Програмою розвитку ООН тощо.

Співпраця України з МОП. Україна тісно співпрацює з Міжнародною організацією праці і є її членом з 1954 р., а за своїм географічним розташуванням належить до середовища впливу Європейської регіональної конференції МОП. В Україні з 1990-х рр. також активно працює Міжнародне бюро праці (МБП), робота якого має системний характер і базується на найважливіших проблемах соціальної політики. В жовтні 1998 р. між Україною та МБП було підготовлено угоду "Політика активного партнерства. Національні цілі для України", для виконання якої розроблено робочий план та запроваджено спільний контроль за її виконанням. З початку 1990-х рр. в Україні розпочало роботу Бюро статистики МОП, діяльність якого спрямована на реформування статистики праці, формування інформаційної системи ринку праці на національному та місцевому рівнях. Важливе практичне значення мало для України здійснення з 1997 р. до 2002 р. Проекту ПРООН/МОП "Впровадження гнучких програм професійного навчання безробітних". Протягом першого етапу цього проекту було залучено до роботи понад 50 професійно-технічних навчальних закладів в усіх регіонах

країни та підготовлено більше 100 викладачів за навчальними програмами. Для більш ніж 80 професій було підготовлено підручники. Другий етап, розпочатий 01.07.1999 р., тривав 36 місяців, і передбачав підготовку близько 75 модульних пакетів за професіями та практичне навчання безробітних. Особливої уваги потребує проект МОП зі сприяння реалізації основних принципів і прав у сфері праці, офіційно відкритий 02.10.2001 р., який включав такі чотири напрямки діяльності: реформування трудового законодавства України та приведення його у відповідність до положень фундаментальних конвенцій МОП; реформування системи інспекції права та вдосконалення виконання трудового законодавства; сприяння реалізації принципів свободи асоціацій підприємців і працівників та ефективного визнання прав на колективні переговори; сприяння усуненню дискримінації у сфері праці. Із 189 конвенцій, що прийняті на цей час МОП, Україна ратифікувала 61, з них 46 є чинними, в тому числі всі фундаментальні конвенції: № 29, 87, 98, 100, 105, 111, 138, 182. За роки незалежності Україною ратифіковано 13 конвенцій. Конвенція № 155 "Про безпеку і гігієну праці та виробниче середовище", яка набула чинності 11.08.1983 р., і яку ратифікувала Україна, визначає систему організації охорони праці на національному та виробничому рівнях. Згідно з Конвенцією на роботодавців покладається обов'язок надавати робочі місця, механізми та обладнання, організовувати виробничі процеси відповідно до встановлених міжнародних нормативів безпеки, вживати заходів щодо створення відповідних служб з управління та нагляду за охороною праці. Конвенція також передбачає надання необхідної інформації органам громадського контролю за охороною праці, проведення навчань і консультацій. За фінансової підтримки міжнародних інституцій з 1996 р. в Україні реалізується проект МОП "Мобілізація підприємств і працівників на запобігання зловживанням шкідливими речовинами в країнах Центральної та Східної Європи".

Співпраця України з ВООЗ. Україна тісно співпрацює із Всесвітньою організацією охорони здоров'я, є її членом з 1948 р. ВООЗ почала функціонувати 07.04.1948 р. після того, як 26 держав – членів ООН ратифікували її статут. Ця дата щорічно відзначається як Всесвітній день здоров'я. Головною метою ВООЗ є сприяння забезпеченню охорони здоров'я населення усіх країн світу. Текст Уставу ВООЗ можна коротко сформулювати як "Право на здоров'я". ВООЗ вирішує низку медичних проблем у міжнародному плані, зокрема: допомагає країнам зміцнювати їхні системи охорони здоров'я; сприяє проведенню досліджень, необхідних для розробки відповідних технологій, що стосуються всіх аспектів охорони здоров'я; виконує функції міжнародного центру, який займається накопиченням необхідної технічної та наукової інформації; приділяє велику увагу проблемам постачання безпечної для здоров'я води та ліквідації відходів відповідно до санітарних вимог; співпрацює із національними та регіональними організаціями по боротьбі із СНІДом; здійснює Міжнародну програму з подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; реалізує п'ять експериментальних проектів у галузях гематології, впливу на щитовидну залозу, гігієни порожнини рота та ін. Було надано допомогу Україні, Росії та Білорусії медикаментами, комп'ютерним і допоміжним устаткуванням та в галузі підготовки кадрів. ВООЗ приділяє велику увагу охорони здоров'я працівників. У жовтні 1994 р. Друга зустріч центрів ВООЗ, які співпрацюють із питань гігієни праці, що відбулася у м. Пекін (Китай), затвердила Декларацію про професійне здоров'я для всіх та прийняла Резолюцію, якою ухвалила Глобальну стратегію медицини праці для всіх ("Шлях до здоров'я на роботі"). Остання визначила пріоритетні напрями у сфері охорони професійного здоров'я. 23.05.2007 р. 60-а Всесвітня асамблея охорони здоров'я ухвалила Глобальний план дій з охорони здоров'я працюючих на 2008-2017 роки. План визначає заходи, спрямовані на розроблення і реалізацію інструментів стратегії у сфері охорони здоров'я працівників, охорону і зміцнення здоров'я на робочому місці, підвищення ефективності ро-

боти і розширення доступу до служб медицини праці, надання та розповсюдження фактичних даних для практичного виконання заходів, включення охорони здоров'я працівників до стратегії та програми ін. секторів економічної діяльності. ВООЗ працює і над проблемами запобігання професійним захворюванням. Особлива увага приділяється попередженню захворювань, спричинених азбестом. Всесвітня асамблея охорони здоров'я у Резолюції 58.22 (2005 р.) "Про попередження раку та боротьбу з ним". Зазначимо, що на азбест припадає половина усіх випадків смерті від онкозахворювань, спричинених професійним захворюванням. У 2007 р. Департамент ВООЗ з охорони здоров'я і довкілля та Програма МОП з безпеки й охорони здоров'я на роботі та в довіллі ухвалили вимоги до розроблення національних програм з ліквідації захворювань, пов'язаних з азбестом.

Співпраця України з МАГАТЕ. Велике значення приділяється в Україні співпраці з Міжнародною агенцією з атомної енергії (INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY – IAEA). Членами МАГАТЕ є 150 держав, в тому числі й Україна. МАГАТЕ є міжнародною організацією, у межах якої ухвалюються конвенції та ін. інструменти, що встановлюють конкретні обов'язки держав, зокрема і з питань охорони праці. Вона бере активну участь у реалізації відповідних документів, ухвалених ін. міжнародними організаціями. Наприклад, Конвенція ООН про ядерну безпеку від 17.06.1994 р. визнає МАГАТЕ суб'єктом, котрий виконує функції секретаріату Конвенції. Головна мета МАГАТЕ включає два аспекти: сприяння широкому використанню атомної енергії в мирних цілях; протидія використанню атомної енергії у військових цілях. Утворення організації й визначення її головної мети припало на час, коли атомна зброя та її застосування стали вже реальністю. Світ побачив, якою жахливою, руйнівною силою може стати атом. Водночас виявилася практична можливість використати його в мирних цілях; у 1954 р. було збудовано першу в світі атомну електростанцію (в м. Обнінськ). МАГАТЕ взяла на себе функції контролю за розповсюдженням атомної сировини й матеріалів за їх цільовим призначенням. Головна мета МАГАТЕ визначає її основні цілі та функції, зокрема: гарантії недопущення того, щоб допомога МАГАТЕ (у вигляді атомної сировини, матеріалів та інформації) використовувалась у військових цілях; сприяння розвитку атомної енергетики в мирних цілях, відповідна матеріальна й технічна допомога країнам, які мають у цьому потребу; здійснення системи контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї; сприяння науково-дослідним роботам у галузі ядерної енергетики й практичному її застосуванню в мирних цілях; надання інформації з усіх аспектів ядерної науки й техніки; здійснення консультацій з проблем ядерної технології в практичних ситуаціях; підготовка фахівців з використання атомної енергії в мирних цілях. Одна з головних функцій МАГАТЕ полягає в застосуванні системи гарантій для забезпечення того, щоб ядерні матеріали, призначені для мирних цілей, не використалися для озброєння. З метою охорони здоров'я та зменшення загрози життю, майну, умовам праці МАГАТЕ повноважне встановлювати і впроваджувати стандарти безпеки та зобов'язане застосовувати їх у своїй роботі, держави ж можуть застосовувати стандарти, впровадивши їх у своє законодавство. Стандарти безпеки випускаються у формі основ безпеки, вимог безпеки та настанов із безпеки. Залежно від сфери поширення на усі або окремі види діяльності вимоги та настанови поділяються на загальні та спеціальні. МАГАТЕ пропонує також цілу серію програм та послуг із заходів безпеки на АЕС. Ці програми набувають особливого значення після Чорнобильської катастрофи. Україна зацікавлена в розвитку співпраці з Міжнародним агентством з атомної енергетики. Наріжним каменем такої діяльності є технічна співпраця і взаємодія в питаннях ядерної безпеки, зокрема будівництво нового об'єкта "Укриття" над Чорнобильською атомною електростанцією, про що було заявлено Урядом України.

Співпраця України з ЄС. Налагоджено співробітництво в галузі охорони праці України з Європейським Союзом. 16.06.1994 р. було укладено Угоду про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС. Видано низку указів, постанов, спрямованих на створення необхідних правових і організаційних засад для виконання цієї Угоди; затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС; започатковано розроблення галузевих та національної програм інтеграції. Серед зазначених заходів центральне місце відведено питанням адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, виявлення й усунення окремих розбіжностей між нормативно-правовими актами. Україна має асоціативний договір з ЄС (2014 р.), але прагне вступити до цієї організації, тому сьогодні ведеться активна робота з узгодження законодавства та нормативно-правових актів щодо охорони праці з директивами ЄС. Заявивши про свій намір приєднатися до ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання щодо приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС. З цією метою приймаються нові редакції Закону "Про охорону праці", розроблюються нові нормативно-правові акти, ведеться робота з внесення змін до чинних нормативних актів за такими напрямками: загальні вимоги безпеки праці та захисту здоров'я працюючих на робочих місцях, безпека машин, безпека електрообладнання, засоби індивідуального захисту, використання вибухових речовин, гірничі роботи, захист від шуму. Починаючи з 1994 р. в Україні розроблюються національні, галузеві та регіональні програми покращання стану умов і безпеки праці на виробництві, в ході реалізації яких було закладено основи для удосконалення державної системи управління охороною праці, впровадження економічних методів управління, вирішення питань організаційного, наукового і нормативно-правового забезпечення робіт у сфері охорони праці. Розроблено засоби захисту працюючих, які раніше не випускались в Україні; створено ряд засобів, що контролюють стан умов праці, небезпечні та аварійні ситуації; створено єдину автоматизовану інформаційну систему охорони праці тощо. У рамках програми TACIS з метою співробітництва в галузі охорони праці України з Європейським Союзом створено "Проект сприяння у забезпеченні охорони праці в Україні (з метою підвищення рівня ефективності)", яким передбачається удосконалення нормативної бази, заснування інформаційного центру з агітації та пропаганди і відпрацювання механізму економічних розрахунків на підприємстві, спрямованих на створення безпечних і здорових умов праці для працюючих, тощо. Розвиваючи національне законодавство у сфері праці та долаючи його недоліки, Україна сприяє розвитку та інтеграції національних соціально-трудова відноси у систему відносин, визнану світовим співтовариством.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте забезпечення охорони праці на міжнародному рівні.
1. Поясніть роль соціального партнерства (соціального діалогу) у забезпеченні охорони праці.
2. Визначте міжнародні норми соціальної відповідальності.
3. З'ясуйте вимоги до забезпечення охорони праці стандарту SA 8000 "Соціальна відповідальність".
4. Наведіть переваги використання стандарту SA 8000.
5. Дайте визначення соціальної відповідальності та її основні принципи.
6. Опишіть соціальний діалог в Україні.
7. Охарактеризуйте законодавчу основу Євросоюзу з питань охорони праці.
8. Наведіть трудові норми Міжнародної організації праці.
9. Охарактеризуйте основні конвенції та рекомендації МОП у сфері соціально-трудова відносин.
10. Опишіть міжнародну співпрацю України в галузі охорони праці.
11. Значення міжнародного співробітництва України в галузі охорони праці.

Питання, що виносяться на практичні заняття з ОПвГ

Практичне заняття № 1

Тема: "Система управління охороною праці в галузі освіти"

1. Поняття охорони праці в галузі та управління охороною праці в галузі. Органи виконавчої влади, що здійснюють державне управління охороною праці. Система управління охороною праці в галузі.
2. Основні складові СУОПвГ. Основні функції та завдання управління охороною праці в галузі. Функція СУОПвГ щодо організації та координації робіт.
3. Служба охорони праці закладу освіти. Нормативна, розпорядна, звітна й облікова документація з питань охорони праці.
4. Функції служби охорони праці закладу освіти, що вона організовує.
5. В чому бере участь служба охорони праці закладу освіти, що контролює.
6. Права та персональна відповідальність працівників служби охорони праці закладів, установ, організацій освіти.
7. Наказ МОН України "Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти". Освітній процес. Відповідальність за організацію роботи з охорони праці в закладах освіти.
8. Організація роботи з охорони праці в Міністерстві освіти і науки України.
9. Організація роботи з охорони праці в департаментах (управліннях) освіти.
10. Обов'язки керівника (ректора, директора, завідувача) при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
11. Обов'язки заступника керівника (проректора, заступника директора, завідувача) при організації роботи з охорони праці в закладах освіти.
12. Обов'язки декану факультету при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
13. Обов'язки завідувача кафедри при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
14. Обов'язки завідувача кабінетом, лабораторією, майстернею, навчально-виробничою майстернею, майстер виробничого навчання при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
15. Обов'язки викладача, учителя, класовода, куратора групи, вихователя, класного керівника при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності в закладах освіти.
16. Обов'язки заступник керівника (проректор) з наукової роботи при організації роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час проведення науково-дослідної діяльності в закладах освіти.
17. Обов'язки заступника начальника науково-дослідного сектору (заступника начальника науково-дослідної частини), керівника науково-дослідної роботи (теми) при організації роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час проведення науково-дослідної діяльності в закладах освіти.
18. Обов'язки заступника керівника закладу освіти з навчально-виховної роботи, керівника клубу, гуртка, секції, тренера при організації роботи з охорони праці під час позакласної, позашкільної діяльності.
19. Обов'язки заступника керівника з адміністративно-господарської роботи, завідувача господарством, начальника господарського відділу при організації роботи з охорони праці і безпеки життєдіяльності під час адміністративно-господарської діяльності в закладах освіти.
20. Обов'язки головного інженера, енергетика, механіка, керівника виробничої дільниці (цеху), виконавця робіт при організації роботи з охорони праці під час адміністративно-господарської діяльності в закладах освіти.
21. Обов'язки головного бухгалтера (бухгалтера), начальника відділу кадрів (інспектора відділу кадрів) при організації роботи з охорони праці.

Практичне заняття № 2

Тема: "Травматизм та професійні захворювання в галузі освіти.

Розслідування нещасних випадків"

1. Поняття виробничої травми. Класифікації виробничих травм.
2. Виробничий травматизм та його причини.

3. Основні випадки виробничого травматизму у закладах освіти.
4. Нещасний випадок на виробництві. Нещасний випадок під час освітнього процесу. Постанова КМУ "Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві".
5. Обов'язки потерпілого, працівників, безпосереднього керівника робіт у разі настання нещасного випадку. Дії лікувально-профілактичного закладу.
6. Обов'язки роботодавця при отриманні повідомлення про нещасний випадок. Комісія з розслідування нещасного випадку, її склад, обов'язки.
7. Обставини, за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, і складається акт за формою Н-1. Територія підприємства.
8. Обставини, за яких нещасні випадки не визнаються такими, що пов'язані з виробництвом.
9. Спеціальне розслідування нещасних випадків.
10. Комісія із спеціального розслідування нещасного випадку, її склад, утворення, термін дії, обов'язки.
11. Постанова КМУ "Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру". Нещасні випадки невиробничого характеру, які підлягають розслідуванню.
12. Процедура розслідування нещасних випадків невиробничого характеру.
13. Професійне захворювання. Діагноз професійного захворювання. Виробничо зумовлене захворювання. Професійне отруєння. Гострі та хронічні професійні захворювання та отруєння.
14. Процедура віднесення захворювання до професійного.
15. Комісія з проведення розслідування причин виникнення професійного захворювання, її склад, обов'язки.
16. Професійні захворювання вчителів. Шкільні хвороби учнів.
17. Наказ МОН України "Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах".
18. Нещасні випадки з учасниками освітнього процесу, що підлягають розслідуванню.
19. Випадки, коли нещасні випадки, що сталися з учасниками освітнього процесу розслідуються і беруться на облік згідно з Порядком розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру. Функції лікувально-профілактичного закладу. Контроль за правильним і своєчасним розслідуванням і обліком нещасних випадків.
20. Розслідування нещасних випадків в закладі освіти.
21. Спеціальне розслідування нещасних випадків в закладі освіти.
22. Звітність про нещасні випадки в закладі освіти.

Практичне заняття № 3

Тема: "Загальнообов'язкове державне соціальне страхування"

1. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, його принципи.
2. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
3. Суб'єкти та об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування. Особи, які підлягають соціальному страхуванню.
4. Страхові фонди. Управління та нагляд за діяльністю фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.
5. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Платники єдиного внеску, їх обов'язки.
6. Нарахування єдиного внеску. Мінімальний страховий внесок. Максимальна величина бази нарахування єдиного внеску. Розмір єдиного соціального внеску.
7. Страховий стаж. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.
8. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування". Страхові випадки за соціальним страхуванням від нещасних випадків та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Права та обов'язки Фонду соціального страхування
9. Права та обов'язки застрахованих осіб від нещасного випадку на виробництві.
10. Види матеріального забезпечення застрахованих осіб при тимчасовій втраті праце-

- здатності. Надання і не надання допомоги по тимчасовій непрацездатності.
11. Розміри виплат допомоги по тимчасовій непрацездатності. Допомога по вагітності та пологах.
 12. Допомога на поховання. Комісія (уповноважений) із соціального страхування. Документи для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах.
 13. Особи, які підлягають страхуванню від нещасного випадку. Страхові виплати.
 14. Ступінь втрати працездатності потерпілим. Переведення потерпілого на легшу нижчеоплачувану роботу. Професійне навчання або перекваліфікація за індивідуальною програмою реабілітації потерпілого. Право на одержання щомісячних страхових виплат у разі смерті потерпілого.
 15. Сума щомісячної страхової виплати. Витрати на медичну та соціальну допомогу.
 16. Витрати на поховання. Страхові експерти з охорони праці.
 17. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг на випадок безробіття.
 18. Право на допомогу по безробіттю, коли і скільки виплачується.
 19. Пенсія. Система пенсійного забезпечення в Україні. Пенсійні виплати.
 20. Права та обов'язки застрахованих осіб при пенсійному страхуванні.
 21. Право на призначення пенсії за віком залежно від страхового стажу.
 22. Визначення розміру пенсії за віком.
 23. Пенсія по інвалідності.
 24. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника. Допомога на поховання пенсіонера.

Практичне заняття № 4

Тема: "Державний нагляд і громадський контроль за станом охорони праці в галузі освіти. Основні законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі освіти"

1. Державна служба України з питань праці.
2. Діяльність Держпраці відповідно до покладених на неї завдань (п. 1-12).
3. Діяльність Держпраці відповідно до покладених на неї завдань (п. 13-20).
4. Діяльність Держпраці відповідно до покладених на неї завдань (п. 21-27).
5. Діяльність Держпраці відповідно до покладених на неї завдань (п. 28-34).
6. Діяльність Держпраці відповідно до покладених на неї завдань (п. 35-49).
7. Діяльність Держпраці відповідно до покладених на неї завдань (п. 50-55).
8. Права Держпраці для виконання покладених на неї завдань (п. 1-6).
9. Права Держпраці для виконання покладених на неї завдань (п. 7-13).
10. Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці.
11. Система безперервного навчання з питань охорони праці в закладах освіти.
12. Забезпечення належної підготовки кваліфікованих робітників з питань охорони праці в професійно-технічних навчальних закладах. Навчання з питань охорони праці у закладах загальної середньої освіти.
13. Навчання та перевірка знань з питань охорони праці посадових осіб та ін. працівників установ та закладів освіти.
14. Комісія з перевірки знань з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності в установах та закладах освіти, її голова, склад, діяльність. Позачергове навчання і перевірка знань працівників з питань охорони праці.
15. Інструктажі з питань охорони праці посадових осіб та ін. працівників установ та закладів освіти (вступний, первинний).
16. Повторний, позаплановий та цільовий інструктажі з питань охорони праці.
17. Інструктажі з охорони праці зі здобувачами освіти під час трудового і професійного навчання на виробництві.
18. Інструктажі з безпеки життєдіяльності зі здобувачами освіти.
19. Основні законодавчі акти з охорони праці в галузі освіти.
20. Основні НПАОП в галузі освіти.
21. Обов'язкові документи з охорони праці в установах освіти.

Питання на практичне заняття № 5 з ОПвГ

Тема: "Охорона праці під час навчання в закладах освіти"

1. Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу.

2. Вимоги до основних приміщень.
3. Вимоги до природного та штучного освітлення.
4. Вимоги до повітряно-теплого режиму.
5. Вимоги до вентиляції та опалення.
6. Вимоги до водопостачання та каналізації.
7. Вимоги до обладнання основних приміщень.
8. Вимоги до організації навчально-виховного процесу.
9. Охорона праці в навчально-виробничих майстернях.
10. Вимоги до навчальних і навчально-виробничих майстерень.
11. Вимоги до освітлення, опалення й вентиляції майстерень.
12. Вимоги до обладнання і матеріалів майстерень.
13. Заходи безпеки під час проведення занять у навчальних майстернях.
14. Індивідуальні захисні пристрої.
15. Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти.
16. Організаційні заходи щодо забезпечення пожежної безпеки.
17. Вимоги пожежної безпеки до утримання території, будівель, приміщень та споруд, евакуаційних шляхів і виходів.
18. Вимоги пожежної безпеки до інженерного обладнання.
19. Вимоги пожежної безпеки до електроустановок.
20. Вимоги до утримання технічних засобів протипожежного захисту.
21. Порядок дій у разі виникнення пожежі.
22. Вимоги пожежної безпеки до приміщень різного призначення, що належать до системи освіти України.
23. Навчання з питань пожежної безпеки в навчальних закладах та установах системи освіти України.

Питання на практичне заняття № 6 з ОПвГ

Тема: "Міжнародні норми в галузі охорони праці"

1. Соціальне партнерство (соціальний діалог) в ЄС.
2. Гарантійні фонди, національні тристоронні органи, трудове законодавство в ЄС.
3. Соціальний діалог в Україні, його принципи та рівні здійснення.
4. Форми здійснення соціального діалогу в Україні.
5. Тристоронні або двосторонні соціально-економічні ради, двостороння робоча комісія для ведення соціального діалогу.
6. Стандарт SA 8000 "Соціальна відповідальність", його мета та структура.
7. Обов'язки вищого керівництва компанії згідно стандарту SA 8000, результати його використання.
8. Стандарт ISO 26000 "Настанова по соціальній відповідальності", основними принципами соціальної відповідальності.
9. Соціальна відповідальність організації згідно стандарту ISO 26000. Соціально відповідальні трудові відносини організації в сфері охорони праці.
10. Глобальний договір ООН, принципи на яких він ґрунтується.
11. Соціальні програми компанії. Основні принципи корпоративної соціальної відповідальності щодо охорони праці, якими керуються компанії. Корпоративна соціальна відповідальність.
12. Законодавча основа Євросоюзу з питань охорони праці. Правові акти ЄС (регламенти, директиви, рішення, рекомендації, висновки).
13. Основні напрямки стратегії ЄС у сфері охорони праці. Діяльність ЄС.
14. Міжнародна організація праці, її структура та робочі органи.
15. Декларації МОП. Міжнародний кодекс праці.
16. Конвенції та рекомендації МОП.
17. Основні положення фундаментальних конвенцій МОП.
18. Зводи правил та настанови з охорони праці МОП.
19. Міжнародне співробітництво України в галузі охорони праці.
20. Співпраця України з ООН.
21. Співпраця України з МОП.
22. Співпраця України з ВООЗ.
23. Співпраця України з МАГАТЕ.
24. Співпраця України з ЄС.

Теми рефератів з ОПвГ

1. Галузеві програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища.
2. Міжнародний стандарт OHSAS 18001:2007.
3. Інтегровані системи менеджменту в галузі охорони праці.
4. Розслідування та облік аварій.
5. Розслідування професійних захворювань.
6. Розслідування інцидентів та невідповідностей.
7. Особливості розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру.
8. Дослідження та профілактика виробничого травматизму.
9. Аналіз умов праці у галузі за показниками шкідливості та небезпечності чинників виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу.
10. Вимоги до санітарного контролю за станом повітря робочої зони.
11. Особливості заходів електробезпеки на підприємствах галузі.
12. Санітарно-гігієнічні вимоги до умов праці в галузі.
13. Вимоги безпеки до лабораторних приміщень та обладнання для наукових досліджень.
14. Кольори, знаки безпеки та сигнальна розмітка.
15. Організація наукових досліджень та основні наукові проблеми в галузі охорони праці.
16. Програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища.
17. Аналіз професійного та виробничого ризиків.
18. Державний пожежний нагляд.
19. Пожежна сигналізація і зв'язок.
20. Засоби гасіння пожеж.
21. Автоматичні засоби пожежогасіння на об'єктах галузі.
22. Основні принципи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.
23. Соціальне страхування від нещасного випадку та професійного захворювання на виробництві.
24. Основні заходи пожежної профілактики на галузевих об'єктах.
25. Директива № 89/391/ЄЕС Ради щодо запровадження заходів заохочення поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі.
26. Стандарт SA 8000 "Соціальна відповідальність".
27. Міжнародний стандарт ISO 26000 "Настанова по соціальній відповідальності".
28. Міжнародна організація праці.
29. Міжнародне співробітництво в галузі охорони праці.
30. Законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі.

Вимоги до оформлення реферату: не менше 10 сторінок (формат А4) основного тексту (+ титульна сторінка, зміст та список літератури); шрифт 14, стиль Times New Roman, інтервал одинарний, всі поля по 2 см, вирівнювання по ширині; **текст державною мовою**; в списку літератури не менше 5 джерел.

Список літератури

1. Наказ МОН України "Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти" № 1669 від 26.12.2017.
2. Постанова КМУ "Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві" від 30.11.2011 р. № 1232.
3. Наказ МОН України "Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах" від 31.08.2001 р. № 616.
4. Охорона праці в галузі освіти: Навчальний посібник / Л.А. Катренко, І.П. Пісту // 2-ге вид. доп. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005. – 304 с.
5. Анісімов М.В., Кононенко С.О. Охорона праці в галузі. Курс лекцій: Навч. посібник для студентів пед. навч. закладів. 2-ге вид., перероб. і доп. – Кіровоград: Поліграфічне підприємство "ПОЛІУМ", 2008. – 135 с.
6. Охорона праці в галузі (для хімічних спеціальностей): Навч. посібник / О.А. Крюковська, К.О. Левчук. – Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2011. – 230 с.
7. Управління охороною праці: Навч. посібник. / Ткачук К.Н., Мольчак Я.О., Каштанов С.Ф., Полукаров О.І., Ткачук К.К., Полукаров Ю.О., Стасюк В.М. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. – 288 с.
8. Охорона праці в галузі: Загальні вимоги. Навчальний посібник / Д.В. Зеркалов. – К.: "Основа". 2011. – 551 с.
9. Зеркалов Д.В. Безпека праці. Монографія. – К.: "Основа". 2012. – 637 с.
10. Планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу : [навч.-метод. посіб. для системи післядипл. освіти] / О.Е. Жосан. – Кіровоград : КО-ІППО, 2012. – 168 с.
11. Охорона праці в галузі освіти. Навчально-методичний посібник / Гаркушевський В.С., Іванчук А.В., Матвійчук А.Я. та ін. – Вінниця: 2013. – 147 с.
12. Охорона праці в галузі освіти: Навчально-методичний посібник / В.І. Кошель, Г.П. Сав'юк, Б.С. Дзундза. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – 154 с.
13. Охорона праці в галузі: організаційні засади охорони праці у вищих аграрних закладах / О.В. Войналович, Н.М. Рідей, О.В. Зазимко. – Херсон : "ОЛДІ-ПЛЮС", 2014. – 336 с.
14. Курс лекцій з дисципліни "Охорона праці в галузі" / В.І. Заїченко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 160 с.
15. Охорона праці у галузі. Навч. посіб. для студентів спеціальностей гуманітарного профілю / О.Г. Левченко, Д.В. Зеркалов, О.І. Полукаров та ін. – К.: "Основа". 2014. – 384 с.
16. Охорона праці в галузі інформаційних технологій : навч. посіб. / В.І. Голінько, М.Ю. Іконніков, Я.Я. Лебедев ; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2015. – 246 с.
17. Охорона праці в галузі : навчальний посібник / В.П. Полетаєв, О.А. Крюковська. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2015. – 363 с.
18. Охорона праці в галузі. Навчальний посібник / Ю.Я. Вовк, І.П. Вовк. – Тернопіль: ФОП Паляниця В.А. – 2015. – 172 с.
19. Охорона праці у галузі: навч. пос. / Я.Ю. Агій, І.М. Лях. – Ужгород: ПП "АУТДОР-ШАРК", 2015. – 200 с.
20. Охорона праці в галузі права : навч. посібник [для підгот. магістр. і спец. у вищ. закл. освіти юрид. профілю] / В.Г. Грибан, В.А. Глуховець. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. – 284 с.
21. Охорона праці в галузі освіти: навч.-метод. посіб. / Т.Ю. Єрїчева, Н.А. Харченко – Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М., 2017. – 93 с.
22. Охорона праці в галузі : навчальний посібник / П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький та ін. – К. : "Центр учбової літератури", 2017. – 322 с.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Лекція № 1. Тема: "Система управління охороною праці в галузі освіти".....	4
Лекція № 2. Тема: "Травматизм та професійні захворювання в галузі освіти. Розслідування нещасних випадків".....	17
Лекція № 3. Тема: "Загальнообов'язкове державне соціальне страхування ".....	38
Лекція № 4. Тема: "Державний нагляд і громадський контроль за станом охорони праці в галузі освіти. Основні законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі освіти".....	59
Лекція № 5. Тема: "Охорона праці під час навчання в закладах освіти".....	75
Лекція № 6. Тема: "Міжнародні норми в галузі охорони праці".....	103
Питання, що виносяться на практичні заняття.....	121
Теми рефератів.....	125
Список літератури.....	126

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Ткачук Андрій Іванович
Богомаз-Назарова Сніжана Миколаївна
Кононенко Сергій Олексійович

ОХОРОНА ПРАЦІ В ГАЛУЗІ

КУРС ЛЕКЦІЙ

**навчальний посібник для студентів
вищих педагогічних навчальних закладів
всіх спеціальностей за освітнім рівнем "магістр"**

Підп. до друку 29.08.2018 р. Формат 60×84¹/₁₆. Папір газ.
Друк різнограф. Ум. др. арк. 10,57. Тираж 100. Зам. № 5108.

ЦЕНТР ОПЕРАТИВНОЇ ПОЛІГРАФІЇ «АВАНГАРД»

м. Кропивницький, вул. Пашутінська, 12, оф. 4.

Тел./факс: 24-86-34, 27-02-24,

моб. /050/ 531-73-72, 341-04-33.

<http://avangard.kr.ua>, e-mail: info@avangard.kr.ua